

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΕΥΣΤΑΘΙΑΣ ΑΡΓΕΙΤΗ
(Α.Μ.: 1012201903002)

Θέμα: «Ο Αγώνας της ανεξαρτησίας και η ίδρυση του ελληνικού κράτους
(1830)»

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2021

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	4
Εισαγωγή.....	5

Α΄ Κεφάλαιο

Η έναρξη της ελληνικής Επανάστασης στην Ευρώπη το 1821.....	8
1.1. Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης στο Ιάσιο της Μολδαβίας (22 Φεβρουαρίου 1821)...	8
1.2. Η ήττα του Ιερού Λόχου στο Δραγατσάνι (7 Ιουνίου 1821).....	11

Β΄ Κεφάλαιο

Η έναρξη της Επανάστασης στην Ελλάδα και οι σπουδαίες μάχες του 1821.....	14
2.1. Ο Σουλεϊμάν αγάς Αρναούτογλου παραδίδει στους Έλληνες την πόλη της Καλαμάτας (23 Μαρτίου 1821).....	14
2.2. Κήρυξη της επανάστασης στη Ρούμελη. Η πολιορκία των Σαλώνων (24 Μαρτίου 1821).....	17
2.3. Η νίκη των Ελλήνων στη μάχη του Λεβιδίου (14 Απριλίου 1821).....	19
2.4. Ο Αθανάσιος Διάκος και η μάχη της Αλαμάνας (23 Απριλίου 1821).....	21
2.5. Η μάχη στο χάνι της Γραβιάς. Οδυσσέας Ανδρούτσος (8 Μαΐου 1821).....	25
2.6. Η μάχη στο Βαλτέτσι και η διάλυση του στρατοπέδου των Τούρκων (12-13 Μαΐου 1821).....	29
2.7. Η πολιορκία και η άλωση της Τριπολιτσάς (23 Σεπτεμβρίου 1821).....	34

Γ΄ Κεφάλαιο

Σημαινουσες μάχες στην επαναστατική Ελλάδα του 1822.....	44
3.1. Η σφαγή των Ελλήνων της Χίου (30 Μαρτίου 1822).....	44
3.2. Η ολέθρια ήττα του Δράμαλη στα Δερβενάκια (26 Ιουλίου 1822).....	49

Δ' Κεφάλαιο

Δυσμενείς συνθήκες για τους επαναστατημένους Έλληνες. Η μάχη στο Μανιάκι.....57

4.1. Ο Παπαφλέσσας και η μάχη στο Μανιάκι (20 Μαΐου 1825).....57

Ε' Κεφάλαιο

Η σύμπραξη των Τουρκοαιγυπτίων και το Μεσολόγγι.....65

5.1. Η ηρωική έξοδος του Μεσολογγίου και η νίκη των τουρκοαιγυπτιακών στρατευμάτων (10-11 Απριλίου 1826).....65

ΣΤ' Κεφάλαιο

Η παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων και η Ναυμαχία του Ναυαρίνου.....77

6.1. Η Ναυμαχία του Ναυαρίνου και η συμβολή των Μεγάλων Δυνάμεων (8/20 Οκτωβρίου 1827).....77

Ζ' Κεφάλαιο

Η πορεία προς τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.....88

Επίλογος.....92

Πηγές και Βιβλιογραφία.....93

Παράρτημα.....96

Περίληψη.....102

Ο κάβουρας (οι Έλληνες πολιορκητές) έχει πια γλιτώσει
από το θανατηφόρο σφίξιμο του φιδιού (Τούρκοι πολιορκούμενοι)

Παραβολή Θεόδωρου Κολοκοτρώνη

Πρόλογος

Δύο αιώνες ακριβώς από την έναρξη της Επανάστασης του 1821, ο ξεσηκωμός του τουρκοκρατούμενου ελληνισμού συνεχίζει να συζητιέται και να μελετάται από ανθρώπους σε όλον τον κόσμο. Το αρχειακό υλικό, το οποίο μπορεί να μελετήσει κανείς είναι πλούσιο. Απομνημονεύματα σπουδαίων αγωνιστών του 1821, εφημερίδες της εποχής, εγκυκλοπαίδειες, είναι μερικά από αυτά που έχει στη διάθεσή του ένας αναγνώστης, ένας εν δυνάμει μελετητής, ώστε να μπορέσει μόνος να ξεδιπλώσει 9 χρόνια Επανάστασης, εννέα χρόνια προσπάθειας για αποτίναξη 4 αιώνων σκλαβιάς.

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει στόχο να συλλέξει και να ξεχωρίσει μερικά από τα πιο σπουδαία γεγονότα της ελληνικής Επανάστασης ξεκινώντας από την κήρυξή της στο Ιάσιο της Μολδαβίας από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη τον Φεβρουάριο του 1821 και καταλήγοντας στην ίδρυση ενός ανεξάρτητου, πλέον, ελληνικού κράτους το Φεβρουάριο του 1830. Θα αναλυθούν μερικές από τις σημαντικότερες μάχες του αγώνα τόσο σε στεριά όσο και σε θάλασσα, μάχες, οι οποίες ανεξάρτητα από την έκβασή τους είχαν να βάλουν η κάθε μία ένα μικρό λιθαράκι στην οικοδόμηση ενός φιλόδοξου σχεδίου, την ίδρυση, δηλαδή, ενός κράτους απαλλαγμένου από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Κλείνοντας, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, που με τη βοήθεια των υπαλλήλων της μπόρεσα εύκολα να προχωρήσω σε διαδανεισμό από τη βιβλιοθήκη της Φιλοσοφικής σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, καθώς και το Διευθυντή του ΠΜΣ και Καθηγητή του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου κ. Θανάση Χρήστου που με εμπιστεύτηκε να καταπιαστώ με ένα τόσο ενδιαφέρον θέμα και ήταν δίπλα μου όποτε τον χρειάστηκα.

Εισαγωγή

Η απόφαση των Ελλήνων να απελευθερωθούν από το ζυγό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν μία σκέψη, η οποία υπήρχε στο μυαλό τους ήδη από το 1814, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Και ενώ η Επανάσταση δύνατο να ξεκινήσει από την Ελλάδα, τα γεγονότα ήρθαν έτσι, ώστε το έναυσμα να δοθεί από τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και πιο συγκεκριμένα από τη Μολδαβία.

Το πρώτο κεφάλαιο ξεκινά να πραγματεύεται την κατάσταση που επικρατούσε στην Ευρώπη τον 19^ο αιώνα. Με την ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας το 1814 ξεκίνησε και η οργάνωση της ελληνικής Επανάστασης. Καθώς τα χρόνια περνούσαν, το Φεβρουάριο του 1821, ο αρχηγός της Εταιρείας Αλέξανδρος Υψηλάντης αναγκάστηκε να επισπεύσει τα γεγονότα κηρύσσοντας την Επανάσταση στο Ιάσιο της Μολδαβίας. Μπορεί ο επίλεκτος στρατός του να ηττήθηκε στο Δραγατσάνι τον Ιούνιο του 1821, δημιούργησε, όμως, την ίδια στιγμή, τον τέλειο αντιπερισπασμό για τη δημιουργία επαναστατικών εστιών στην Ελλάδα.

Περνώντας στο δεύτερο κεφάλαιο, επιχειρείται μια εκτεταμένη αναφορά στην κήρυξη της Επανάστασης στην Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα στην Καλαμάτα. Ο Σουλεϊμάν αγάς Αρναούτογλου, αφού ξεγελάστηκε από τους Έλληνες της Πελοποννήσου, αναγκάστηκε να παραδώσει την πόλη στις 23 Μαρτίου 1821 γεμίζοντας χαρά και αισιοδοξία τους κατοίκους. Παράλληλα, με την εξέγερση στην Πελοπόννησο κινήθηκαν και οι Έλληνες της Στερεάς Ελλάδος και πιο συγκεκριμένα των Σαλώνων. Με τη βοήθεια του Πανουργιά, οι Έλληνες κατάφεραν να περικυκλώσουν τους Τούρκους. Οι τελευταίοι είχαν κλεισθεί στο Κάστρο της Ναυπάκτου περιμένοντας ενισχύσεις, αναγκάστηκαν, όμως, να εξέλθουν ύστερα από 8 ημέρες λόγω έλλειψης τροφίμων και να παραδοθούν. Λίγες ημέρες μετά, στην Πελοπόννησο, οι Έλληνες σημείωναν μία ακόμη επιτυχία έναντι των Τούρκων στο χωριό Λεβίδι. Παρά την επίθεσή τους, οι Έλληνες αντιστάθηκαν και τους ανάγκασαν να κατευθυνθούν στην Τριπολιτσά. Στο ίδιο κεφάλαιο αναπτύσσεται διεξοδικά η μάχη στη γέφυρα της Αλαμάνας, όπου οι Έλληνες, πέραν από τη μάχη, έχασαν τελικά και τον Στερεοελλαδίτη οπλαρχηγό τους τον Αθανάσιο Διάκο. Μπορεί αυτό να τους έκαμψε αρχικά το ηθικό, η παρουσία, όμως, του Οδυσσέα Ανδρούτσου και η λαμπρή του νίκη στο χάνι της Γραβιάς αναπτέρωσε σημαντικά την ψυχολογία τους. Στην επόμενη ελληνική νίκη στο Βαλτέτσι αναδείχθηκε η ηγετική ικανότητα του

Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, με την οποία πέτυχε την πολιορκία και την άλωση της πρωτεύουσας του Μοριά, της Τριπολιτσάς, στις 18 Μαΐου 1821.

Το τρίτο κεφάλαιο θα εστιάσει στη σφαγή των Ελλήνων της Χίου. Επρόκειτο για μια επίθεση υπό τον Λυκούργο Λογοθέτη και άλλους οπλαρχηγούς κατά των Τούρκων του νησιού, η οποία κατέληξε σε μια από τις πιο αιματηρές ήττες της Επανάστασης. Ήταν ένα γεγονός που συγκλόνισε τους Ευρωπαίους και ενίσχυσε την υποστήριξή τους απέναντι στους επαναστατημένους Έλληνες. Κατόπιν, θα αναλυθεί διεξοδικά το πλήγμα που υπέστη η στρατιά του Δράμαλη στην προσπάθειά της να διαβεί τα στενά των Δερβενακίων στις 26 Ιουλίου 1822. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης με πλήθος ανδρών που υστερούσαν κατά πολύ αυτών του Δράμαλη, κατάφερε να κατανικήσει τους Τούρκους και να υποχρεώσει όσους κατάφεραν να μείνουν ζωντανοί σε άτακτη φυγή. Η Πελοπόννησος έκτοτε κατέστη απλησίαστη στα μάτια της Υψηλής Πύλης.

Στο τέταρτο κεφάλαιο θα μελετηθεί η μάχη στο Μανιάκι και η αυτοθυσία του Παπαφλέσσα και των συμπατριωτών του το Μάιο του 1825, οι οποίοι, παρόλο που δε φαινόταν να έχουν πολλές ελπίδες να νικήσουν τον Ιμπραήμ και το στρατό του, έπεσαν στη μάχη και παλεύοντας με όση ψυχική και σωματική δύναμη είχαν χάθηκαν.

Στο πέμπτο κεφάλαιο θα πραγματευθεί η πολιορκία του Μεσολογγίου τόσο από τους Τούρκους όσο και από τους Αιγυπτίους. Για μήνες προσπαθούσαν να ρίξουν τα τείχη αλλά και να αναγκάσουν τους Μεσολογγίτες σε παράδοση, αλλά εκείνοι δεν άφηναν τα όπλα. Ωστόσο, τον Απρίλιο του 1826, από έλλειψη τροφής και νερού, οι ελεύθεροι πολιορκημένοι του Μεσολογγίου αναγκάστηκαν σε έξοδο από το φρούριο και κατανικήθηκαν από τον τουρκοαιγυπτιακό στρατό.

Στο έκτο κεφάλαιο, με τη Ναυμαχία του Ναυαρίνου τον Απρίλιο του 1827, ο αναγνώστης θα κατανοήσει πόσο σημαντικό αντίκτυπο είχε η έξοδος του Μεσολογγίου, ένα γεγονός που συγκλόνισε τις τότε Μεγάλες Δυνάμεις. Παρακινούμενοι από αυτό, η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία, υπογράφοντας την Ιουλιανή Συνθήκη, έφθασαν στην Ελλάδα και ανάγκασαν στην αρχή διά του λόγου και έπειτα διά των πράξεων, το στόλο των Τουρκοαιγυπτίων να φύγει από τα στενά και να πλεύσει πάλι πίσω στην Κωνσταντινούπολη και την Αλεξάνδρεια αντίστοιχα.

Τέλος, στο έβδομο και τελευταίο κεφάλαιο θα αναλυθεί ο ρόλος του Ιωάννη Καποδίστρια στη δημιουργία ενός ανεξάρτητου ελληνικού κράτους τον Φεβρουάριο του 1830, καθώς και η προσπάθειά του να διεκδικήσει τα καλύτερα δυνατά σύνορα

για τη χώρα. Βασιλιάς του νέου πολιτεύματος της νεοσυσταθείσας Ελλάδας ορίσθηκε ο Όθωνας.

Α' Κεφάλαιο

Η έναρξη της ελληνικής Επανάστασης στην Ευρώπη το 1821

1.1. Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης στο Ιάσιο της Μολδαβίας (22 Φεβρουαρίου 1821)

Με τις συνθήκες να φαντάζουν πιο ευνοϊκές από ποτέ, οι Έλληνες, τη δεύτερη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα, είχαν αποφασίσει να αποτινάξουν τον τουρκικό ζυγό που τους βάραινε για 400 ολόκληρα χρόνια. Ήταν οι επιρροές από τη Γαλλική Επανάσταση και τους Ναπολεόντειους πολέμους που είχαν ενισχύσει σημαντικά το πατριωτικό φρόνημα των Ελλήνων, ήταν, όμως, και η μέχρι τότε εξέλιξη τους σε τομείς του εμπορίου, της ναυτιλίας και της παιδείας¹.

Ωστόσο, τα τόσα χρόνια σκλαβιάς που μετρούσαν οι Έλληνες ήταν φυσικό να έχουν αντίκτυπο στη νοοτροπία και τη γενικότερη στάση τους απέναντι στον Τούρκο κατακτητή. Με άλλα λόγια, είχαν μάθει να υπακούν και να υπομένουν οποιασδήποτε μορφής ταπείνωση και υποτίμηση. Η ζωή τους όλη είχε υφανθεί γύρω από αυτή την έννοια της υποταγής. Ως επόμενο, δεν είχαν αποκτήσει ποτέ τη νοοτροπία του στρατιώτη, έτοιμου να παλέψει για την απελευθέρωση της πατρίδας του, υπακούοντας, μάλιστα, σε έναν αρχηγό. Δεν ήταν δυνατό να αποκτήσουν μια πολεμική νοοτροπία από τη μια στιγμή στην άλλη².

Η πρωταρχική απόφαση για την ελληνική Επανάσταση επάρθη στις 14 Σεπτεμβρίου 1814, την ημέρα που ιδρύθηκε η πιο σημαντική ελληνική μυστική οργάνωση, η Φιλική Εταιρεία, ή αλλιώς «Αρχή». Οι συνθήκες μπορεί να μην ευνοούσαν τον ελληνισμό να εξεγερθεί ενάντια σε έναν εχθρό, ο οποίος είχε αναπτύξει σημαντικά την κατοχή του σε πολεμικά μέσα, το αίσθημα, όμως, του πατριωτισμού και η ανάγκη για απελευθέρωση ήταν από μόνα τους κινητήριοι παράγοντες για οραματισμό και επίτευξη ενός κατά τα άλλα άπιαστου στόχου³.

Καθώς τα χρόνια περνούσαν, η «Αρχή» γινόταν ολοένα πιο γνωστή και πιο ισχυρή, αρχικά μεταξύ των Ελλήνων της Μολδαβίας, της Βλαχίας και της Ρωσίας και αργότερα στην ίδια την Ελλάδα. Η επέκτασή της άρχισε γρήγορα να δημιουργεί ανησυχίες για την αποκάλυψή της. Γι' αυτό, η ανάγκη για ξεσηκωμό γινόταν περισσότερο επιβεβλημένη. Παρά την άποψη του Καποδίστρια στις 15 Ιανουαρίου 1820 ότι οι Έλληνες δεν ήταν ακόμη έτοιμοι να εξεγερθούν, καθώς δεν είχαν με το

¹ Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 12 (1975), σ. 8-9, στο εξής βλ. *ΙΕΕ*.

² Τ. Χατζηαναστασίου, Μ. Κασιμάτη, «*Πολεμώντας το '21*», Αθήνα 2020, σ. 79.

³ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 12-14.

μέρος τους ολόκληρη την Ευρώπη με την Ιερή Συμμαχία, η ανάληψη της αρχηγίας από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη στις 12 Απριλίου 1820 έθεσε την ελληνική Επανάσταση προ των πυλών⁴.

Για τον ξεσηκωμό του τουρκοκρατούμενου ελληνισμού την ιδανική χρονική περίοδο έπρεπε να υπάρξει πρώτα και η κατάλληλη ηθική και υλική προετοιμασία. Γνωρίζοντάς το αυτό, ο Υψηλάντης έσπευσε να εξασφαλίσει την εύνοια του Καποδίστρια το Μάιο ή Ιούνιο 1820 στην Πετρούπολη της Ρωσίας. Όντας στο Κισνόβιο της Μολδαβίας, ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, και βάσει των εξελίξεων, έκρινε πως η έναρξη της Επανάστασης θα έβρισκε πρόσφορο έδαφος την Άνοιξη του 1821. Τον Φεβρουάριο του 1821, όμως, μόλις ενημερώθηκε πως η Αρχή είχε προδοθεί από ένα μέλος της, ονόματι Ασημάκης Θεοδώρου, αποφάσισε πως η έναρξη της Επανάστασης θα έπρεπε να επισπευσθεί και να ορισθεί εκ νέου στις 27 Φεβρουαρίου 1821.

Ο κίνδυνος που υπήρχε, ακόμη και να συλληφθεί από τη ρωσική κυβέρνηση, ανάγκασε τον Υψηλάντη να επισπεύσει ακόμη παραπάνω τις διαδικασίες, μην έχοντας ακόμη στο πλευρό του τον Εμμανουήλ Ξάνθο, Χριστόφορο Περραιβό και Γρηγόριο Δικαίο ή Φλέσσα, γνωστό και ως Παπαφλέσσα. Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης επρόκειτο να κηρύξει την Επανάσταση στις 22 Φεβρουαρίου 1821 στο Ιάσιο της Μολδαβίας ακολουθούμενος από τους δύο αδελφούς του Νικόλαο και Γεώργιο, τον Γεώργιο Καντακουζηνό, τον Γεώργιο Μάνο, τον Πολωνό Γαρνόφσκη και λίγους ακόμη⁵. Έτσι, το απόγευμα της 22 Φεβρουαρίου 1821, φορώντας τη στολή του Ρώσου στρατηγού, ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, διασχίζοντας τον ποταμό Προύθο, βρέθηκε στο Ιάσιο και από εκεί διέμεινε στη Μονή Γαλατά. Δύο ημέρες μετά, από το γενικό στρατόπεδο του Ιάσιου της Μολδαβίας, εξέδωσε την προκήρυξη «ΜΑΧΟΥ ΥΠΕΡ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΔΟΣ», καλώντας το λαό σε επανάσταση και διεκδίκηση της ελευθερίας του από τους Οθωμανούς. «Η ώρα ήλθεν, ω Άνδρες Έλληνες!»⁶.

Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, κατά τη μετάβασή του στο Ιάσιο γνώριζε πως δεν είχε πολύ χρόνο να δράσει. Το αρχικό σχέδιο ήθελε να φθάσει στο Ιάσιο με τη συνοδεία στρατού και λίγες ημέρες μετά να κατευθυνθεί προς το νότο, διασχίζοντας το Δούναβη με τελικό προορισμό την Ελλάδα. Έπρεπε να κινηθεί τάχιστα, ώστε να

⁴ΙΕΕ, τ. 12 (1975), σ. 14-15.

⁵ΙΕΕ, τ. 12 (1975), σ. 16-19.

⁶ ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Ευρετήριο πολεμικών γεγονότων του ελληνικού έθνους*, Αθήνα 1989, σ. 26 και Σάλλιγγιζ *Ελληνική*, αρ. φ. 1, 1.8.1821, σ. 3.

μην προλάβει ο εχθρός να συλλέξει στρατό. Επειδή, όμως, ξεκίνησε από το Ιάσιο χωρίς ιδιαίτερο στρατό σιμά του, ήταν αναγκασμένος να συγκροτήσει έναν. Πράγματι, στη 1 Μαρτίου αναχωρούσε για την πόλη Τίργκου Φρουμός με 2.000 άνδρες, Έλληνες από τη φρουρά του Σούτσου και εθελοντές της Βεσσαραβίας και της νότιας Ρωσίας. Από εκεί, διέταξε τους Έλληνες ναυτικούς που κατοικούσαν στο Γαλάτσι να προετοιμάσουν τα πλοία τους, ώστε να αποπλεύσουν από τον Δούναβη για το Βινίδιο και να χτυπήσουν τα τουρκικά πλοία. Επόμενη στάση του ήταν το Ρώμανο και από εκεί συνέχισε για το Φωξάνι, το μέρος που είχε οριστεί για την καλύτερη οργάνωση του στρατού του⁷.

Διαμένοντας περίπου μία εβδομάδα στο Φωξάνι, ο Αλέξανδρος Υψηλάντης συγκρότησε ένα στρατό 100 επίλεκτων ατόμων, αποτελούμενο από εθελοντές και σπουδαστές από το Ελληνικό Σχολείο της Οδησού της Ρωσίας. Μαυροφορεμένοι, με τρίχρωμο εθνόσημο (κόκκινο, κυανό, λευκό) και με το σύμβολο του θανάτου από κάτω και διακριτικό «ελευθερία ή θάνατος». Ονομάστηκε «Ιερός Λόχος». Ο Γεώργιος Καντακουζηνός ορίστηκε πρώτος διοικητής και εκπαιδευτής του τακτικού αυτού στρατού. Σημαίνοντα ονόματα στη διοίκηση του Ιερού Λόχου ήταν και οι Σπυρίδων Βαλσαμάκης, Ανδρόνικος, Ρίζος και Ιωάννης Κρόκιας. Ταυτόχρονα, συγκρότησε δύο μοίρες. Η μία είχε διοικητή τον αδελφό του, Νικόλαο Υψηλάντη, με 2.340 άνδρες και η δεύτερη τον αδελφό του, Γεώργιο Υψηλάντη, με 900 άνδρες. Ο Ιερός Λόχος και οι δύο μοίρες συνοδεύονταν και από τρεις ανεξάρτητους λόχους και έναν λόχο ιππικού, αποτελούμενο από 250 ιππείς, οι οποίοι ήταν ενδεδυμένοι με στολές Κοζάκων⁸.

Ο Υψηλάντης γνώριζε πως για την επιτυχή έκβαση των πραγμάτων δεν αρκούσε μόνο η στρατιωτική οργάνωση. Όντας στο Φωξάνι φρόντισε να κινητοποιήσει τους Ευρωπαίους και να αφυπνίσει την επιθυμία τους, ώστε να σταθούν ενεργά στο πλευρό του υποδουλωμένου ελληνισμού. Έτσι, έσπευσε να στείλει τον πολύγλωσσο ιατρό Πέτρο Ηπίτη στη Γαλλία και τη Γερμανία. Επικοινωνία είχε και με τον Ρουμάνο ηγέτη των πανδούρων (χωρικών) Θεόδωρο Βλαδιμηρέσκου αλλά και με τον Δημήτριο Υψηλάντη που διέμενε στο Κισνόβιο⁹.

⁷ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 25-28.

⁸ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 64-65.

⁹ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 28.

1.2. Η ήττα του Ιερού Λόχου στο Δραγατσάνι (7 Ιουνίου 1821)

Ύστερα από αρκετή εξάντληση, λόγω βροχής και έλλειψης τροφής, ο Αλέξανδρος Υψηλάντης έφθασε με το στρατό του στο Ρίμνικο στη 1 Ιουνίου 1821. Αργότερα κατέφθασε και ο Κολοκοτρώνης, ο Ορφανός και ο αρχιμανδρίτης Σέρβος με τους άνδρες τους, αφού πρώτα είχαν περάσει από το Κιμπολούγγι και είχαν ενημερωθεί πως ο Υψηλάντης τους περίμενε στο Ρίμνικο¹⁰.

Ο Υψηλάντης γρήγορα ενημερώθηκε πως στο Δραγατσάνι βρίσκονταν οχυρωμένοι 800 Τούρκοι με επικεφαλής τον Βούλγαρο Καρά Φείζ. Η ευκαιρία που έψαχνε ο Υψηλάντης ήταν μπροστά του. Με πεζικό και ιππικό να αγγίζει τους 7.500 άνδρες και τα 4 κανόνια, ήταν η κατάλληλη στιγμή να επιτεθεί στους ολιγάριθμους Τούρκους σπείροντας τον πανικό και στις υπόλοιπες τουρκικές εστίες, γεμίζοντας με αυτοπεποίθηση τους άνδρες του. Έτσι, στις 3 Ιουνίου διέταξε τους τρεις σημαίνοντες άνδρες του Γεωργάκη Ολύμπιο, Νικόλαο Υψηλάντη και Ιωάννη Καραβιά να κατευθυνθούν με τα στρατεύματά τους προς τα εκεί. Η οδηγία που τους έδωσε ήταν να μην προχωρήσουν σε καμία εξέγερση εναντίων των Τούρκων προτού καταφθάσει ο ίδιος¹¹.

Ο Ολύμπιος τοποθετήθηκε βόρεια με το κύριο τμήμα του, ενώ το υπόλοιπο το οδήγησε σε έναν λοφίσκο με αρχηγό τον Αργυροκαστρίτη και ο Νικόλαος Υψηλάντης ακολουθούμενος από τον Ιερό Λόχο και τον Καραβιά με 800 επιπλέον άνδρες ιππείς εγκαταστάθηκαν βορειοανατολικά. Η πρώτη προσπάθεια του εχθρού να αντιμετωπίσει ένα μέρος του Αργυροκαστρίτη κατέστη μάταιη, καθώς οι άνδρες τον απώθησαν σθεναρά. Ωστόσο, η βιασύνη και ίσως η ανάγκη για προσωπική ανάδειξη, ώθησαν έναν από τους έμπιστους άνδρες του Υψηλάντη να επισπεύσουν την εξέλιξη της μάχης. Έτσι, το βράδυ της 6^{ης} Ιουνίου, ο Καραβιάς, συναντώντας τον οπλαρχηγό Γεωργάκη Ολύμπιο, από τους σημαίνοντες άνδρες των Φιλικών στη Βλαχία,¹² του φανέρωσε το σχέδιό του για άμεση επίθεση. Δεν τον βρήκε, όμως, σύμφωνο, αφού υπήρχε ιδιαίτερη ανάγκη όχι μόνο να περιμένουν τον Υψηλάντη να φθάσει αλλά και να ξεκουραστεί και να φάει ο στρατός που είχε καταβληθεί από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες της διαδρομής¹³.

¹⁰ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 53.

¹¹ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 66-67.

¹² Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ. 1 (1860), σ. 32.

¹³ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 53-54.

Παρά το λασπώδες έδαφος που είχε προκύψει λόγω της βροχής, το οποίο θα δυσχέραινε τη μετάβαση των αλόγων, ο Καραβιάς, όντας μεθυσμένος από το προηγούμενο βράδυ, έφθασε στη μονή Σερμπανέστι στις 7 Ιουνίου 1821 φωνάζοντας στους Τούρκους να βγουν από τα χαρακώματά τους και να αναμετρηθούν με αυτόν και τους 500 ιππείς του και τα 4 πυροβόλα που κουβαλούσαν. Παράλληλα, κατ' ανάγκη, κινήθηκαν και η μοίρα του Νικόλαου Υψηλάντη, οι Ιερολοχίτες και τα πυροβόλα επιτιθέμενοι σε κάποια τμήματα του Δραγατσανίου, ενισχύοντας τον Καραβιά. Οι κανονιοβολισμοί και οι πυροβολισμοί του Καραβιά, όμως, κινητοποίησαν 1.500 Τούρκους από τις τρεις μονές που βρίσκονταν πέριξ. Το αποτέλεσμα ήταν, με την άφιξη των επιπλέον ανδρών, να υπερτερεί πλέον ο εχθρός σε ιππικό¹⁴. Οι απώλειες των Ελλήνων ήταν μεγάλες και με την τροπή των ιπέων σε φυγή, λίγοι είχαν απομείνει να μάχονται ενάντια στον Καρά Φείζ¹⁵.

Παρά τη σύγχυση που επικρατούσε, ο Νικόλαος Υψηλάντης έσπευσε να τους ενισχύσει, μα ο Καραβιάς τράπηκε αμέσως σε φυγή. Ο Ιερός Λόχος, αν και περικυκλωμένος από τις τουρκικές δυνάμεις, αντιστάθηκε σθεναρά. Παρά την απειρία του, απέκρουσε με σθένος τον εχθρό, καθώς, όμως, τα πυροβόλα και τα πυρομαχικά τελείωναν και σε συνδυασμό με την επίθεση του τουρκικού ιππικού και των πυρών του, οι άνδρες του Ιερού Λόχου έπεφταν ο ένας μετά τον άλλο στο πεδίο της μάχης. Παρά την παραίνεση του Καρά Φείζ, ο οποίος τους φώναζε «Παραδοθήτε! Σας εγγυώμαι την ζωήν»¹⁶, εκείνοι αντιστάθηκαν σε έναν στρατό οκτώ φορές μεγαλύτερο από αυτούς. Στη μάχη στο Δραγατσάνι φονεύθηκαν 180 οπλίτες, 4 αξιωματικοί και 25 υπαξιωματικοί¹⁷. Λίγοι άνδρες κατάφεραν να γλιτώσουν από τη φονική αυτή επέλαση και υποχώρησαν προς την είσοδο της χαράδρας. Ο Ολύμπιος προσπάθησε να βοηθήσει τον αρχιμανδρίτη Σέρβο αλλά μάταια. Προχώρησε προς τον σημαιοφόρο του Ιερού Λόχου, θύμα της μάχης στο Δραγατσάνι και πήρε τη σημαία. Όσοι επέζησαν αιχμαλωτίστηκαν και οι περισσότεροι αποκεφαλίστηκαν¹⁸.

Η ήττα στο Δραγατσάνι επέφερε σοβαρές επιπτώσεις στο σχέδιο του Αλέξανδρου Υψηλάντη. Μια ενδεχόμενη νίκη θα αναπτέρωνε το ηθικό του Ιερού Λόχου και του στρατού εν γένει. Αντ' αυτού, ο στρατός διαλύθηκε την επομένη. Τίποτα, όμως, δε θα μπορούσε να μειώσει τη σπουδαία επιρροή που είχε η μάχη στο

¹⁴ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 68-69.

¹⁵ Π. Καρολίδης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασας*, τ.1 (1916), σ. 40-41.

¹⁶ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 55

¹⁷ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 68-69.

¹⁸ Ν. Γιαννόπουλος, *ό. π.*, σ. 69-70.

Δραγατσάνι για την έκβαση της Ελληνικής Επανάστασης. Όσο καιρό ο Αλέξανδρος Υψηλάντης οργάνωνε και κήρυττε την επανάσταση στη Μολδοβλαχία και οι Οθωμανοί έσπευδαν να την καταστείλουν, οι Έλληνες είχαν το χρόνο να κηρύξουν την επανάσταση στην Πελοπόννησο και να σημειώσουν σημαντικές επιτυχίες, τις οποίες θα αναλύσουμε παρακάτω¹⁹.

---

¹⁹ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 72.

Β' Κεφάλαιο

Η έναρξη της Επανάστασης στην Ελλάδα και οι σπουδαίες μάχες του 1821

2.1. Ο Σουλεϊμάν αγάς Αρναούτογλου παραδίδει στους Έλληνες την πόλη της Καλαμάτας (23 Μαρτίου 1821)

Η επιλογή της Πελοποννήσου ως το καταλληλότερο σημείο για την έναρξη της επαναστάσεως του τουρκοκρατούμενου ελληνισμού δεν ήταν τυχαία. Από τη μία μεριά, η γεωγραφική της θέση καθιστούσε την πρόσβαση του εχθρού σε αυτή δυσκολότερη. Η ένωσή της με τη Στερεά Ελλάδα ήταν μονάχα ο Ισθμός της Κορίνθου και περίξ αυτής υπήρχαν θάλασσα και δύσβατα βουνά, κατάλληλα να εμποδίζουν την απρόσκοπτη μετακίνηση από μέρος σε μέρος. Από την άλλη, ζωτικής σημασίας ήταν και η συγκέντρωση σημαντικών χριστιανών στην περιοχή, οι οποίοι ήταν κυρίως έμποροι και βιομήχανοι. Η Πελοπόννησος γενικά δε φημιζόταν για τη μαχητικότητά της αλλά οι κλέφτες στα βουνά ενδυνάμωναν κατά πολύ τη φήμη της περιοχής²⁰.

Τι οδήγησε, όμως, την Πελοπόννησο στο να είναι το πρώτο γεωγραφικό διαμέρισμα που απελευθερώθηκε, αναίμακτα κιόλας, από τον τουρκικό ζυγό; Οι συγκυρίες ήταν πολλές, οι οποίες σε συνάρτηση με την εφευρετικότητα των Ελλήνων επέφερε τα επιθυμητό αποτέλεσμα, προσφέροντας ρίγη συγκίνησης και αισιοδοξίας.

Στα 1820, ο φιλόδοξος Αλή πασάς Τεπελενλής, μουσουλμάνος, Αλβανός στην καταγωγή, εκμεταλλευόμενος την απουσία του πασά των Ιωαννίνων, ονόματι Αλή Ζοτ, εγκαταστάθηκε στο πασαλίκι του, υποσχόμενος να παραχωρήσει σύνταγμα στους Ηπειρώτες. Βλέποντας τη φιλική διάθεση του Αλή πασά προς τους χριστιανούς, οι Αλέξιος Νούτσος και Οδυσσέας Ανδρούτσος του πρότειναν να ηγηθεί του κινήματος για την απομάκρυνση των Οθωμανών από την Αλβανία και την Ελλάδα. Ο Τεπελενλής δέχθηκε υπό τον όρο να γίνει πασάς στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία αλλά και να έχει υπό την προστασία του τη Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο. Μαθαίνοντας οι Οθωμανοί τα σχέδιά του, έσπευσαν να στείλουν στρατό, ο οποίος θα αναχαίτιζε αυτές του τις φιλοδοξίες²¹. Ο αναβρασμός που

²⁰ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ.1 (1860), σ. 46-47.

²¹ Τρ. Ε. Ευαγγελίδου, *Ιστορία Αλή-Πασά του Τεπελενλή Σατράπου της Ηπείρου (1741-1822)*, Αθήνα 1896, σ. 680-682.

δημιουργήθηκε βοήθησε την ελληνική πλευρά να κερδίσει χρόνο και αντιπερισπασμό για το σχέδιό της²².

Στην άλλη μεριά της Ελλάδος, στην πολεμική Μάνη και πιο συγκεκριμένα στην Τριπολιτσά, είχε σταλεί από την Υψηλή Πύλη, ήδη από το Νοέμβριο του 1820, ο Χουρσίτ πασάς, ώστε να μπορεί να επιβλέπει καλύτερα την περιοχή και τους κατοίκους της. Είχε διαταχθεί να ενημερώσει την Κωνσταντινούπολη για οποιαδήποτε ύποπτη κίνηση αντιλαμβανόταν²³. Ο Χουρσίτ, όμως, δεν ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για το τι συνέβαινε στην Πελοπόννησο, γεγονός που ωφέλησε τους Έλληνες. Ταυτόχρονα, ο αναβρασμός που επικρατούσε στην Ήπειρο, σε συνδυασμό με την απογοήτευση της Υψηλής Πύλης από τον ήδη απεσταλμένο αρχηγό της εναντίον του Αλή πασά, ώθησαν τους Οθωμανούς να αποσπάσουν τον Χουρσίτ από την Πελοπόννησο και να στείλουν εκείνον στην Ήπειρο²⁴. Η Πελοπόννησος ήταν πλέον ανενόχλητη.

Στο διάστημα τούτο, οι συζητήσεις για την καταλληλότερη ημέρα έναρξης της επανάστασης πλήθαιναν. Η Φιλική Εταιρεία είχε προτείνει την 25^η Μαρτίου ως υποψήφια ημερομηνία αλλά οι μεγάλες οικογένειες της Μάνης, των Μούρτζινων (Τρουπάκηδων) και των Τζαννετάκηδων, υποστήριζαν να επισπευσθεί η έναρξη του Αγώνα, ενώ ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης και οι καπεταναίοι γύρω του πίστευαν πως η αναμονή φάνταζε η καταλληλότερη λύση, έως ότου κατανοήσουν την τακτική και την πρόθεση των ισχυρών δυνάμεων του Βορρά. Οι Φιλικοί, γνωρίζοντας πόσο σημαντική ήταν η ανάμειξη και η επιρροή του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη στον αγώνα προσπάθησαν να επέμβουν και να του αλλάξουν τη γνώμη στέλνοντάς του τους Αθανάσιο Τσακάλωφ και Διονύσιο Ευμορφόπουλο στην αρχή και έπειτα τον Χριστόφορο Περραιβό, μα μάταια²⁵.

Παρά τη μη συμφωνία απόψεων σχετικά με το πότε θα ήταν η κατάλληλη στιγμή για εξέγερση, ήδη από το Μάρτιο του 1821 το κλίμα στη Μάνη ήταν επαναστατικό. Η διάθεση αυτή θορύβησε τους Οθωμανούς, οι οποίοι μετακινήθηκαν σε διπλανά κάστρα της περιοχής. Την ανησυχία τους φανέρωσε στους επιφανείς της περιοχής και ο βοεβόδας της Καλαμάτας Σουλεϊμάν αγάς Αρναούτογλου. Το σχέδιο είχε αρχίσει να ξεδιπλώνεται. Με σκοπό να τον παραπλανήσουν, πολλοί από τους Έλληνες, μάλιστα, δε δίστασαν να του προσφέρουν τα παιδιά τους ως εγγύηση,

²² Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 30.

²³ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.1 (1860), σ. 49.

²⁴ Σπ. Τρικούπης, *ό. π.*, σ. 50.

²⁵ Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 31.

ξεγελώντας τον πως τάχα είχε παρερμηνεύσει την κατάσταση, ενώ άλλοι, ακόμη πιο τολμηροί από τους πρώτους, τον συμβούλευαν να ζητήσει στρατό από τη Μάνη, καθώς οι δικοί τους δεν έφταναν για τους υποτιθέμενους κακοποιούς που κυκλοφορούσαν τριγύρω²⁶.

Εν τω μεταξύ, στα μέσα του ίδιου μήνα έφθανε από τους Φιλικούς της Σμύρνης στο λιμάνι του Αλμυρού το ιστιοφόρο του καπετάν Χριστόδουλου Μέξη γεμάτο με πολεμοφόδια. Ο Παπαφλέσσας, σημαντικό πρόσωπο στην πλοκή της παραπλάνησης και όχι μόνο, έσπευσε να ενημερώσει για την άφιξη του πλοίου τον Νικήτα Σταματελόπουλο ή αλλιώς Νικηταρά και τον Αναγνωσταρά, οι οποίοι βρίσκονταν στο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία²⁷. Το γεγονός πως η μεταφορά γινόταν από ένοπλους άνδρες κινητοποίησε τους Οθωμανούς, τους οποίους καθησύχασαν για ακόμα μια φορά οι Έλληνες, με το πρόσχημα ότι κυκλοφορούν ληστές τριγύρω και το εμπόρευμα κινδύνευε να κλαπεί. Έντονα θορυβημένος από το περιστατικό αυτό, ο Σουλεϊμάν αγάς Αρναούτογλου έσπευσε να ζητήσει βοήθεια από τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη στη Μάνη. Η υλοποίηση του σχεδίου ήταν ένα βήμα πριν το τέλος. Στις 20 Μαρτίου 1821 έφθασαν στην Καλαμάτα 150 Μανιάτες με επικεφαλής το γιο του Πετρόμπεη, Ηλία Μαυρομιχάλη, με τη δικαιολογία να ενισχύσουν τον Αρναούτογλου²⁸.

Κρίνοντας πως οι άνδρες δεν ήταν τόσοι για μια επιτυχημένη επαναστατική ενέργεια, ο Ηλίας Μαυρομιχάλης, πλησιάζοντας τον Αρναούτογλου κατάφερε να τον πείσει πως έπρεπε να καλέσει κι άλλο στρατό, προκειμένου να αντιμετωπίσει τους «κλέφτες» τη περιοχής. Πέφτοντας στην παγίδα για ακόμη μια φορά, ο αγάς ζήτησε παραπάνω στρατό από τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη. Έτσι, το απόγευμα της 22^{ης} Μαρτίου, ξεκινώντας από τις Κιτριές, όπου ήταν συγκεντρωμένοι²⁹, έφθασαν και περικύκλωσαν την πόλη της Καλαμάτας 2.000 Μανιάτες. Μαυρομιχαλαίοι, Μούρτζινοι, Καπετανάκηδες, Κουμουντουράκηδες, Κύβελλοι, Χρησταίοι, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης από τα νοτιοανατολικά και Παπαφλέσσας, Νικηταράς και Αναγνωσταράς από τα βόρεια κρατούσαν την τύχη της πόλης στα χέρια τους. Η ώρα είχε φθάσει. Ο Σουλεϊμάν αγάς καταλαβαίνοντας την ενέδρα που του είχαν στήσει και περικυκλωμένος πανταχόθεν, αναγκάστηκε να παραδώσει αμαχητί την πόλη της Καλαμάτας στις 23 Μαρτίου 1821 με αντάλλαγμα να περισώσει τη ζωή αυτού και

²⁶ Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 34.

²⁷ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 88-89.

²⁸ Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 31-35.

²⁹ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 89.

των υπόλοιπων συμπατριωτών του³⁰. Κατόπιν, ακολούθησε η συγκέντρωση του πλήθους στην πλατεία των Αγίων Αποστόλων στην πόλη της Καλαμάτας, όπου οι ιερομόναχοι ευλόγησαν την ελληνική σημαία και όρκισαν τους αγωνιστές.

Ιδρύθηκε κατόπιν η «Μεσσηνιακή Σύγκλητος» με επικεφαλής τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, για να δίνει τις κατευθυντήριες οδηγίες στον αγώνα. Αργότερα εκδόθηκε και η περίφημη «Προειδοποίησης εις τας ευρωπαϊκάς αυλάς», μέσα στην οποία γινόταν σαφές σε όλη την Ευρώπη πως οι Έλληνες είχαν πάρει πλέον την απόφαση να αποτιναχθούν από τον τουρκικό ζυγό³¹.

2.2. Κήρυξη της επανάστασης στη Ρούμελη. Η πολιορκία των Σαλώνων (24 Μαρτίου 1821)

Η εξέγερση των Ελλήνων στην Πελοπόννησο αποτέλεσε κινητήριο δύναμη για την κινητοποίηση και άλλων περιοχών και επαρχιών της Ελλάδος. Σχεδόν ταυτόχρονα με την Πελοπόννησο επαναστάτησε η Ανατολική Στερεά Ελλάδα, η οποία είχε δύο βασικούς λόγους να το κάνει. Από τη μία είχε παράδοση στους κλέφτες και τους αρματολούς. Οι άνδρες της Στερεάς Ελλάδος είχαν ήδη μια διαμορφωμένη πολεμική δύναμη, μιας και οι περισσότεροι είχαν υπηρετήσει στο στρατό του Αλή πασά. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των ανδρών, προτού ξεσπάσει η Επανάσταση, όντας μνημένοι στην ελληνική μυστική οργάνωση της «Φιλικής Εταιρείας», είχαν φροντίσει να απομακρυνθούν από τον πασά των Ιωαννίνων, έτσι ώστε να προετοιμαστούν κατάλληλα για την επερχόμενη εξέγερση. Από την άλλη, στη Ρούμελη βρίσκονταν σημαντικοί οπλαρχηγοί, οι οποίοι, όπως φάνηκε αργότερα, αποτέλεσαν σημαντικό έρεισμα όχι μόνο στην απελευθέρωση περιοχών της Στερεάς Ελλάδος αλλά και στην ανύψωση του ηθικού των επαναστατημένων Ελλήνων³².

Η πρώτη επαρχία που μιμήθηκε την ανδρειοσύνη της Μάνης και των Ελλήνων της Αχαΐας ήταν η Φωκίδα με την πρωτεύουσά της την Άμφισσα, γνωστή τότε ως Σάλωνα. Τα Σάλωνα ήταν η πρώτη επαρχία της Ανατολικής Στερεάς Ελλάδος που απελευθερώθηκε, με πρωτεργάτη τον αρματολό Πανουργιά³³. Το Μάρτιο του 1821 στα Σάλωνα δε διέμεναν πολλοί. Οι άνδρες των γνωστών οικογενειών της περιοχής, όπως οι Ξεπλαταίοι, οι Φλωκαίοι, οι Ματζιναίοι και άλλοι,

³⁰ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 35-37.

³¹ Θ. Χρήστου, *ό. π.*, σ. 38.

³² Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 11.

³³ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 96-97.

ήταν απασχολημένοι με τη δημιουργία μπαρουτιού σε σπήλαια κοντά στην Αγιαθυμιά και το Γαλαξειδί. Άλλοι συνέλεγαν την κοπριά από τα γίδια και έβγαζαν νίτρο και άλλοι έφτιαχναν κάρβουνα από φυτά, όπως η ασφάκα και τα κλήματα. Τα πολεμοφόδια ετοιμάζονταν με σύνεση για μέρες, έως ότου, πριν από τις 24 Μαρτίου 1821, να έχει μεταφερθεί μέσω των μοναχών από τον Προφήτη Ηλία στο Μετόχι³⁴.

Ο Πανουργιάς, δίχως να χάσει καιρό, έσπευσε να καλέσει στις 24 Μαρτίου στην περιοχή του Προφήτη Ηλία τους προκρίτους της περιοχής Αναγνώστη Γιαγιτσή, Ρήγα Κοντορρήγα και Αναγνώστη Κεχαγιά³⁵. Οι τελευταίοι είχαν στην αρχή αμφιβολίες για την επικείμενη κίνηση του αρματολού Πανουργιά, η συμβολή τους, όμως, στον αγώνα ήταν τόσο σημαντική που έπρεπε να συμπράξουν με τον Πανουργιά. Πράγματι, την ίδια ημέρα, κήρυξαν όλοι μαζί την Επανάσταση³⁶.

Ο Πανουργιάς γνώριζε πως μόνο με τους Αμφισσείς δύσκολα θα μπορούσε να κερδίσει τον αγώνα. Έστειλε, λοιπόν, τον ανιψιό του Γιάννη Γκούρα στο χωριό Άι-Γιώργης στα Σάλωνα, για να ζητήσει τη βοήθεια των Γαλαξειδιωτών. Η σύμπραξη με τους άνδρες του Γαλαξειδίου δεν θα αύξανε μόνο το πλήθος των ανδρών αλλά θα προσέφερε και θαλάσσιο πλεονέκτημα στους Έλληνες. Με τα σαράντα μεγάλα και μικρά τους πλοία, οι Γαλαξειδιώτες ήταν ικανοί να εμποδίσουν τη μετακίνηση του εχθρού από και προς το λιμάνι της Ναυπάκτου και κατ' επέκταση σε όλον τον Κορινθιακό κόλπο³⁷.

Κατά τη διάρκεια της εξέγερσης της Ρούμελης, οι Τούρκοι της περιοχής (και άλλοι ερχόμενοι από το Αίγιο), φοβούμενοι λόγω της πολεμικής κατάστασης στην Πελοπόννησο, κλείστηκαν στο Κάστρο. Εξακόσιοι στον αριθμό, κρατώντας πάνω τους όπλα, περίμεναν ενισχύσεις από Εύβοια και Λαμία, ο Πανουργιάς, όμως, γνώριζε πως ήταν η ώρα να κερδίσει χρόνο ενισχύοντας το ηθικό του κατά πολύ μικρότερου σε αριθμό ανδρών του. Με την πρόφαση ότι ρωσικές ενισχύσεις έχουν καταφθάσει στον κολπίσκο των Σαλώνων, οι Έλληνες ξεχύθηκαν στη μία τα ξημερώματα της 27 Μαρτίου ανάβοντας φωτιές στα πέριξ, δηλαδή στο Παλουμάκι της Δεσφίνας, στο Μετόχι του Προφήτη Ηλία, στον Κόφινα κοντά στα Λιβαδάκια και αλλού. Τα Σάλωνα περικυκλώθηκαν από τα τρία πρωτοπαλίκαρα Γκούρα, Παπαντριά και Μανίκα με τους άνδρες τους. Στο κέντρο τοποθετήθηκε ο Πανουργιάς. Στο

³⁴ Μ-Φ. Παπακωνσταντίνου, «*Το Κάστρο των Σαλώνων (Αμφισσας), Ιστορική Διαδρομή – Δυνατότητες και Προοπτική Ανάδειξης*», στα: Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου Άμφισσα 2014, σ. 96.

³⁵ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 97.

³⁶ ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Ευρετήριο πολεμικών γεγονότων του ελληνικού έθνους*, Αθήνα 1989, σ. 28.

³⁷ Μ-Φ. Παπακωνσταντίνου, «*Το Κάστρο των Σαλώνων (Αμφισσας), Ιστορική Διαδρομή – Δυνατότητες και Προοπτική Ανάδειξης*», στα: Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου Άμφισσα 2014, σ. 96.

πλευρό τους ήταν και οι Γαλαξειδιώτες με φορητά σκάγια, πολεμοφόδια και μικρά κανόνια³⁸.

Όντας οι Οθωμανοί κλεισμένοι μέσα στο Κάστρο, ποιο θα ήταν αυτό που θα τους ανάγκαζε σε παράδοση προτού προλάβουν να έρθουν ενισχύσεις από τις γύρω περιοχές; Αυτό ήταν το ερώτημα που φαίνεται να προβληματίσε τον Πανουργιά, ο οποίος συγκάλεσε τους οπλαρχηγούς σε συνέλευση. Η πρόταση του Καραπλή να αποκόψει το νερό από το Κάστρο ακούστηκε η σωστότερη επιλογή. Οκτώ ημέρες άντεξαν οι Τούρκοι και στις 8 Απριλίου βγήκαν να αναζητήσουν νερό, δίχως, όμως, αποτέλεσμα. Δύο ημέρες μετά, στις 10 Απριλίου, βγήκαν από μέσα και ένας - ένας παρέδωσαν τα όπλα τους με αντάλλαγμα τη ζωή και την περιουσία τους³⁹. Η Ρούμελη ήταν και πάλι ελεύθερη.

2.3. Η νίκη των Ελλήνων στη μάχη του Λεβιδίου (14 Απριλίου 1821)

Ταυτόχρονα, στην Πελοπόννησο, η ανδρειοσύνη των Ελλήνων επέφερε κι άλλες επιτυχίες. Η πρώτη σημαντική στιγμή του Αγώνα δεν ήταν άλλη από τη νίκη στη γέφυρα του Αλφειού ποταμού, κοντά στο χωριό Καρύταινα. Οι Τούρκοι της Καρύταινας συγκεντρώθηκαν στο Κάστρο της περιοχής, με αποτέλεσμα οι Έλληνες να βρουν την ευκαιρία να τους περικυκλώσουν, περιμένοντας την παράδοσή τους. Μην έχοντας υπολογίσει, όμως, πως οι Τούρκοι είχαν καταφέρει να καλέσουν ενισχύσεις, γρήγορα φάνηκαν οι πρώτες φωτιές από 2.500 άνδρες στο χωριό Σάλεσι, βόρεια της Καρύταινας.

Ο Κολοκοτρώνης, βλέποντας τη φωτιά, ζήτησε από τους συντρόφους του να σπεύσουν να καταστείλουν τις φωτιές, ο Αναγνωσταράς, όμως, αρνήθηκε, θεωρώντας πως η Καρύταινα χρειαζόταν πλήθος στρατού για να αντιμετωπίσει τους μαινόμενους Τούρκους. Οι Οθωμανοί εν τω μεταξύ, έκαψαν το Σάλεσι και προχώρησαν προς το στρατόπεδο της Καρύταινας. Φοβούμενοι οι Έλληνες διασκορπίστηκαν με αποτέλεσμα ο εχθρός να αντιμετωπίσει μια δύναμη μόλις 200 Μεσσηνίων και Μανιατών, οι οποίοι, υπό την αρχηγία του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη κατευθύνθηκαν προς το Χρυσοβίτσι, ελπίζοντας πως η περιοχή ήταν καταλληλότερη για να χτυπήσουν τους Τούρκους. Μάταια. Ο εχθρός είχε ήδη αποκτήσει μεγαλύτερη

³⁸ Μ-Φ. Παπακωνσταντίνου, «Το Κάστρο των Σαλώνων (Άμφισσας), Ιστορική Διαδρομή – Δυνατότητες και Προοπτική Ανάδειξης», στα: Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου Άμφισσα 2014, σ. 96-97.

³⁹ Μ-Φ. Παπακωνσταντίνου, *ό. π.*, σ. 97.

δύναμη συναντώντας στην Καρύταινα τους Φαναρίτες Τούρκους και άλλους Τούρκους της περιοχής⁴⁰.

Παρά την πεσιμιστική στάση των Οθωμανών, κάποιοι οπλαρχηγοί με επικεφαλής τον Κολοκοτρώνη, είχαν ακόμη ψυχική δύναμη, ικανή να κινητοποιήσει μερικούς άνδρες. Συγκεντρώθηκαν, λοιπόν, στο Χρυσοβίτσι και ενώ όλοι συμφώνησαν να κατευθυνθούν προς το Λεοντάρι, για να οργανώσουν την πολιορκία των κάστρων της Μεσσηνίας, ο Κολοκοτρώνης πίστευε πως η αποτελεσματικότερη λύση για τελειωτική κατάληψη της Πελοποννήσου ήταν η πολιορκία πρωτίστως του κέντρου της, δηλαδή της Τριπολιτσάς και όχι των πέριξ, δηλαδή των κάστρων της. Μόνος του όπως ήταν, κατάφερε να συγκεντρώσει μόλις περί τους 300 άνδρες, οι οποίοι αποστάτησαν στην πρώτη δυσκολία, ήτοι 2000 Τούρκοι. Οι τουρκικές δυνάμεις έκαψαν τα χωριά Πιάνα και Αλωνίσταινα και προχώρησαν.

Βλέποντας τις εξελίξεις, οι οπλαρχηγοί, με προεξέχοντες τον Δεληγιάννη, Δημητρακόπουλο, Ηλία Μαυρομιχάλη, Τρουπάκη, Αναγνωσταρά, Παπαφλέσσα και άλλους, κατευθύνθηκαν προς το Πάπαρι και συναίνεσαν στη δημιουργία στρατοπέδων στα χωριά Πάπαρι, Μαμαριά και Διάσελο. Στα Βέρβαινα είχε σχηματισθεί στρατόπεδο ήδη από τις 25 Μαρτίου. Αυτό που θα ακολουθούσε ανήμερα του Πάσχα στις 10 Απριλίου 1821 έμελλε να κάμψει ακόμη περισσότερο το ηθικό των Ελλήνων. Οκτακόσιοι άνδρες υπό τους Κυριακούλη Μαυρομιχάλη και Αντώνη Νικολόπουλο κατευθύνθηκαν από τα Βέρβαινα προς τη Βλαχοκερασιά, χωριό που απείχε μόλις 4 ώρες από την Τριπολιτσά. Βλέποντας να πλησιάζουν 3000 τουρκικές δυνάμεις, οι μεν άνδρες υπό τον Μαυρομιχάλη λιποτάκτησαν, οι δε υπό τον Νικολόπουλο προέβαλαν την αντίστασή τους με αποτέλεσμα οι περισσότεροι να σκοτωθούν στο πεδίο της μάχης. Όσοι σώθηκαν διασκορπίστηκαν στα βουνά. Έτσι, οι Τούρκοι, αφού έκαψαν τη Βλαχοκερασιά πήραν το δρόμο της επιστροφής προς την Τριπολιτσά⁴¹.

Ένα τέτοιο γεγονός έδωσε ώθηση και αυτοπεποίθηση στους Τούρκους. Προβλέποντας πως οι Οθωμανοί δε θα έμεναν σε τούτη μόνο τη νίκη, ο Κολοκοτρώνης, ο Κανέλλος Δεληγιάννης και άλλοι οπλαρχηγοί απευθύνθηκαν στον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη στην Καλαμάτα ζητώντας του ενισχύσεις. Μαθαίνοντας για την κατάσταση, στην οποία είχαν περιέλθει οι Έλληνες, οι κάτοικοι των

⁴⁰ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 94-96.

⁴¹ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.1 (1860), σ. 208.

Καλαβρύτων έσπευσαν να στείλουν κι αυτοί ενισχύσεις. Οκτακόσιοι άνδρες με επικεφαλής τον Χαραλάμπη έφθασαν γρήγορα στο Λεβίδι.

Πληροφορούμενοι αυτή την κινητοποίηση, τουρκικές δυνάμεις, αποτελούμενες από 3.000 πεζικό και ιππικό κατευθύνθηκαν στις 13 Απριλίου, ξημερώματα 14 Απριλίου, στο χωριό Λεβίδι. Εκεί, τους περίμεναν μαζί με τους Καλαβρυτινούς και οι ντόπιοι οπλαρχηγοί Αρβάλης και Μπηλίδας, οι οποίοι μια μέρα πριν είχαν λάβει ενισχύσεις από τους Χαραλάμπη, Θεοχαρόπουλο και Σολιώτη, άρτι αφιχθείς από την Κόρινθο και τον Στριφτόμπολα⁴².

Με την άφιξη των Τούρκων, οι Έλληνες οπλαρχηγοί συγκεντρώθηκαν στο σπίτι του Χαραλάμπη ζητώντας ενισχύσεις τόσο από τα στρατόπεδα του Διάσελου και της Αλωνίσταινας όσο και από τον Ασημάκη Σκαλτσά, που βρισκόταν στο Κακούρι. Άνδρες τοποθετήθηκαν με αρχηγό τον Χαραλάμπη κοντά στο Λεβίδι, με σκοπό να εμποδίσουν την πρόσβαση των Τούρκων στο χωριό, και πιο κάτω τους περίμενε ο Στριφτόμπολας. Οι περισσότεροι Έλληνες, όμως, βλέποντας τους Τούρκους να πλησιάζουν, από το φόβο τους εγκατέλειψαν ακόμη μία φορά.

Στο χωριό Λεβίδι βρίσκονταν, πλέον, μόλις 60 άνδρες, έτοιμοι να παλέψουν για την ελευθερία. Ανάμεσά τους ο Νικολός Σολιώτης, ο Αναγνώστης Στριφτόμπολας, ο Γεώργης Κουλοχέρης και ο Γιαννάκης Πετμεζάς⁴³. Για 7 ολόκληρες ώρες πάλευαν, έως ότου έφθασαν οι ενισχύσεις που περίμεναν. Ενωμένοι, έχοντας πλέον μαζί τους τον Πλαπούτα, Τσαλαφαντίνο, Πετμεζά, Δημητρακόπουλο και άλλους, όρμησαν εναντίον των 3.000 Τούρκων, οι οποίοι τράπηκαν αμέσως σε φυγή. Ανάμεσά τους έπεσε ηρωικά μαχόμενος ο Στριφτόμπολας⁴⁴. Η επιτυχία των Ελλήνων με την άτακτη υποχώρηση του εχθρού, αποτέλεσε το πιο σημαντικό γεγονός ως τότε από την έναρξη του αγώνα της Επανάστασης⁴⁵.

2.4. Ο Αθανάσιος Διάκος και η μάχη της Αλαμάνας (23 Απριλίου 1821)

Καθώς η Ρούμελη αποτελούσε το πέρασμα των τουρκικών δυνάμεων προς την Πελοπόννησο, όταν η Υψηλή Πύλη ενημερώθηκε για την επαναστατική δράση της Πελοποννήσου, έστειλε 3.000 Αλβανούς στην Αχαΐα υπό τον Κεχαγιά μπέη με σκοπό να καταπνίξουν πρώτα την επανάσταση στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα. Ο

⁴² *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 106.

⁴³ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.1 (1860), σ. 208-209.

⁴⁴ Σπ. Τρικούπης, *ό. π.*, σ. 209.

⁴⁵ ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Ευρετήριο πολεμικών γεγονότων του ελληνικού έθνους*, Αθήνα 1989, σ. 31-32.

λόγος ήταν για να μπορεί να περάσει ανενόχλητος ο Κιοσέ Μεχμέτ με τους δικούς του άνδρες, οι οποίοι κατηφόριζαν στην Πελοπόννησο προς ενίσχυση του Κεχαγιά μπέη.

Έτσι, όταν ο αρχιστράτηγος των Ιωαννίνων Μεχμέτ Χουρσίτ πασάς έμαθε πως οι Τούρκοι κάτοικοι της Αθήνας, της Θήβας, της Λιβαδειάς, των Σαλώνων και του Λοιδορικού δοκιμάζονταν από τους Έλληνες, έστειλε τον Ομέρ Βρυώνη, ηγεμόνα του Μπερατίου και τον Κιοσέ Μεχμέτ πασά, ηγεμόνα της Πελοποννήσου, με 8.000 άνδρες πεζικό και 800 ιππικό εναντίον τους⁴⁶. Η διαταγή που είχαν ήταν να συγκεντρωθούν στη Λαμία και να επιτεθούν στους Έλληνες⁴⁷. Ο Βρυώνης γνώριζε αρκετά καλά τα μέρη της Ρούμελης, όπως επίσης και τους Έλληνες οπλαρχηγούς των γύρων περιοχών, μιας και με πολλούς από αυτούς βρισκόταν μαζί στην αυλή του Αλή πασά του Τεπελενλή. Ως επακόλουθο, ήξερε καλά τις πολεμικές τους συνήθειες αλλά και την ελληνική γλώσσα.

Τα σχέδια του Ομέρ Βρυώνη έφθασαν γρήγορα στα σπίτια των κατοίκων της Στερεάς Ελλάδος και των οπλαρχηγών Μήτρο Κοντογιάννη, Ιωάννη Δυοβουνιώτη, Δημήτριο Ξηρό ή Πανουργιά και Αθανάσιο Διάκο⁴⁸. Οι δύο έμπειροι οπλαρχηγοί Διάκος και Δυοβουνιώτης έσπευσαν να αναλάβουν άμεσα δράση ζητώντας τη σύμπραξη όλων των Ελλήνων της περιοχής. Παράλληλα, διέταξαν να φονευθούν όλοι οι Τούρκοι των γύρω περιοχών, οι οποίοι δύναντο να οπλοφορήσουν. Λιγοστοί κατάφεραν να γλιτώσουν⁴⁹.

Την αντίθεσή του στο εγχείρημα αυτό προέβαλε ο οπλαρχηγός της περιοχής του Πατρατζικίου, σημερινή Υπάτη, Μήτσος Κοντογιάννης. Οι δύο οπλαρχηγοί Διάκος και Δυοβουνιώτης μαζί με τον Πανουργιά, που μόλις είχε φθάσει στην περιοχή, προσπάθησαν να τον συναντήσουν στις 10 Απριλίου στο χωριό Καμποτάδες, κοντά στο Πατρατζίκι, αλλά μάταια. Χωρίς δεύτερη σκέψη, αποφασίστηκε να κινηθούν χωρίς τη σύμπραξη του Κοντογιάννη, ο οποίος βλέποντας την κινητοποίηση των υπολοίπων αναγκάστηκε να υποχωρήσει. Γρήγορα, οι 800 ένοπλοι Τούρκοι και Αλβανοί της περιοχής του Πατρατζικίου αναγκάστηκαν να την εγκαταλείψουν⁵⁰.

⁴⁶ Χρ. Περραιβός, *Απομνημονεύματα Πολεμικά*, Αθήνα 1836, τ.1, σ. 54.

⁴⁷ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ.1 (1860), σ. 225.

⁴⁸ Χρ. Περραιβός, *Απομνημονεύματα Πολεμικά*, Αθήνα 1836, τ.1, σ. 54.

⁴⁹ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ.1 (1860), σ. 225.

⁵⁰ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 12-13.

Λίγες ημέρες μετά, ο Κιοσσέ Μεχμέτ πασάς με τον Ομέρ Βρυώνη κατευθύνονταν προς τη Φθιώτιδα με τη συνοδεία 8.000 ανδρών. Στις 17 Απριλίου έφθασαν στο Λιανοκλάδι, περιοχή που απείχε μόλις μισή ώρα από το Πατρατζίκι. Ο φόβος που προξένησε στους Έλληνες το πλήθος του εχθρού, τους ανάγκασε σε υποχώρηση το βράδυ της 18^{ης} Απριλίου, ξημερώματα 19^{ης} Απριλίου, μην έχοντας επιτύχει εντελώς το στόχο τους, να κατακάψουν, δηλαδή, το Πατρατζίκι.

Στις 20 Απριλίου, ο Διάκος, ο Δυοβουνιώτης και ο Πανουργιάς συγκεντρώθηκαν στους Κομποτάδες, προσπαθώντας να βρουν τη σωστότερη λύση. Εν αντιθέσει με τον Δυοβουνιώτη, ο οποίος υποστήριζε πως οι 1.500 άνδρες που είχαν μαζέψει δεν έπρεπε να σκορπιστούν πολύ. Έπρεπε, μάλιστα, να εγκατασταθούν σε δύο οχυρώματα κοντά στον Γοργοπόταμο. Αντίθετοι ήταν ο Διάκος και ο Πανουργιάς (η άποψή τους υπερίσχυσε), οι οποίοι υποστήριζαν πως έπρεπε να εγκατασταθούν άνδρες τόσο στη Λοκρίδα και τη Βοιωτία όσο και τη Φωκίδα. Πράγματι, 400 άνδρες με αρχηγό τον Δυοβουνιώτη εγκαταστάθηκαν στη γέφυρα του Γοργοποτάμου και 500 άνδρες με τον Αθανάσιο Διάκο κατευθύνθηκαν προς τη γέφυρα της Αλαμάνας και τα Πουριά, ο δρόμος της οποίας οδηγούσε στις Θερμοπύλες⁵¹. Ο Πανουργιάς με 600 άνδρες παρέμεινε εκεί στο χωριό Μουσταφάμπεη και τη Χαλκωμάτα. Στο πλευρό του είχε τον επίσκοπο Σαλώνων Ησαΐα, ο οποίος ακολουθούσε ευλογώντας και δίνοντας ψυχική δύναμη στους αγωνιστές⁵².

Στις 23 Απριλίου η τουρκική στρατιά υπό τον Ομέρ Βρυώνη, αποτελούμενη τόσο από πεζικό όσο και από ιππικό, ερχόταν από το Λιανοκλάδι. Του Κιοσσέ Μεχμέτ ερχόταν από τη Λαμία. Η απόφαση του Ομέρ Βρυώνη να χτυπήσουν ταυτόχρονα και τον Δυοβουνιώτη και τον Πανουργιά φάνηκε σωστή. Το πλήθος ανδρών σε πεζικό και ιππικό ανάγκασαν τον Δυοβουνιώτη να υποχωρήσει και να κατευθυνθεί προς τη στενή θέση Δέμα. Καλύτερη αντίσταση προέβαλε στο Μουσταφάμπεη ο Κομνάς Τράκας με τον Παπα-Ανδρέα Κοκοβιστιανό και τους λίγους άνδρες του, οι οποίοι είχαν οχυρωθεί καλά μέσα στα σπίτια τους, τις εκκλησίες, τους μύλους⁵³. Οι Τούρκοι αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν και να ενωθούν με τον Ομέρ Βρυώνη, ο οποίος κατευθυνόταν στη θέση του Πανουργιά στη Χαλκωμάτα. Παράλληλα με την επίθεση στον Πανουργιά, ένα μέρος της στρατιάς των Τούρκων του Βρυώνη, η οποία

⁵¹ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 107-108.

⁵² Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.1 (1860), σ. 226.

⁵³ Σπ. Τρικούπης, *ό. π.*, σ.226.

ενισχύθηκε με άνδρες του Κιοσέ Μεχμέτ, επιτέθηκε στον Αθανάσιο Διάκο στη γέφυρα της Αλαμάνας.

Βλέποντας ο Αθανάσιος Διάκος τους Τούρκους να εισβάλλουν στο Ζητούνι (Λαμία), συγκέντρωσε τους συναγωνιστές του και τους είπε: «Αδελφοί Έλληνες! Έπειτα από τετρακοσίων χρόνων σκληράν σκλαβίας, ο θεός ευσπλαγχνισθείς απεφάσισε να μας δώσει την ελευθερίαν... πρέπει ν' αποφασίσωμεν ν' αποθάνωμεν με τα όπλα εις τας χείρας, και τότε ας την χαρώσιν οι μεταγενέστεροί μας... αν όμως δειλιάσωμεν τώρα, τότε αιωνίων εχάθημεν και ημείς και όλον το έθνος μας... όποιος αγαπά με την αλήθεια, την πίστιν και την πατρίδα, ας δράξη τα όπλα, και ας έλθη μαζί μου»⁵⁴. Πολλοί ήταν οι νεκροί με αποτέλεσμα να υποχωρήσουν όσοι κατάφεραν να σωθούν. Ο Πανουργιάς είχε τραυματισθεί⁵⁵.

Η αντίσταση στην Αλαμάνα συνεχιζόταν. Το χάραμα, ο Ομέρ Βρυώνης με τη στρατιά του επιτέθηκε στον Διάκο και ο Μεχμέτ πασάς στον Κοντογιάννη και τον Πανουργιά, οι οποίοι βρίσκονταν αριστερά του οπλαρχηγού τους. Αφού έφθασαν απέναντί τους, οι Τούρκοι προσευχήθηκαν στο Μωάμεθ και οι Έλληνες αναφώνησαν «Αμήν». Η κρίσιμη μάχη είχε μόλις ξεκινήσει. Ο Διάκος διέταξε τους πάντες να μην κουνηθούν από τις θέσεις τους και να μην πυροβολήσουν, έως ότου αυτός δώσει το έναυσμα. Τα μαχαίρια και τα γιαταγάνια βγήκαν μόνο όταν ο εχθρός έφθασε δέκα βήματα απέναντί τους.

Το μέλλον τους ήταν προδιαγεγραμμένο. Μία ώρα πάλευαν οι Έλληνες εναντίον των Τουρκαλβανών και του Μακεδονικού σώματος που είχε φέρει μαζί του ο Ομέρ Βρυώνης. Κι όμως, ο εχθρός δεν κατόρθωσε να περάσει τη γέφυρα λόγω της ισχυρής αντίστασης των Ελλήνων αγωνιστών. Όταν, μάλιστα, επέστρεψαν πίσω, εξαγριωμένος για αυτήν τους την κίνηση, ο Ομέρ Βρυώνης έπεσε ο ίδιος στο πεδίο της μάχης με τη συνοδεία 200 σωματοφυλάκων, περιμένοντας να τραπούν οι Έλληνες σε φυγή⁵⁶. Οι συμπολεμιστές του Διάκου προσπάθησαν να τον πείσουν να εγκαταλείψει το πεδίο της μάχης για να σωθεί, αλλά αυτός προτίμησε να μείνει εκεί και να παλέψει. Την απόφασή του δε συμμερίστηκαν όλοι. Μόλις 50 άνδρες είχαν μείνει να μάχονται στο πλευρό του. Λίγο μετά ενώθηκαν με τον Μεχμέτ πασά και οι Τουρκαλβανοί με τους Μακεδόνες με αποτέλεσμα να σκοτωθεί πρώτος, μπροστά στα

⁵⁴ Χρ. Περραιβός, *Απομνημονεύματα Πολεμικά*, Αθήνα 1836, τ.1, σ.55.

⁵⁵ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 108-109.

⁵⁶ Χρ. Περραιβός, *Απομνημονεύματα Πολεμικά*, Αθήνα 1836, τ.1, σ.56-57.

μάτια του, ο αδελφός του Διάκου. Μόλις 10 άνδρες πια, μάχονταν 1 ώρα στα Μανδροστάματα της μονής Δαμάστας⁵⁷.

Διακόσιοι ήταν οι Έλληνες που έπεσαν πολεμώντας ηρωικά στη γέφυρα της Αλαμάνας και ανάμεσά τους ο Επίσκοπος των Σαλώνων Ησαΐας⁵⁸. Ο Διάκος τραυματίστηκε στον ώμο και μεταφέρθηκε στη Λαμία. Προτού καταδικασθεί σε θάνατο, ο Βρυώνης, εντυπωσιασμένος από το στρατιωτικό του θάρρος, του πρότεινε να τον προσλάβει στην υπηρεσία του αλλά το τελευταίος αρνήθηκε λέγοντας: «Ούτε σέ δουλεύω πασά, ούτε σ' ωφελώ κι' αν δεν δουλεύσω»⁵⁹. Ο Διάκος βρήκε φρικτό θάνατο την επομένη, στις 24 Απριλίου 1821 με ανασκολοπισμό ή αλλιώς σούβλισμα. Στα μέρη που έπεσαν οι Έλληνες πολεμώντας για την πατρίδα και τη θρησκεία τους, είχαν σκοτωθεί ο Λεωνίδας με τους 300 συμπολεμιστές του στη μάχη των Θερμοπυλών στις 11 Αυγούστου 480 π.Χ.⁶⁰.

2.5. Η μάχη στο χάνι της Γραβιάς. Οδυσσέας Ανδρούτσος (8 Μαΐου 1821)

Μετά την ήττα στη γέφυρα της Αλαμάνας, το ηθικό των Ελλήνων είχε καμφθεί σημαντικά. Τριακόσιοι Έλληνες είχαν σκοτωθεί και άλλοι τόσοι είχαν τραυματισθεί. Ελάχιστοι Τούρκοι τραυματίστηκαν⁶¹. Στη θέση του Αθανάσιου Διάκου ορίστηκε νέος οπλαρχηγός ονόματι Βασίλης Μπούσγος, έχοντας στο πλευρό του 1.000 άνδρες. Όσοι Έλληνες είχαν σωθεί από την ολέθρια ήττα στην Αλαμάνα ακολούθησαν⁶². Οι Πανουργιάς και Δυοβουνιώτης είχαν απογοητευτεί και η Ανατολική Στερεά Ελλάδα είχε μείνει πλέον ανυπεράσπιστη. Ο δρόμος προς την Πελοπόννησο φαινόταν ανοιχτός για την απρόσκοπτη κάθοδο του Ομέρ Βρυώνη και του Κιοσσέ Μεχμέτ.

Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα, ο Ομέρ Βρυώνης θεώρησε κατάλληλες τις συνθήκες, για να μπορέσει να ενισχύσει τη στρατιά του, προτού εισβάλλει στην Πελοπόννησο, όπου χτυπούσε ο παλμός της Επανάστασης. Ταυτόχρονα, θεώρησε πως η σκέψη του να πάρει στο πλευρό του Έλληνες αρματολούς, όπως άλλωστε είχε προσπαθήσει να κάνει και με τον Αθανάσιο Διάκο, θα έκαμπτε ακόμη περισσότερο

⁵⁷ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.1 (1860), σ. 228.

⁵⁸ ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Ευρετήριο πολεμικών γεγονότων του ελληνικού έθνους*, Αθήνα 1989, σ. 32.

⁵⁹ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 109.

⁶⁰ Ι. Βλαχογιάννης, *Β' Αρχαίο του Στρατηγού Ιωάννου Μακρυγιάννη*, Αθήνα 1907, τ.2, σ. 66.

⁶¹ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.1 (1860), σ. 228.

⁶² *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 113.

το ηθικό των Ελλήνων⁶³. Η καθυστέρησή του να κατέβει στην Πελοπόννησο, η οποία συνδέθηκε με την εμφάνιση του Οδυσσέα Ανδρούτσου στη Στερεά Ελλάδα ήταν δύο δεδομένα που κατά τη γνώμη του θα μπορούσαν να αποφέρουν μια θετικότερη έκβαση των γεγονότων σε περίπτωση προσπάθειας των Ελλήνων να χτυπήσουν ξανά⁶⁴.

Ζώντας από μικρός στα Ιωάννινα, στο πλευρό του Αλή πασά, ο Οδυσσέας Ανδρούτσος είχε πάρει τις κατάλληλες στρατιωτικές και όχι μόνο γνώσεις, ικανές να τον καταστήσουν τον πιο ισχυρό παράγοντα της Ανατολικής Στερεάς Ελλάδος. Ο Ανδρούτσος, έπειτα από τη γενναιότητα που είχε επιδείξει ενάντια στον Αλβανούς πασάδες του Αργυροκάστρου και του Γαρδικίου, του είχε δοθεί ως δώρο από τον Αλή πασά το αρματολίκι της Λιβαδειάς, το οποίο κάλυπτε περιοχές από την Ήπειρο μέχρι και τον Ευβοϊκό κόλπο. Μόλις ενημερώθηκε τον Ιανουάριο του 1821 πως ο Κολοκοτρώνης κατευθυνόταν από τη Ζάκυνθο στην Πελοπόννησο, κατάλαβε πως η ώρα της Επανάστασης είχε φθάσει. Έτσι, κρύφθηκε στην Πάτρα, όπου κρυβόταν από τον Αλή πασά μέχρι το Μάρτιο του 1821. Ακολούθως, προχώρησε με πλοίο προς το Γαλαξίδι σε μια μονή και ενώθηκε με το πρωτοπαλικάρό του, τον Γιάννη Γκούρα και λίγους ακόμη άνδρες⁶⁵.

Μαθαίνοντας ο Ομέρ Βρυώνης για την παρουσία του Οδυσσέα Ανδρούτσου στην Ευρυτανία, και γνωρίζοντάς τον ήδη από παλιά, φρόντισε να του προτείνει σύμπραξη. Ως τόπο συνάντησής τους είχε ορίσει την Γραβιά. Στις αρχές Μαΐου, ο Οδυσσέας Ανδρούτσος βρισκόταν στο χάνι της Γραβιάς, το οποίο απείχε μόλις 4 ώρες από τα Σάλωνα. Μαζί του ακολουθούσε και ο Γιάννης Γκούρας. Δεν έφθασε, όμως, εκεί, για να συναντήσει τον Ομέρ⁶⁶. Στο ίδιο μέρος, έσπευσαν ο Πανουργιάς και ο Δυοβουνιώτης με στόχο να συζητήσουν ποια θα είναι η επόμενη πολεμική τους κίνηση⁶⁷.

Οι Έλληνες αντιλήφθηκαν πως για να φθάσει ο Ομέρ Βρυώνης στην Πελοπόννησο, θα περνούσε πρώτα από τη Λαμία με κατεύθυνση προς τα Σάλωνα και έπειτα στο Γαλαξίδι. Η στρατιά του Τούρκου οπλαρχηγού αποτελούταν από 9.000 άνδρες, στρατιά 8 φορές μεγαλύτερη από αυτή των Ελλήνων, η οποία αριθμούσε μόλις 1.300 άνδρες. Μια ενδεχόμενη επίθεση στους Τούρκους δημιουργούσε πανικό

⁶³ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 113.

⁶⁴ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 23-24.

⁶⁵ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 114.

⁶⁶ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασως*, τ.1 (1860), σ. 60.

⁶⁷ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 26-27.

τόσο στον Πανουργιά όσο και τον Δυοβουνιώτη, των οποίων οι μνήμες από την ήττα στη γέφυρα της Αλαμάνας ήταν ακόμα νωπές. Η στρατιωτική εκπαίδευση, όμως, του Ανδρούτσου τον καθιστούσε ικανό να κρίνει πως η περιοχή, παρά τις αδυναμίες που παρουσίαζε, ήταν ικανή να κάμψει το ηθικό των ανδρών του Βρυώνη.

Πράγματι, στις 7 Μαΐου, οι 9.000 Τούρκοι ξεκίνησαν από τη Λαμία, όπως και υπολόγιζαν οι Έλληνες. Η επιμονή του Ανδρούτσου να τους πολεμήσουν από το χάνι, του οποίου το ανοιχτό πεδίο θα καθιστούσε αδύναμο τον εχθρό να διαφύγει, δεν έβρισκε σύμφωνους τον Πανουργιά και τον Δυοβουνιώτη. Οι τελευταίοι θεωρούσαν πως το πλινθόκτιστο της περιοχής θα τους καθιστούσε ευάλωτους και εύκολα προσβάσιμους. Η τελική απόφαση που προτάθηκε από τον Ανδρούτσο βρήκε τον Πανουργιά και τον Δυοβουνιώτη να καταλαμβάνουν την αριστερή οδό προς το Χλωμό, ο Χρήστος Κοσμά Σουλιώτης τη δεξιά και ο Οδυσσέας Ανδρούτσος μαζί με επίλεκτους άνδρες, τον Γκούρα και τον Ευβοεύς οπλαρχηγό Αγγελή Γοβιό να χτυπήσει από το χάνι⁶⁸. Μετά την ανατολή του ηλίου, γύρω στις 8 η ώρα, έφθαναν οι στρατιές του Ομέρ Βρυώνη και το Κιοσσέ Μεχμέτ. Αφουγκραζόμενος την ανησυχία τους, ο Ανδρούτσος τους είπε γεμάτος τόλμη: «Όποιος θέλει να μ' ακολουθήσει, ας πιασθή κατόπιν μου εις τον χορόν»⁶⁹. Σύνολο 117 άνδρες ακολούθησαν. Γκούρας, Γκίκας Μουσταφάς, Παπαντρέας, Τράκας, Μάρος, Βουτούνης, Αγγελής Γοβγίνας, Κίρκος, Ζαφείρης Επτανήσιος, Αθανάσιος Καπλάνης, Καπογιωργαίοι ήταν μερικοί⁷⁰.

Όλοι τους κλείστηκαν μέσα στα οχυρά. Με τα μαχαίρια και τα γιαταγάνια τους άνοιξαν τρύπες, για να μπορέσουν να πολεμήσουν τον εχθρό. Θέσεις πήραν και οι οπλαρχηγοί που είχαν ορισθεί να μείνουν έξω, οχυρωμένοι κι αυτοί. Στο μεταξύ, έφθαναν και οι Τούρκοι, έχοντας διαβεί τον Βοάγριο ποταμό. Αφού τελέστηκε η προσευχή, ο Ομέρ Βρυώνης έδωσε εντολή να χωρισθούν σε τρία μέρη, όσα ήταν κι αυτά που είχαν ορισθεί προηγουμένως από τον Ανδρούτσο. Γρήγορα, όμως, η κατάσταση στα αριστερά, όπου βρισκόταν ο Δυοβουνιώτης και ο Πανουργιάς και στα δεξιά, με τον Κοσμά, έφερε μνήμες από τα γεγονότα της Αλαμάνας. Οι Έλληνες κάμφθηκαν και έφυγαν προς τα ορεινά μέρη της περιοχής. Το μοναδικό σημείο που είχε μείνει ήταν το κεντρικό. Οι οχυρωμένοι Έλληνες με επικεφαλής τον Οδυσσέα Ανδρούτσο ήταν έτοιμοι να παλέψουν ηρωικά⁷¹.

⁶⁸ Π. Καρολίδης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασας*, τ.1. (1916), σ. 89.

⁶⁹ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασας*, τ.1 (1860), σ. 230.

⁷⁰ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 28.

⁷¹ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασας*, τ.1 (1860), σ. 231.

Ο Ομέρ Βρυώνης, γνωρίζοντας από παλαιά, όπως έχει ήδη αναφερθεί, τον Οδυσσέα Ανδρούτσο, θέλησε να του δώσει μια ακόμη ευκαιρία, ώστε να μη λήξει άδοξα το εν ενεργεία συμβάν. Έστειλε, λοιπόν, έναν δερβίση πάνω στο άλογο να υπενθυμίσει στον Ανδρούτσο τις προτάσεις του στρατηγού για σύμπραξη. Ο Ανδρούτσος τον ρώτησε στην τουρκική γλώσσα «που πηγαίνεις;» και όταν ο δερβίσης απάντησε «κατά των απίστων και των εχθρών του Προφήτη και του βασιλιά μου», ο Ανδρούτσος σήκωσε το όπλο και του έριξε μια θανατηφόρα σφαίρα. Η πράξη αυτή εξόργισε σε τέτοιο βαθμό τους Τούρκους και τους Αλβανούς που βρίσκονταν απέναντι, με αποτέλεσμα να διατάξουν πυρ⁷².

Η οργή τους ήταν τόση, που πολλοί από αυτούς έσπρωχναν τα τείχη και προσπαθούσαν με τη βοήθεια των μαχαιριών τους να περάσουν τα όπλα τους από τις τρύπες που είχαν ανοίξει οι Έλληνες. Με σθένος μεγάλο οι Έλληνες συνέχιζαν ακατάπαυστα να τουφεκίζουν κάθε έναν που πλησίαζε⁷³. Ο μεγάλος αριθμός θυμάτων και τραυματισμένων ανδρών, ανάγκασε τον Βρυώνη να καλέσει τους αξιωματικούς του για ανασύνταξη. Οι Γκέκηδες, αφού πήραν θέση, έτρεξαν με φόρα, κρατώντας στο ένα τους χέρι το γιαταγάνι και με το άλλο κάλυπταν τα μάτια τους. Αρκετοί από αυτούς κρατούσαν και τσεκούρια, για να μπορέσουν να γκρεμίσουν τις σκηνές. Όλοι τους έπεσαν αμαχητί. Μόλις ένας κατάφερε να φθάσει μέχρι τους Έλληνες, κρατώντας στο χέρι του μια λευκή σημαία. Παρερμηνεύοντας την κίνηση αυτή, οι Τούρκοι ξεχύθηκαν προς κάθε κατεύθυνση, μα μάταια. Ένας μετά τον άλλον έπεφταν κάτω τραυματισμένοι⁷⁴.

Με το που έπεσε το φως της ημέρας, ο Αλβανός στρατηγός Βρυώνης απέσυρε τους άνδρες του, για να μπορέσει να τους ξεκουράσει και να τους ανασυντάξει. Παράλληλα, έστειλε άνδρες στη Λαμία, να φέρουν ενισχύσεις πολεμοφοδίων. Ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, γνωρίζοντας καλά τον Ομέρ Βρυώνη, προέβλεψε μια τέτοια κίνηση. Οι Έλληνες, δίχως άλλα όπλα και τροφή, ήταν μαθηματικώς βέβαιο πως δε θα καταφέρουν να αντιμετωπίσουν τους Τουρκαλβανούς για δεύτερη συνεχόμενη ημέρα. Έτσι, μέσα στη νύχτα, πέρασαν ανάμεσα από τον εχθρό και χάθηκαν μέσα στο σκοτάδι. Όταν έγινε αντιληπτή η απουσία τους, ήταν πλέον αργά⁷⁵.

Η μάχη στο χάνι της Γραβιάς έληξε με ουσιαστική υπερίσχυση των Ελλήνων. Μόλις δύο άνδρες έχασαν τη ζωή τους από τη μεριά των Ελλήνων, οι αξιωματικοί

⁷² Χρ. Περραιβός, *Απομνημονεύματα Πολεμικά*, Αθήνα 1836, τ.1, σ. 60.

⁷³ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.1 (1860), σ. 231.

⁷⁴ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 29.

⁷⁵ Γ.Ι. Παπούλα, *Γερμανού Π. Πατρών Μητροπολίτου Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1900, σ. 49.

Θανάσης Καστάνης και Θανάσης Σεφέρης⁷⁶. Από τη μεριά των Τούρκων οι απώλειες έφθασαν περί τους 150 άνδρες⁷⁷. Ο Ομέρ Βρυώνης έμεινε στην περιοχή για 8 ημέρες, ώστε να ξεκουραστούν, να θαφτούν οι νεκροί και να σταλούν οι τραυματίες στο Ζητούνι (Λαμία)⁷⁸.

Στη μάχη αυτή, μπορεί να μην υπήρξε ένα τέλος, ωστόσο αυτό που είχαν κατά νου οι Έλληνες αγωνιστές επετεύχθη. Προβάλλοντας αντίσταση για 24 ώρες, οι Έλληνες κατάφεραν το ανέλπιστο. Χίλιοι τριακόσιοι Έλληνες εμπόδισαν την έλευση 9.000 Τούρκων και Αλβανών αγωνιστών. Αυτό από μόνο του ήταν ικανό να κάμψει αυτή τη φορά το ηθικό του εχθρού, ο οποίος νόμιζε πως με την αριθμητική του υπεροχή θα ήταν πάντοτε αήττητος. Με την πανωλεθρία που υπέστη ο εχθρός, καθυστέρησε συνάμα την κάθοδό του στην Πελοπόννησο, το οποίο ήταν και το πρωταρχικό σχέδιο του Ομέρ Βρυώνη.

2.6. Η μάχη στο Βαλτέτσι και η διάλυση του στρατοπέδου των Τούρκων (12-13 Μαΐου 1821)

Κι ενόσω η Ρούμελη συνέχιζε να αντιτάσσεται, η ανάγκη των αγωνιστών της Πελοποννήσου να υπερισχύσουν αποβάλλοντας οριστικά τον εχθρό από τα μέρη τους ήταν μεγάλη. Με το που παραδόθηκε η πόλη της Καλαμάτας στους Έλληνες από τον βοεβόδα της περιοχής Σουλεϊμάν αγά Αρναούτογλου, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης πήρε το δρόμο προς τα πιο ορεινά μέρη της Πελοποννήσου. Ο στόχος του ήταν να χτυπηθεί ο Μοριάς, στον οποίο κατοικούσε το μεγαλύτερο και ισχυρότερο μέρος της τουρκικής κυριαρχίας της Πελοποννήσου. Η ηγετική ικανότητα και το πολεμικό του ταλέντο οδήγησαν τον Κολοκοτρώνη στην απόφαση πως το καταλληλότερο σημείο για να αντιμετωπίσουν τον εχθρό δεν ήταν άλλο από το χωριό Βαλτέτσι, το οποίο βρισκόταν δυτικά της Τριπολιτσάς⁷⁹.

Την απόφαση του Κολοκοτρώνη να οχυρωθεί το Βαλτέτσι δε συμμερίστηκαν πολλοί. Καθ' όσον οι μέρες περνούσαν, πολλοί αρχηγοί άρχισαν να κατανοούν τη στρατηγική σημασία της θέσης, με αποτέλεσμα να αρχίσουν να συνέρχονται στην περιοχή. Η καθυστέρησή τους, βέβαια, δεν επέτρεψε στους Έλληνες να οχυρωθούν σωστά. Έτσι, στις 24 Απριλίου δέχθηκαν την πρώτη επίθεση

⁷⁶ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασας*, τ.1 (1860), σ. 232.

⁷⁷ Γ.Ι. Παπούλα, *Γερμανού Π. Πατρών Μητροπολίτου Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1900, σ. 49.

⁷⁸ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασας*, τ.1 (1860), σ. 232.

⁷⁹ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 33.

από στρατό 7.000 Τούρκων. Βλέποντάς τους να ξεκινούν από την Τριπολιτσά, όλοι πίστευαν πως θα πήγαιναν προς τα Βέρβена. Ο ίδιος ο Κολοκοτρώνης, μάλιστα, έσπευσε προς το Καλογεροβούνι, για να ενημερώσει τους άνδρες πως θα έπρεπε πρέπει να παραταχθούν σε περίπτωση επίθεσης. Οι Τούρκοι, όμως, έστριψαν προς το Βαλτέτσι. Ο Νικηταράς, ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης και ο Γιατράκος βρίσκονταν εκεί, για να τους αναχαιτίσουν. Κατόπιν έφθασε και ο Κολοκοτρώνης. Τριάντα άνδρες ενισχυμένοι από άλλους 500 υπό τον Πλαπούτα αρχηγό κατόρθωσαν και πήραν στο κατόπι τον Τούρκο, ο οποίος είχε βάλει φωτιά σε όλο το χωριό. Μέχρι τη Βολέττα τους κυνήγησαν, χωριό μισής ώρας από την Τριπολιτσά⁸⁰.

Την επομένη της σύγκρουσης, αρκετοί άνδρες άρχισαν να αποχωρούν από το Βαλτέτσι και λίγο μετά τους ακολούθησαν και οι οπλαρχηγοί τους. Ο Κολοκοτρώνης, ο οποίος είχε πίστη στον αγώνα που ετοιμαζόταν και επιμένοντας στο αρχικό του σχέδιο, συγκάλεσε συμβούλιο προεστών στο Χρυσοβίτσι. Στις 26 Απριλίου ορίστηκε αρχιστράτηγος των όπλων στο χωριό της Καρύταινας. Δημιουργήθηκε μαζί με αυτό και ένας οργανισμός, ο οποίος θα ενίσχυε τους αγωνιστές με τροφή και πολεμοφόδια. Ο οικονομικός αυτός οργανισμός ονομάστηκε «Εφορεία Καρυταίνης» και θα διοικούταν από τον Κανέλλο Δεληγιάννη⁸¹.

Ο Κολοκοτρώνης έσπευσε να μαζέψει όσους περισσότερους άνδρες μπορούσε. Χίλιους διακόσιους Έλληνες από την Καρύταινα συγκέντρωσε χωρίζοντάς τους σε δύο στρατόπεδα, το ένα με επικεφαλής τον, κατά τον Κολοκοτρώνη, Κολοιόπουλο ή αλλιώς Δημήτριο Πλαπούτα και το άλλο με τον Ανδρέα Παπαδιαμαντόπουλο⁸². Δέκα ημέρες μετά, ο αρχιστράτηγος του αγώνα έστειλε στους δύο Μαυρομιχαλαίους, οι οποίοι είχαν συναντηθεί με τους Κυριακούλη Μαυρομιχάλη και τον Τσαλαφατίνο από τη μία και τον Ηλία Μαυρομιχάλη με τον Παπατσώνη και 400 άνδρες Μανιάτες και Μεσσήνιους από την άλλη, να οχυρώσουν το Βαλτέτσι. Παρά το γεγονός ότι αυτό δε τους βρήκε όλους σύμφωνους, υπάκουσαν τον αρχηγό. Έτσι, στις 10 Μαΐου η συνολική δύναμη στο Βαλτέτσι ανερχόταν αριθμούσε πλέον 845 άνδρες με αρχηγούς τους Μαυρομιχαλαίους, τον Μητροπέτροβα, τον Νικήτα Φλέσσα, τον Παπατσώνη, τους Μπουραίους, τον

⁸⁰ Κ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836* (Επιμ. – Εισαγ. Γ. Τερτσέτη), Αθήνα 1846, σ. 65-66.

⁸¹ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 34.

⁸² Κ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836* (Επιμ. – Εισαγ. Γ. Τερτσέτη), Αθήνα 1846, σ. 66.

Κεφάλαια, τον Ιωάννη Μαυρομιχάλη, τον Ιωάννη Κατσανό, τον Τουρκολέκα, τον Αθανάσιο Σιώρη και τον Κυριάκο⁸³.

Η απόφαση που επάρθη μετά το πέρας του πολεμικού συμβουλίου στο Χρυσοβίτσι ήταν η κατασκευή ταμπουριών περίξ του χωριού. Στο κέντρο θα οχυρωνόταν η εκκλησία και μερικά ακόμη σπίτια. Αναλυτικότερα, το ανατολικό σημείο στο Χωματοβούνι θα στελεχωνόταν από τον Κυριακούλη και τον Ηλία Μαυρομιχάλη, το δυτικό στο λόφο του Κούκου από τους Μητροπέτροβα, Παπατσώνη, Κεφάλαια, Ιωάννη Μαυρομιχάλη, Νικήτα και Ηλία Φλέσσα, Σώρη, Τουρκολέκα και κάποιους Μεσσήνιους⁸⁴. Στους άλλους δύο προμαχώνες θα συγκεντρώνονταν οι κάτοικοι της Μεγαλόπολης και οι Ολύμπιοι και στην εκκλησία ο Τσαλαφατινός, οι Μπουραίοι και ο Κατσανός⁸⁵. Παραπίσω, στο Χρυσοβίτσι, δύο ώρες μακριά από το Βαλτέτσι, καιροφυλακτούσε ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης με τον Δημήτριο Πλαπούτα και στο χωριό Πιάνα βρίσκονταν 2.300 άνδρες έτοιμοι να προσέλθουν προς ενίσχυση⁸⁶. Γενικός αρχηγός ορίστηκε ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης⁸⁷.

Μαθαίνοντας για τη σύσταση του νέου αυτού στρατοπέδου, ο Μουσταφάμπεης θορυβήθηκε και έσπευσε να προτάξει τους άνδρες του, οι οποίοι κατά πολύ υπερίσχυαν των Ελλήνων αγωνιστών. Δεν ήταν μόνο οι 7.000 Τούρκοι στρατιώτες που βρίσκονταν στην Τριπολιτσά. Στην Καρύταινα, το Λεοντάρι και το Φανάρι ήταν μαζεμένοι άλλοι 1.500 ένοπλοι, 1.500 στο Μυστρά και 900 κεχαγιάδες. Επιπλέον είχε και τους Αλβανούς στρατιώτες που είχε μαζέψει από το στρατό του Χουρσίτ πασά⁸⁸.

Τα ξημερώματα της 12^{ης} Μαΐου 1821, το πρώτο και πιο επίλεκτο σώμα των Τούρκων, αποτελούμενο από 3.000 Βαρδουνιώτες, Φαναρίτες και Καρυτινούς⁸⁹ έσπευσε προς το βορρά του Βαλτετσίου, με κύριο στόχο να εμποδίσει τις ενισχύσεις από τα στρατόπεδα της Πιάνας και του Χρυσοβιτσίου αλλά και να καταστρέψει τα ταμπούρια των Γορτυνίων. Επικεφαλής του σώματος αυτού ήταν ο Βαρδουνιώτης Ρουμπής από τα Βαρδουνοχώρια και είχε μαζί του και τον Μουραμπούτη από την

⁸³ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 35.

⁸⁴ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 117.

⁸⁵ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 39.

⁸⁶ Π. Καρολίδης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.1. (1916), σ. 143.

⁸⁷ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 117.

⁸⁸ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 38.

⁸⁹ Ν. Γιαννόπουλος, *ό. π.*, σ. 39.

Κυπαρισσία⁹⁰. Το δεύτερο σώμα είχε δύναμη 2.000 έφιππων και πεζών με προορισμό τους Αραχαμίτες, ενώ το τρίτο είχε κατεύθυνση προς το Φραγκόβρυσσο. Το τέταρτο και πέμπτο σώμα αποφασίστηκε να μείνουν παραπίσω σε περίπτωση που χρειάζονταν ενίσχυση τα πρώτα. Τρεις χιλιάδες Τούρκοι ήταν στον αριθμό και είχαν μαζί τους ορειβατικά πυροβόλα και πολεμοφόδια⁹¹.

Ο Κολοκοτρώνης από τη στρατιωτική του εμπειρία γνώριζε πως το πρώτο χτύπημα του εχθρού θα ήταν πολύ σημαντικό για την έκβαση της πολεμικής σύγκρουσης αλλά και της ψυχολογίας των ανδρών του και των Ελλήνων εν γένει. Την ημέρα της 12^{ης} Μαΐου, η σκοπιά που βρισκόταν στην Επάνω Χρέπα ενημέρωσε για την κατεύθυνση των Τούρκων προς το Βαλτέτσι. Οι άνδρες παρατάχθηκαν και άμεσα ενισχύθηκαν από τον Κολοκοτρώνη, ο οποίος κατέφθασε με 800 άνδρες από το Χρυσοβίτσι και τον Πλαπούτα με τους δικούς του από την Πιάνα⁹².

Το πρώτο σώμα του Ρουμπή πλησίασε στο λόφο του Κούκου, όπου βρίσκονταν ο Μητροπέτροβας και οι άλλοι. Οι Τούρκοι δεν επιθυμούσαν να ξεκινήσουν πυρά εναντίον των Ελλήνων. Ήλπιζαν σε μια σύμπραξη βασισμένη σε υποσχέσεις. Οι Έλληνες αρνήθηκαν, αλλά 14 Τούρκοι, μη σεβόμενοι την απόφασή τους, προσπάθησαν να καρφώσουν τις σημαίες τους στα ελληνικά ταμπουρία. Οι σφαίρες των Ελλήνων, οι οποίες σκότωσαν και τους 14 άνδρες έκανε τους Τούρκους να καταλάβουν πως οι προθέσεις των Ελλήνων ήταν σοβαρότερες. Αμέσως, έτρεξε η πρώτη τουρκική έφοδος. Αποκρούστηκε. Δεύτερη έφοδος. Αποκρούστηκε. Μαινόμενοι οι Τούρκοι κατευθύνθηκαν προς όλες τις μεριές για να επιτεθούν αλλά δεν έλαβαν υπ' όψιν τους πως ουσιαστικά ήταν ακάλυπτοι από παντού – βάσει στησίματος των ελληνικών ταμπουριών⁹³.

Οι Έλληνες πυροβολούσαν ακατάπαυστα. Αντιλαμβανόμενος την ανάγκη τους για στρατιωτική και υλική ενίσχυση, ο Κολοκοτρώνης έστειλε έφιππο τον Θεόδωρο Καρδαρά με μια σημαία στη ράχη του, ώστε να καταλάβουν οι αγωνιστές πως σύντομα κατέφθανε επιπλέον βοήθεια. Ο Πλαπούτας όρμησε με όσους άνδρες διέθετε, όπως και ο Κανέλλος Δεληγιάννης. Το ίδιο έκανε και ο Κολοκοτρώνης, αφού πρώτα φρόντισε να ειδοποιήσει την «Εφορεία της Καρυταίνης» να ενισχύσει τους αγωνιστές με φαγητό και νερό⁹⁴.

⁹⁰ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 117.

⁹¹ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 39.

⁹² Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.1 (1860), σ. 143.

⁹³ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 40.

⁹⁴ Ν. Γιαννόπουλος, *ό. π.*, σ. 40.

Βλέποντας τη δυσκολία της κατάστασης, ο Ρουμπής ενίσχυσε τα στρατεύματά του. Στο κατόπι, όμως, έφθανε και ο Κολοκοτρώνης, όπως και ο Πλαπούτας, περικυκλώνοντας τον Ρουμπή και αποκόπτοντας την επικοινωνία του ίδιου και των ανδρών του με τα υπόλοιπα σώματα⁹⁵. Στο σώμα του Ρουμπή επιτέθηκαν από μπροστά οι Μαυρομιχαλαίοι, ο Μητροπέτροβας και οι Μεσσήνιοι που βρίσκονταν μαζί τους και από πίσω ο Κολοκοτρώνης και ο Πλαπούτας. Στη θέα τούτη, ο Μουσταφάμπεης έστειλε κι άλλες ενισχύσεις με 1.500 άνδρες πεζούς και 500 έφιππους, οι οποίοι αναχαιτίστηκαν με τη σειρά τους. Επιλογή άλλη δεν υπήρχε. Οι Τούρκοι αποσύρθηκαν, για να ανασυνταχθούν⁹⁶.

Άμεσα, ο Κεχαγιάμπεης έστησε δύο κανόνια προς επίθεση αλλά το έδαφος ήταν τέτοιο που οι βολές τους είτε χτυπούσαν τους Τούρκους είτε αστοχούσαν πέφτοντας στο έδαφος. Η μάχη συνεχιζόταν όλο το βράδυ. Ακούραστοι πυροβολούσαν οι Έλληνες κλεισμένοι μέσα στους προμαχώνες, περιμένοντας τη στιγμή που ο εχθρός θα υποχωρούσε προς την Τριπολιτσά. Κάποια στιγμή, μάλιστα, καταλαβαίνοντας ο Κολοκοτρώνης πως η έκβαση του αγώνα έγερνε προς τη μεριά των Ελλήνων ανέβηκε σε ένα ύψωμα που ακόμη και σήμερα ονομάζεται «του Κολοκοτρώνη το βουνό» και φώναζε στον Μητροπέτροβα δίνοντάς του κουράγιο: «έρχεται ο Κολοκοτρώνης με 10.000 έρχεται και ο Πετρόμπεης με όλους τους Μανιάτες, βαστάτε»⁹⁷!

Το ίδιο βράδυ, όταν έπαυσε ο αγώνας προς ανάπαυση των δύο αντιπάλων, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης έσπευσε προς το Καταράχι, για να περάσει τρόφιμα, νερό και όπλα στους Έλληνες αγωνιστές. Μάλιστα, στο διάβα του, συνοδευόμενος από λίγους Έλληνες, συνάντησε 4 Τούρκους. Τους έριξε μια βολή λέγοντάς τους «Ζωντανούς θα σας πιάσω! Εγώ είμαι ο Κολοκοτρώνης» και φοβούμενοι εκείνοι χάθηκαν μέσα στη νύχτα⁹⁸. Παράλληλα, οι Έλληνες ενισχύθηκαν και από άλλους άνδρες με επικεφαλής τους Π. Βαρβιτσιώτη και Αντ. Μαυρομιχάλη που έρχονταν από τα Βέρβена στο Καλογεροβούνι. Το πρωί, ακόμη 400 αγωνιστές με τον Γιατράκο, Κονδάκη και Επίσκοπο Βρεσθένη προστέθηκαν στο αριθμητικό των Ελλήνων⁹⁹.

⁹⁵ Κ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836* (Επιμ. – Εισαγ. Γ. Τερτσέτη), Αθήνα 1846, σ. 68.

⁹⁶ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 40.

⁹⁷ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 119.

⁹⁸ Κ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836* (Επιμ. – Εισαγ. Γ. Τερτσέτη), Αθήνα 1846, σ. 68-69.

⁹⁹ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 41.

Η μάχη ξεκίνησε πάλι το πρωί. Έγινε μια ακόμη προσπάθεια να χτυπηθεί με πυροβόλα ο προμαχώνας των Μανιατών αλλά μάταια. Ο Κεχαγιάμπεης παρατηρούσε πως το σώμα του Ρουμπή καμπτόταν ολοένα και περισσότερο. Από τα Βέρβενα έρχονταν κι άλλοι Έλληνες. Ήταν ο Νικηταράς, ο Ιω. Κολοκοτρώνης και άλλοι άνδρες, οι οποίοι γυρνούσαν από το Άργος. Άλλη λύση δεν υπήρχε. Ο Κεχαγιάμπεης διέταξε υποχώρηση, η οποία άμεσα μετετράπη σε άτακτη φυγή. Όταν έφθασαν ο Νικηταράς με τον Ιω. Κολοκοτρώνη, στο Βαλτέτσι υπήρχαν μόνο Έλληνες, οι οποίοι μόλις είχαν επιτύχει την πρώτη σημαντική νίκη του Αγώνα¹⁰⁰.

Η μάχη στο Βαλτέτσι διήρκησε 23 ώρες. Ήταν η πρώτη φορά που οι Έλληνες πολέμησαν παρατακτικά και οργανώθηκαν σωστά. Με τη νίκη τους αυτή, δεν ανέβηκε μόνο η ψυχολογία των Ελλήνων αγωνιστών αλλά οι Τούρκοι άρχισαν να αντιλαμβάνονται πως η εξέγερση των υπόδουλων Ελλήνων δεν ήταν απλά μια απερισκεψία μερικών. Ήταν κάτι δυνατότερο και στόχευε στην απελευθέρωσή τους.

2.7. Η πολιορκία και η άλωση της Τριπολιτσάς (23 Σεπτεμβρίου 1821)

Η Τριπολιτσά, σημερινή Τρίπολη, πριν την Επανάσταση, αποτελούσε το πιο σημαντικό εμπορικό, διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο της Πελοποννήσου. Η οχύρωσή της με τείχη να την περικλείουν και η ταυτόχρονη συσσώρευση μεγάλου αριθμού Τούρκων, οι οποίοι έσπευδαν εκεί μετά τις επιθέσεις του υπόδουλου ελληνισμού, την καθιστούσαν απαραίτητο στόχο για την τελική έκβαση του αγώνα.

Παρά το γεγονός ότι οι Έλληνες δε διέθεταν ούτε τα μέσα αλλά ούτε και την εμπειρία να αντιμετωπίσουν επιτυχώς τους Τούρκους, οι οποίοι ήταν οχυρωμένοι μέσα στα κάστρα και ταυτόχρονα υπερασπιζόνταν από στρατό, το γεγονός ότι η Τριπολιτσά βρισκόταν σε ανοιχτό πεδίο και όχι σε οχυρή θέση εκ φύσεως, όπως το Παλαμήδι ή η Μονεμβασιά, τους έδινε ελπίδες για υπερίσχυσή τους. Γνώριζαν πως δεν είχαν με το μέρος τους το χρόνο. Οι κλεισμένοι μέσα στα κάστρα Τούρκοι μπορούσαν να αντέξουν για καιρό αν είχαν αρκετές προμήθειες σε νερό και τροφή. Επίσης, η καθυστέρηση της λύσης του αγώνα θα έδινε χρόνο στη διοίκηση να καλέσει ενισχύσεις. Μέσα σε όλα αυτά, υπήρχε και η πιθανότητα για έξοδο μέρους των πολιορκούμενων Τούρκων, οι οποίοι με το ιππικό τους μπορούσαν να βλάψουν σημαντικά τους Έλληνες αγωνιστές¹⁰¹.

¹⁰⁰ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 119.

¹⁰¹ Τ. Χατζηαναστασίου, Μ. Κασιμάτη, *Πολεμώντας το '21*, Αθήνα 2020, σ. 71-75.

Μετά τη στρατιωτική επιτυχία των Ελλήνων στο Βαλτέτσι στις 12-13 Μαΐου 1821, οι Έλληνες άρχισαν να ανηφορίζουν προς την Τριπολιτσά. Προς τα τέλη του μήνα, αρχές του επομένου, και αφού είχε ολοκληρωθεί η εγκατάσταση των Ελλήνων αγωνιστών σε στρατόπεδα πέριξ της Τριπολιτσάς, ξεκίνησε ουσιαστικά η πολιορκία της πόλης με κύριο εμπυχωτή - διοργανωτή τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη¹⁰².

Ένα μέρος των Ελλήνων αγωνιστών εγκαταστάθηκε δυτικά της πόλης στο στρατόπεδο του Αγίου Βλάση, ένα άλλο βόρεια στο στρατόπεδο της Αγίας Παρασκευής και της Άνω Χρέπας. Ο Κολοκοτρώνης βρισκόταν κι αυτός δυτικά, στα Τρίκορφα, έχοντας την επίβλεψη ολόκληρης της Τριπολιτσάς. Το τέταρτο και τελευταίο στρατόπεδο, αποτελούμενο από Καλαβρυτινούς δεν κράτησε για πολύ, καθώς οι τελευταίοι μετακινήθηκαν προς τη Δεμέστιχα, σύνορα Καλαβρύτων και Τριπολιτσάς, παρά την αντίθετη άποψη του Κολοκοτρώνη. Στα νότια, στη θέση Θάνα, στρατοπέδευσε μέρος των Ελλήνων μετά τις 5 Ιουνίου, όπου υπήρξε συμπλοκή με τους Τούρκους. Ανατολικά της Τριπολιτσάς, στις Ρίζες και το Στενό είχαν τοποθετηθεί Κυνουραίοι, άνδρες από τη Μονεμβασιά και Μανιάτες, και λίγο πιο βόρεια, προς την Καπνίστρα, κοντά στη σημερινή Νεστάνη, μετακινήθηκαν Έλληνες από το στρατόπεδο των Αργειτών με επικεφαλής τον Γιάννη Δαγρέ¹⁰³.

Παράλληλα με τα στρατόπεδα, σημαντικό ρόλο κατά τη διάρκεια της πολιορκίας έπαιξαν και δύο ακόμη προσωπικότητες, ο οπλαρχηγός Αθανάσιος Κίντζιος από τον Λαγκαδά και ο Κανέλλος Δεληγιάννης από τη Γορτυνία. Ο μεν, κανόνιζε την κατασκευή οχυρωμάτων ή αλλιώς ταμπουριών και τη συγκέντρωση τροφίμων και άλλων εφοδίων, τα οποία σε μεγάλο βαθμό προέρχονταν από τους ίδιους τους πολίτες, τους απλούς χωρικούς των γύρω περιοχών. Η ανάγκη για πολεμική ύλη, επίσης, οδήγησε τον Κολοκοτρώνη να αναθέσει την παρασκευή μπαρούτης στο χωριό Δημητσάνα, αποκλείοντάς τους συνάμα από την άμεσα εμπλοκή των ανδρών της στις πολεμικές επιχειρήσεις. Οι μόνοι που ακολούθησαν τον Κολοκοτρώνη στη στρατολογία ήταν οι αδελφοί Σπηλιωτόπουλοι¹⁰⁴.

Καθώς οι ενέργειες συνεχίζονταν και ο Κολοκοτρώνης προσπαθούσε με διάφορα τεχνάσματα να δυσχεράνει τη διαβίωση των Τούρκων μέσα στην Τριπολιτσά (όπως με το να διακόψει την ύδρευση και να ρίξει φλόμο στο νερό), στις 12 Ιουνίου έφθασε γράμμα στο στρατόπεδο του Κολοκοτρώνη πως ο πρίγκιπας Δημήτριος

¹⁰² *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 143.

¹⁰³ Τ. Χατζηαναστασίου, Μ. Κασιμάτη, *Πολεμώντας το '21*, Αθήνα 2020, σ. 77-78.

¹⁰⁴ Τ. Χατζηαναστασίου, Μ. Κασιμάτη, *ό. π.*, σ. 78-79.

Υψηλάντης θα κατευθυνόταν από την Ύδρα στο Μοριά. Ο ίδιος ο Υψηλάντης, με το ψευδώνυμο Αθανάσιος Σοστοπόπουλος, είχε φθάσει ήδη από τις 8 Ιουνίου στην Ύδρα από την Τεργέστη με κρατικό πλοίο και ρωσική σημαία¹⁰⁵.

Αφήνοντας στη θέση του τον γιο του Πάνο, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, με τη συνοδεία του Ανδρέα Ζαΐμη, του Χαραλάμπη, του Πετρόμπεη, του Αναγνώστη, τους Δελιγιανναίους και άλλους άρχοντες της Πελοποννήσου¹⁰⁶, μετέβη στο Άστρος, για να υποδεχθεί την άφιξη του Υψηλάντη. Εν τω μεταξύ, οι Τούρκοι, εκμεταλλευόμενοι την απουσία του Κολοκοτρώνη από το στρατόπεδο των Αγίων Θεοδώρων, έσπευσαν να χτυπήσουν, η ανδρεία, όμως, κυρίως του παπά Δημήτρη από το Τετέμπε επέφερε θετικά αποτελέσματα για τους Έλληνες¹⁰⁷.

Μεγάλη αυτοπεποίθηση έδωσε στους Έλληνες αγωνιστές ο ερχομός του Δημήτριου Υψηλάντη, ενώ οι αντίπαλοι συνέδεσαν την παρουσία του με μια επερχόμενη ρωσική βοήθεια. Ενδιαφέρον στον ερχομό του έδειξαν και διάσημοι οπλαρχηγοί της εποχής, όπως ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, ο Ζανέτος Χριστόπουλος και ο Δημήτριος Πλαπούτας, οι οποίοι είχαν φροντίσει να φθάσουν στα Τρίκορφα μέχρι και τέλος Ιουνίου.¹⁰⁸ Οι τελευταίοι συνδέθηκαν με τους 7.000 Έλληνες που ήταν συγκεντρωμένοι γύρω από την Τριπολιτσά και οι οποίοι τις παραμονές της άλωσης είχαν φθάσει τους 10.000. Από την αντίθετη μεριά, μέσα στην Τριπολιτσά, βάσει του Φωτάκου, ήταν κλεισμένοι περί τους 35.000 Μωαμεθανούς, Χριστιανούς και Εβραίους, οι οποίοι ενισχύθηκαν από 8.000 Τούρκους πρόσφυγες από τις γύρω περιοχές της Πελοποννήσου και 4.000 Αλβανούς. Βάσει του ιστορικού Γκόρντον, μέσα στην πόλη βρίσκονταν 25.000 Τούρκοι, εκ των οποίων 9.000 ήταν ένοπλοι – Τούρκοι και Αλβανοί στην καταγωγή¹⁰⁹.

Η άφιξη του πρίγκιπα Υψηλάντη στα Τρίκορφα στις 2 Ιουλίου 1821 σηματοδότησε την εντατικότερη πολιορκία της Τριπολιτσάς. Λίγες ημέρες μετά, μάλιστα, στις 6 Ιουλίου, έστειλε επιστολή με τίτλο «Πληρεξούσιο του Γενικού Επιτρόπου» ζητώντας από τους Τούρκους να παραδώσουν την πόλη, η οποία, βέβαια, δεν έγινε αποδεκτή αλλά έκανε τον εχθρό να κατανοήσει πως οι Έλληνες πλέον είχαν αρχηγό, υπό τις διαταγές του οποίου πλέον θα δρούσαν¹¹⁰.

¹⁰⁵ ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Ευρητήριο πολεμικών γεγονότων του ελληνικού έθνους*, Αθήνα 1989, σ. 36.

¹⁰⁶ Κ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836* (Επιμ. – Εισαγ. Γ. Τερτσέτη), Αθήνα 1846, σ. 74.

¹⁰⁷ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 145-147.

¹⁰⁸ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 103-104.

¹⁰⁹ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 147.

¹¹⁰ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 147.

Καθώς οι μέρες περνούσαν, η ανάγκη για ανεφοδιασμό τροφίμων από τη μεριά των Τούρκων γινόταν ολοένα πιο επιβεβλημένη. Κατά διαστήματα, με τη συνοδεία ένοπλων Αλβανών, έβγαιναν κάποιοι, οι οποίοι αλώνιζαν κυρίως τα σιτηρά, μιας και ήταν και εποχή του θερισμού των. Στις εξόδους τους αυτές δεν έλειψαν και διαμάχες μεταξύ των Ελλήνων και των Τούρκων, ακόμα και θανατηφόρες επιθέσεις. Τέτοια γεγονότα φανέρωναν ακόμη περισσότερο το πείσμα που είχαν οι Έλληνες αλλά και η ανάγκη τους για να επιτύχει η συγκεκριμένη πολιορκία¹¹¹.

Ο Υψηλάντης, εν τω μεταξύ, είχε διατάξει σχεδόν όλα τα ελληνικά στρατόπεδα να πλησιάσουν προς την Τριπολιτσά περικυκλώνοντάς τη. Η μοναδική μεριά που έμεινε ανοχύρωτη ήταν η ανατολική, μιας και οι εκεί Έλληνες βρίσκονταν ακόμη στους πρόποδες του βουνού Παρθένι. Η δυνατότητα των Ελλήνων, εξάλλου, να πλησιάσουν κατά πολύ ήταν περιορισμένη. Η έλλειψη πυροβολικού τους ανάγκαζε να επιδοθούν σε πολυήμερη μάχη. Έτσι, χωρίστηκαν σε τέσσερις φάλαγγες. Χίλιοι άνδρες από τη Μεσσηνία τοποθετήθηκαν στο κέντρο με επικεφαλής τον Αναγνωσταρά, από τα αριστερά παρατάχθηκε ο Κολοκοτρώνης με 2.500 άνδρες Αρκάδες και Μανιάτες, 1.500 από την Αρκαδία και τη Μάνη, εξίσου, στάθηκαν στα δεξιά με τον Γιατράκο¹¹², ενώ όσοι έμειναν παραπίσω, αποτελώντας μια εφεδρική δύναμη, υπό τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, στρατοπέδευσαν κατά τι υψηλότερα, στους πρόποδες του βουνού της Σιλίμνας. Τέλος, κάπως πιο ψηλά από τη θέση του Κολοκοτρώνη, η οποία έμεινε γνωστή ως «Καλύβα του Κολοκοτρώνη», τοποθετήθηκε η Εφορία του στρατοπέδου υπό τον Κανέλλο Δεληγιάννη¹¹³. Τα τέσσερα αυτά κύρια σώματα συμπληρώνονταν από επιπλέον μικρότερα τμήματα, τα οποία είχαν τοποθετηθεί σε καίρια σημεία. Κοντά στον Κολοκοτρώνη βρίσκονταν οι Φαναρίτες του Ζανέτου Χριστόπουλου, στον Άγιο Αθανάσιο πήραν θέση Μανιάτες με τον Μούρτζινο, κάποιοι εγκαταστάθηκαν στο Λεοντάρι και άλλοι στο δρόμο για το Άργος με αρχηγό τον Νικηταρά¹¹⁴.

Ο Δημήτριος Υψηλάντης και ο Κολοκοτρώνης έδωσαν διαταγή για περαιτέρω οργάνωση και τοποθέτηση των Ελλήνων γύρω από την πρωτεύουσα της Πελοποννήσου. Μετά από την πολιορκία της Ακρόπολης στις 20 Ιουλίου από τον Ομέρ Βρυώνη, η πιθανότητα να συγκεντρωθούν οι Τούρκοι στην Τριπολιτσά και να ενισχύσουν τους κλεισμένους μέσα στα τείχη συμπατριώτες τους μεγάλωνε. Για το

¹¹¹ Τ. Χατζηαναστασίου, Μ. Κασιμάτη, *Πολεμώντας το '21*, Αθήνα 2020, σ. 81-82.

¹¹² Π. Καρολίδης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασας*, τ.1. (1916), σ. 147.

¹¹³ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 147.

¹¹⁴ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 104.

λόγο αυτό, στήθηκαν στις διαβάσεις της Μεγαρίδας σημαίνοντες άνδρες, όπως ο Πάνος Κολοκοτρώνης, ο Παπαφλέσσα, ο Νικόλαος Πετιμεζάς ή Πετιμεζάς, ο Γεώργιος Χελιώτης και άλλοι με συνοδεία στρατιωτικών σωμάτων¹¹⁵. Οι άνδρες αυτοί ήρθαν να ενισχύσουν τους ήδη τοποθετημένους εκεί Κυριακούλη, Ηλία και Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη, Ανδρέα Παπαδιαμαντόπουλο, Νικόλαο Σολιώτη και άλλους άνδρες από την Καρύταινα, το Φανάρι, το Λεοντάρι και τη Μάνη¹¹⁶.

Κύριος στόχος του Υψηλάντη ήταν να παρεμποδιστούν οι Τούρκοι να εξέλθουν από τα τείχη και να συλλέξουν τρόφιμα. Η ολοένα αποδυνάμωση των ιδίων και του ιππικού τους λόγω έλλειψης τροφίμων θα καθιστούσε ευκολότερη την πολιορκία της Τριπολιτσάς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του επιτυχημένου αυτού σχεδίου ήταν η παράδοση των Τούρκων από το κάστρο της Μονεμβασιάς και η συνθηκολόγησή τους¹¹⁷. Ωστόσο, η έλλειψη πυροβολικού και ιππικού από τη μεριά των Ελλήνων, καθώς και η έλλειψη στρατιωτικών γνώσεων, πειθαρχίας και οργάνωσης επέφερε μια στασιμότητα στο όλο αυτό εγχείρημα, την οποία έπρεπε άμεσα να αντιμετωπίσει ο Υψηλάντης με τη βοήθεια του Κολοκοτρώνη.

Οι μέρες για έξοδο μέρους των πολιορκούμενων Τούρκων πλησίαζε. Στο άκουσμα ότι ο Κιαμίλ Μπέης θα επιχειρούσε έξοδο με συνοδεία 300 ή 500 ανδρών και κατεύθυνση την Κόρινθο, καθώς και η πιθανότητα διενέργειας νέας εκστρατείας με αρχηγό τον Μπαϊράν Πασά, γέννησε στον Κολοκοτρώνη ένα νέο σχέδιο¹¹⁸. Κατά την επικείμενη έξοδο του Κιαμίλ Μπέη, το μέρος από όπου θα περνούσε θα ήταν το χωριό Μύτικας. Έσπευσε, λοιπόν, να πάει στην περιοχή μαζί με 10 έφιππους προσδοκώντας να συναντήσει 200 άνδρες από την Τρίπολη. Αντ' αυτού, συνάντησε μόλις 30, ενώ οι υπόλοιποι παρουσιάστηκαν αφού έσπευσε να τους μιλήσει. Μαζί του είχε και τον Γιάννη Δαγρέ με 200 άνδρες, οι οποίοι έφθασαν άμεσα. Όλους αυτούς τους έβαλε να φτιάξουν ταμπούρια από το Μύτικα μέχρι την πέρα μεριά της Καπνίστρας. Επίσης, ζήτησε από τα γύρω χωριά, την Κάψια, το Λεβίδι, τους Σαμιάδες, τον Δάρα, τον Μπουτιά, τον Σάγκα, τον Λουκά και άλλα¹¹⁹, να μαζευτούν από 70 έως 200 και να σκάψουν μια αμυντική τάφρο ή αλλιώς γράνα. Έτσι κι έκαναν.

¹¹⁵ *IEE*, τ. 12 (1975), σ. 148.

¹¹⁶ Τ. Χατζηαναστασίου, Μ. Κασιμάτη, *Πολεμώντας το '21*, Αθήνα 2020, σ. 85.

¹¹⁷ Π. Καρολίδης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.1. (1916), σ. 158.

¹¹⁸ Τ. Χατζηαναστασίου, Μ. Κασιμάτη, *Πολεμώντας το '21*, Αθήνα 2020, σ. 86-87.

¹¹⁹ *IEE*, τ. 12 (1975), σ. 148.

Σε τρεις μόλις ημέρες, το δύσκολο αυτό εγχείρημα είχε κατασκευασθεί¹²⁰. Το χαράκωμα είχε πλάτος δύο μέτρα και βάθος περίπου ένα μέτρο¹²¹.

Το βράδυ της 9^{ης} Αυγούστου, ξημερώματα 10^{ης} Αυγούστου, έξι χιλιάδες Τούρκοι πεζοί και ιππείς υπό τον Μουσταφάμπεη, εξήλθαν της πύλης του Σεραγιού με κατεύθυνση προς το Πηγάδι της Βολίμης και το Ζευγολατιό. Στόχος τους ήταν να λεηλατήσουν τα χωριά Λουκά και Τσίπιανα. Γνώριζαν πως θα έφερναν αντίσταση οι Έλληνες που ήταν ήδη τοποθετημένοι εκεί. Για το λόγο αυτό χωρίστηκαν σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος κατευθύνθηκε πίσω από το Λουκά κλέβοντας όλα τα ζώα και τα προϊόντα αυτών. Το δεύτερο λεηλάτησε τα χωριά Λουκά, Τσίπιανα, Σάγκα και Πικέρνι παίρνοντας 1.000 ζώα ικανά να μεταφέρουν φορτία, πάνω στα οποία έβαλαν τρόφιμα. Μάλιστα, μερικοί Τούρκοι ιππείς έσπευσαν να επιτεθούν στον Γιάννη Δαγρέ και τους άνδρες του στους προμαχώνες των. Είκοσι επτά άνδρες πέθαναν, ενώ οι υπόλοιποι 200 κλείστηκαν σε μια σπηλιά που ονομαζόταν «η τρύπα του Μπούρμπουνα»¹²².

Με το άκουσμα αυτό, ο Κολοκοτρώνης, έχοντας μαζί του τους Καρυτινούς και τον Φωτάκο, πήγε προς το Χωματοβούνι απέναντι από το Μύτικα και έστειλε 300 άνδρες να τοποθετηθούν στη γράνα και να βοηθήσουν τον Δαγρέ. Ακολούθησαν άλλοι 200 και άλλοι 1.000 Καρυτινοί. Έξω από την Τριπολιτσά, οι Τούρκοι που βρίσκονταν μέσα στα τείχη είχαν βγει και πολεμούσαν τους Έλληνες, με σκοπό να τους αποτρέψουν να σπεύσουν για βοήθεια¹²³.

Προτού καν προλάβουν να τοποθετηθούν στις θέσεις τους, ο Κεχαγιάμπεης έφθανε από τη μία φορτωμένος με όσα είχε υφαρπάξει, ενώ από την άλλη ερχόταν ο αδελφός του Αλή Βεγής, ο οποίος είχε εξέλθει της Τριπολιτσάς για να φροντίσει την αναίμακτη επάνοδό τους στα τείχη. Βλέποντας την κατάσταση, ο Κολοκοτρώνης, αφού έβαλε τους άνδρες του στη γράνα να πολεμούν πλάτη με πλάτη, ώστε να αντικρούουν και τα δύο σώματα που πλησίαζαν, ενημέρωσε τον Υψηλάντη, τον Αναγνωσταρά και τον Γιατράκο να πλησιάσουν όσο μπορούσαν την Τριπολιτσά. Η κίνηση αυτή θα έδινε την αίσθηση πως οι Έλληνες ετοιμάζουν έφοδο στα τείχη και έτσι η προσοχή των Τούρκων θα στρεφόταν εκεί και όχι στην αποστολή εφοδιασμού στη γράνα. Αμέσως, ξεκίνησαν τουφεκισμοί και κανονιοβολισμοί. Παρακινούμενοι

¹²⁰ Κ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836* (Επιμ. – Εισαγ. Γ. Τερτσέτη), Αθήνα 1846, σ. 77-78.

¹²¹ Τ. Χατζηαναστασίου, Μ. Κασμάτη, *Πολεμώντας το '21*, Αθήνα 2020, σ. 87.

¹²² Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 106.

¹²³ Κ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836* (Επιμ. – Εισαγ. Γ. Τερτσέτη), Αθήνα 1846, σ. 78-79.

από την αγωνία τους μήπως αποκλεισθούν από τα τείχη, ένα μέρος υπό τον Κεχαγιά μπέη προσπάθησε να περάσει από ένα μέρος στη γράνα. Γρήγορα ακολούθησαν κι άλλοι. Μαζί μετέφεραν και τα υποζύγια. Οι Έλληνες, όμως, μέσα στη γράνα, τους πολεμούσαν σθεναρά, χρησιμοποιώντας ακόμη και τα σπαθιά τους. Τα ζώα, τα άλογα και τα υποζύγια, από το φόβο τους άρχισαν να τρέχουν, σηκώνοντας σκόνη πολλή. Μία ώρα διήρκεσε η μάχη της Γράνας, κατά την οποία το τουρκικό στράτευμα τράπηκε σε φυγή προς την Τριπολιτσά, μετρώντας 400 θανάτους και τραυματισμούς. Από την άλλη μεριά τραυματίστηκαν μόλις 5 με 6 άνδρες και 2 πέθαναν¹²⁴.

Η μάχη της Γράνας, όπως έμεινε στην ιστορία, ήταν εξαιρετικά ζωτικής σημασίας για την επιτυχή έκβαση της πολιορκίας και της πτώσης της πρωτεύουσας του Μοριά, την Τριπολιτσά, που θα λάμβανε χώρα στις 23 Σεπτεμβρίου. Οι Τούρκοι επέστρεψαν κακήν κακώς στα τείχη χωρίς τροφή αλλά και χωρίς ζωοτροφές, κάτι εξαιρετικά σημαντικό, μιας και στηρίζονταν σημαντικά στο ιππικό τους¹²⁵.

Οι μέρες που ακολούθησαν ήταν αρκετά ενεργές για τους Έλληνες. Με καθοδηγητή τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, κατασκευάστηκαν νέα ταμπούρια, ικανά να εμποδίσουν οποιαδήποτε δράση του ιππικού των εχθρών. Στο χωριό Μαντζαγρά, όπου μετέβη ο Κολοκοτρώνης, αφού ανοίχτηκαν χαντάκια, μπήκε μέσα ο Δημήτριος Δεληγιάννης με τους 500 άνδρες του. Το Μαντζαγρά απείχε 10 λεπτά από την Τριπολιτσά. Προς συμπλήρωση του αποκλεισμού της πρωτεύουσας από όλες τις μεριές, οι Μεσσήνιοι έφθασαν και εγκαταστάθηκαν κοντά στην Πύλη του Μυστρά, οι Αγιοπετρίτες και οι Τσάκωνες στο Πηγάδι της Βολιμής και οι Τριπολιτσιώτες στη θέση Πετροβουνάκι. Πλήθος ανδρών, όχι μόνο από τις γύρω περιοχές αλλά ακόμη και από το εξωτερικό, όπως ο Ρεμπό και ο Βουτιέ από τη Γαλλία και ο Άγγλος συνταγματάρχης Θωμάς Γκόρντον, κατέφθαναν μέρα με τη μέρα για να βοηθήσουν στο δύσκολο αυτό εγχείρημα¹²⁶.

Βλέποντας πως η κατάσταση γινόταν ολοένα και πιο δυσοίωνη για τους εγκλεισμένους, τρεις χιλιάδες Αλβανοί και κάποιοι Τούρκοι ανάμεσά τους άρχισαν τις διαπραγματεύσεις με τον Κολοκοτρώνη. Ο τελευταίος τους υποσχέθηκε να τους αφήσει αφαιρώντας, όμως, από τους Τούρκους τα όπλα τους. Τα γεγονότα εξελίσσονταν ραγδαία. Στις 18 Σεπτεμβρίου, ολοένα και περισσότεροι Αλβανοί με επικεφαλής τον Ελμάζ μπέη διαπραγματεύονταν με τον Κολοκοτρώνη να εξέλθουν

¹²⁴ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 149.

¹²⁵ Τ. Χατζηαναστασίου, Μ. Κασιμάτη, *Πολεμώντας το '21*, Αθήνα 2020, σ. 91.

¹²⁶ Τ. Χατζηαναστασίου, Μ. Κασιμάτη, *ό. π.*, σ. 92.

των τειχών και να ανηφορίσουν για την Ήπειρο. Εμπιστευόμενοι την περιουσία τους στον Κολοκοτρώνη, 13 κιβώτια γεμάτα με χρήματα και τιμαλφή, δέχθηκαν να έχουν μαζί τους ως ακόλουθο και εγγυητή τον Πλαπούτα¹²⁷.

Εν τω μεταξύ, σύγχυση είχε προκληθεί στους υπόλοιπους κατοίκους της Τριπολιτσάς. Αντιλαμβανόμενοι πως χάνουν τις κύριες δυνάμεις του στρατού τους, πολλοί άνδρες, γυναίκες και παιδιά παραδίδονταν στους Έλληνες. Οι Βαρδουνιώτες παραδίδονταν στους Μανιάτες, οι Φαναριώτες στους Φαναριώτες, οι Καρυτινοί στους Καρυτινούς Έλληνες και ούτω καθ' εξής¹²⁸. Άλλοι, ζητούσαν και αυτοί να αποχωρήσουν από την πρωτεύουσα, κουβαλώντας, όμως, μαζί και τους οπλισμούς τους¹²⁹. Ο γέρος του Μοριά, βάσει των μαρτυριών του, δεν τους αρνήθηκε την έξοδο, απέρριψε, όμως, σχεδόν όλους τους όρους, όπως αυτόν του να εξέλθουν από την Τριπολιτσά ένοπλοι¹³⁰. Μάλιστα, ζήτησε να καταβληθούν υπέρογκα ποσά στους Έλληνες για τις φθορές που είχαν προκαλέσει οι Τούρκοι στην Πάτρα, τη Βοστίτσα, την Κόρινθο, το Άργος και την Τριπολιτσά. Απαίτησε, επίσης, να αφήσουν όλα τους τα όπλα. Απελευθέρωση ζήτησαν και για τους αρχιερείς και τους προκρίτους που είχαν επιζήσει¹³¹.

Την 23^η ημέρα του Σεπτεμβρη, ημέρα Παρασκευή, δίχως ακόμη να έχουν προλάβει να αποχωρήσουν οι Αλβανοί, ένας στρατιώτης ονόματι Μανόλης Δούνιας, ξεγελώντας έναν Τούρκο, κατάφερε, μαζί κάποιους Αγιοπετρίτες να σπάσουν τις κλειδαριές της πύλης και να την ανοίξουν. Από κάθε πύλη έμπαιναν Έλληνες. Σύντομα, το κάστρο βαλλόταν πανταχόθεν. Οι Τούρκοι, αντί να σπεύσουν να χτυπήσουν, κατευθύνθηκαν προς τα σπίτια τους για να προστατεύσουν τις οικογένειές τους. Οι Αλβανοί από την άλλη, παρεξηγώντας την κίνηση αυτή των Ελλήνων, θεώρησαν πως ο Κολοκοτρώνης είχε αθετήσει τη συμφωνία τους. Προτάσσοντας τον εαυτό του για να προστατεύσει τους Αλβανούς, στους οποίους έβλεπε την αποχώρηση της σημαντικότερης δύναμης των Τούρκων και της Τριπολιτσάς εν γένει, ο Κολοκοτρώνης κατάφερε να φθάσουν στην Κόρινθο και από εκεί να ανηφορίσουν μαζί με όλα τους τα αντικείμενα, όπως τους είχε υποσχεθεί¹³².

¹²⁷ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 112.

¹²⁸ Γ.Ι. Παπούλα, *Γερμανού Π. Πατρών Μητροπολίτου Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1900, σ. 82.

¹²⁹ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 175.

¹³⁰ Κ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836* (Επιμ. – Εισαγ. Γ. Τερτσέτη), Αθήνα 1846, σ. 81.

¹³¹ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 175.

¹³² Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 113-115.

Οι Τούρκοι, σε αντίδραση της εισόδου των Ελλήνων μέσα στην πόλη, συγκεντρώθηκαν κατά κύριο λόγο στην πύλη του Αγίου Αθανασίου, στη Μεγάλη Τάπια, ρίχνοντας κανονιοβολισμούς. Αρκετοί Έλληνες έπεσαν αλλά όσοι Τούρκοι ήταν ανοχύρωτοι σκοτώθηκαν από τους Έλληνες μέσα σε δύο ώρες. Σε όλα τα υπόλοιπα μέρη, οι μαινόμενοι Έλληνες σφάγιαζαν όποιον έβρισκαν μπροστά τους. Δεν έδειξαν κανένα έλεος. Δολοφονούσαν μέχρι και γυναίκες και παιδιά, οι οποίοι με το που ξέσπασε η επίθεση έσπευσαν στην πύλη ζητώντας φαγητό και ρούχα για να αντέξουν το δύσκολο εκείνο βράδυ¹³³. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του Κολοκοτρώνη, την οποία διαβάζουμε στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* του Βακαλόπουλου: «Το άλογό μου από τα τείχη έως τα σαράγια δεν επάτησε γη», εννοώντας ότι από το πλήθος των νεκρών Τούρκων, όλη η πόλη ήταν γεμάτη με πτώματα και αίμα¹³⁴.

Πλήθος Τούρκων προσπάθησε να σωθεί προσφέροντας στους Έλληνες την περιουσία του, αλλά μάταια. Ένα προς ένα τα σπίτια κυριεύονταν, οι Τούρκοι έπεφταν αμαχητί. Κατόπιν έφθασε και ο Κολοκοτρώνης με τον Γιατράκο να προλάβουν το κακό. Η οργή, όμως, των Ελλήνων ήταν τόση που είχαν σφαγιάσει όλους τους Τούρκους. Αυτοί που είχαν γλιτώσει μετά από όλο αυτό ήταν οι επίσημοι Τούρκοι άνδρες, τους οποίους πάλεψαν να περισώσουν ο Πετρόμπεης, ο Αναγνώστης Δεληγιάννης και Παναγιώτης Κρεβαττάς. Έπρεπε να τους σώσουν, μαζί με τα χαρέμια τους, για να μπορούν να διαπραγματευτούν ανταλλαγές πληθυσμών. Έμειναν εκεί όλο το βράδυ. Κάποια στιγμή, φωτιά ξέσπασε και το Σεράγι κάηκε ολόκληρο, χωρίς να καταλάβει κανείς το πώς. Τα χαρέμια του Καϊμακάμη και του Κεχαγιά τοποθετήθηκαν στο σπίτι του Μουσταφά μπέη και φυλάσσονταν από τους Μανιάτες¹³⁵. Τριακόσιοι Έλληνες έπεσαν εκείνη την ημέρα¹³⁶.

Η απασχόληση του Κολοκοτρώνη με τους Αλβανούς και η αδυναμία των υπόλοιπων αρχηγών να επιβληθούν στους υπόλοιπους αγωνιστές επέφεραν αυτά τα μοιραία, για τους Τούρκους, αποτελέσματα. Μέσα σε όλα έπαιξε ρόλο και η απομάκρυνση του Δημήτριου Υψηλάντη από την Τριπολιτσά. Πληροφορούμενος ότι Τούρκοι απειλούν τα παράλια της Πελοποννήσου, κατευθύνθηκε προς το στρατόπεδο της Αχαΐας. Προτού φύγει είχε ζητήσει τη σύμπραξη και των υπολοίπων, αλλά οι

¹³³ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 115-117.

¹³⁴ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 176.

¹³⁵ Γ.Ι. Παπούλα, *Γερμανού Π. Πατρών Μητροπολίτου Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1900, σ. 82.

¹³⁶ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 115-116.

Έλληνες επιθυμούσαν να παραμείνουν στις επάλξεις¹³⁷. Η εκπόρθηση της Τριπολιτσάς, η έντονη επιθυμία για εκδίκηση και η λαφυραγωγία ήταν βασικοί λόγοι για να μην ακολουθήσουν τον Υψηλάντη, ο οποίος ανεβαίνοντας προς την Κόρινθο πληροφορήθηκε πως ο Οθωμανικός στόλος είχε κάψει τα ελληνικά πλοία, και άλλαξε πορεία πηγαίνοντας προς τα Βασιλικά. Μόλις έφτασε εκεί, ενημερώθηκε πως η Τριπολιτσα είχε καταληφθεί¹³⁸.

Τρεις ημέρες οι Έλληνες σφάγιαζαν τους πολιορκούμενους της Τριπολιτσάς. Εκατό κλεισμένοι Τούρκοι στη Μεγάλη Τάπια πάλευαν να σωθούν για δύο ημέρες αλλά στο τέλος παραδόθηκαν κι αυτοί. Η ελληνική σημαία είχε υψωθεί¹³⁹. Η άλωση της πρωτεύουσας του Μοριά συγκρίθηκε με αντίστοιχες πράξεις βάρβαρων λαών. Δε λήφθηκε, όμως, υπόψη, στη σύγκριση αυτή, ότι οι σφαγές αυτές προήλθαν από ένα πλήθος, το οποίο ανεχόταν επί αιώνες τις αποφάσεις του κατακτητή του, έναν κατακτητή που δε σεβάστηκε ούτε τα θεία, δολοφονώντας τον πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄, σφάζοντας Έλληνες στην Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη, το Αϊβαλή και την Κύπρο, βιάζοντας γυναίκες. Μπορεί η έφοδος να έγινε χωρίς τη διαταγή των οπλαρχηγών της, παρ' όλα αυτά, όλοι πίστευαν βαθιά μέσα τους πως η κατάληψη αυτή ήταν επιβεβλημένη¹⁴⁰.

Η άλωση της Τριπολιτσάς στις 23 Σεπτεμβρίου 1821 ήταν ισοδύναμη με την τελειωτική εδραίωση της Επανάστασης στην Πελοπόννησο. Μόνο τα φρούρια στην Πάτρα και το Ναύπλιο ξέφυγαν του ελέγχου των Ελλήνων. Όλο το υπόλοιπο γεωγραφικό διαμέρισμα ήταν πλέον υπό την επίβλεψή τους. Ο Γέρος του Μοριά, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, αναγνωρίστηκε από τους πιο σημαντικούς άνδρες για την επιτυχή έκβαση του Αγώνα, χάρη στο στρατιωτικό του ταλέντο¹⁴¹.

¹³⁷ Θ. Βερέμης, Αντ. Κλάψης, *1821 η Επανάσταση των Ελλήνων*, Αθήνα 2021, σ. 114.

¹³⁸ Χρ. Βυζάντιος, *Ιστορία του τακτικού στρατού της Ελλάδος*, Αθήνα 1837, σ. 7.

¹³⁹ Γ.Ι. Παπούλα, *Γερμανού Π. Πατρών Μητροπολίτου Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1900, σ. 82.

¹⁴⁰ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 117-119.

¹⁴¹ Θ. Βερέμης, Αντ. Κλάψης, *1821 η Επανάσταση των Ελλήνων*, Αθήνα 2021, σ. 114.

Γ' Κεφάλαιο

Σημαινόμενες μάχες στην επαναστατική Ελλάδα του 1822

3.1. Η σφαγή των Ελλήνων της Χίου (30 Μαρτίου 1822)

Προχωρώντας στο δεύτερο χρόνο της επανάστασης, Έλληνες και Οθωμανοί επρόκειτο να επιδοθούν, πλέον, και σε θαλάσσιες επιθέσεις. Για αιώνες οι Τούρκοι είχαν αναθέσει στους Έλληνες ναυτικούς οποιαδήποτε εργασία αφορούσε το θαλάσσιο στοιχείο, άρα η εμπειρία τους ήταν μεγάλη. Μάλιστα, με τα χρόνια, οι Τούρκοι είχαν φθάσει μέχρι και να παραχωρήσουν κάποια προνόμια σε ναυτικούς, όπως είχε συμβεί, για παράδειγμα, με το νησί της Ύδρας.

Ανερόκλητοι, ουσιαστικά, οι Έλληνες από τους Τούρκους, είχαν έτσι την ευκαιρία να ταξιδεύουν πέραν από το Αιγαίο ή το Ιόνιο πέλαγος. Η καίρια θέση της Ελλάδος, η οποία αποτελούσε πέρασμα σε ολόκληρη τη Μεσόγειο, έδωσε την ευκαιρία στους Έλληνες ναυτικούς να διευρύνουν τους ορίζοντές τους, να γνωρίσουν διαφορετικούς κανόνες και τρόπους ζωής της Δύσης, και να μεταφέρουν μαζί με τα εμπορεύματα χρυσάφι και ασήμι. Επίσης, κατά τα ταξίδια τους είχαν έρθει αντιμέτωποι ακόμη και με πειρατές, κάτι που τους υποχρέωσε να ενισχύσουν τα καράβια τους με πυροβόλα και άλλα άρματα, μετατρέποντάς τους σε ικανούς χειριστές. Οι ναυτικές τους γνώσεις, λοιπόν, και τα χρήματα που είχαν καταφέρει, παρανόμως, να αποσπάσουν από τη Δύση βοήθησαν σημαντικά τη χρηματοδότηση του ναυτικού Αγώνα, όταν είχε φθάσει, πλέον, η στιγμή για εξέγερση¹⁴².

Παρόλο που ήδη κατά τους πρώτους μήνες του Αγώνα υπήρχε η διάθεση για ένοπλη επίθεση στο νησί της Χίου, η υλοποίηση της ιδέας αυτής άρχισε μετά την επιτυχία της επανάστασης στη Σάμο τον Απρίλιο του 1821 σε συνδυασμό με τις επαχθείς φορολογίες που είχε επιβάλλει στο νησί ο νέος Οθωμανός διοικητής ονόματι Βαχίτ πασάς. Μια μερίδα του πληθυσμού, με επικεφαλής τον Χιώτη Αντώνη Μπουρνιά, απευθύνθηκε στον Λυκούργο Λογοθέτη, ο οποίος είχε συμβάλλει σημαντικά στην επιτυχία της επανάστασης στη Σάμο, με απώτερο στόχο να τους βοηθήσει σε μια ενδεχόμενη εκστρατεία ενάντια στους Τούρκους¹⁴³.

Θετικός σε αυτή την ιδέα, ο Λογοθέτης, αφηφώντας τη γνώμη του Δημητρίου Υψηλάντη, ο οποίος πίστευε πως δεν είχε φθάσει ακόμη η ώρα για μια τέτοια επίθεση, επιβιβάστηκε στις 10 Μαρτίου 1822 στη Χίο. Με 8 βρικάκια, 30

¹⁴²Θ. Βερέμης, Αντ. Κλάφης, *1821 η Επανάσταση των Ελλήνων*, Αθήνα 2021, σ. 141-142.

¹⁴³*ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 244.

σακολέβες και 2.500 άνδρες, δίχως να τον εμποδίσουν οι Τούρκοι, έφθασε στην ακτή της Αγίας Ελένης, η οποία απείχε 1 ½ ώρα από το κέντρο της πόλης¹⁴⁴. Για την κίνησή του αυτή δεν είχε ενημερωθεί ούτε η κυβέρνηση αλλά ούτε και τα γύρω νησιά, τα οποία, εάν είχαν το χρόνο, θα μπορούσαν να συνεισφέρουν και αυτά ναυτικά. Συνδυαστικά, κατήργησε τη δημογεροντία της νήσου και όρισε εφόρους, οι οποίοι όφειλαν να φροντίζουν για τη σύμπνοια και την ασφάλεια μεταξύ των κατοίκων, υπακούοντας πρωτίστως στους κανόνες του¹⁴⁵. Η απόφαση του, βέβαια, μάλλον ριψοκίνδυνη ήταν παρά ασφαλής για μια επιτυχημένη σύγκρουση. Με τη Χίο να συνορεύει με τα μικρασιατικά παράλια και με τέτοιο καιρό, μόνο εάν όλη η θάλασσα ήταν γεμάτη με ελληνικά καράβια θα μπορούσε να προσδώσει ελπίδες στους Έλληνες¹⁴⁶.

Η είδηση της ελληνικής απόβασης στη Χίο μαθεύτηκε γρήγορα. Μια μέρα πριν από την άφιξη του ελληνικού στόλου στο νησί, στις 9 Μαρτίου, οι Ψαριανοί είχαν ενημερωθεί πως εδώ και δύο ημέρες οι Τούρκοι προετοίμαζαν το στόλο τους, με σκοπό να πλεύσουν εναντίον των Ελλήνων¹⁴⁷. Οι Τούρκοι κάτοικοι του νησιού, με την έλευση του Λυκούργου Λογοθέτη, επηρεασμένοι από όσα είχαν ακούσει και υπερεκτιμώντας τις δυνάμεις του, κλείστηκαν στο φρούριο του νησιού. Οι χριστιανοί που κατοικούσαν, από την άλλη, φοβήθηκαν για την επικείμενη εισβολή, καθώς δε γνώριζαν τι τύχη θα είχαν εφεξής οι δικοί τους όμηροι, οι οποίοι είχαν συλληφθεί και οδηγηθεί είτε στην Κωνσταντινούπολη είτε στους ανώτερους του νησιού¹⁴⁸. Αψηφώντας τους φόβους των Ελλήνων, οι Σάμιοι μαζί με τον Λογοθέτη και τον Μπουρνιά, δίχως να χάσουν καιρό, άρχισαν στις 16 Μαρτίου να λεηλατούν και να καίνε τουρκικά σπίτια και τζαμιά, αντικατέστησαν την παλαιά δημογεροντία του νησιού με μια επταμελή εφορία και συνέστησαν νέο εφορεία. Επίσης, τοποθέτησαν πυροβόλα γύρω από το κάστρο, με σκοπό την αποτελεσματικότερη προσβολή του φρουρίου¹⁴⁹.

Στον αντίποδα, οι ανώτεροι σε κοινωνική θέση και δύναμη του νησιού δε σταματούσαν να εκφράζουν τη δυσαρέσκειά τους για την όλη κατάσταση, χωρίς, όμως, να συμμετέχουν. Κάποιοι από αυτούς, μάλιστα, προσπάθησαν να διαφύγουν

¹⁴⁴ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 244.

¹⁴⁵ *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας (1822-1823). Έγγραφοι της Κοινότητας της Χίου* (Εκδοση Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων), Αθήνα 1857, τ.1, σ. 543.

¹⁴⁶ Π. Καρολίδης, *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ.2. (1916), σ. 26.

¹⁴⁷ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 244.

¹⁴⁸ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 244.

¹⁴⁹ Ν. Α. Αναστασόπουλος, *Από τη Σφαγή της Χίου στην έξοδο του Μεσολογγίου*, Αθήνα 2020, σ. 37.

από το νησί μαζί με τις οικογένειές τους. Μη γνωρίζοντας με ποιον τρόπο να τους κρατήσει στο νησί, ο Μπουρνιάς φυλάκισε τους πρόκριτους και τις γυναίκες τους και απείλησε τους εφόρους του νησιού¹⁵⁰. Με λίγα λόγια επικρατούσε ένας αποπροσανατολισμός και μια έλλειψη συνοχής των Ελλήνων ενάντια στους Τούρκους κατοίκους του νησιού.

Οι Έλληνες επαναστάτες του νησιού δεν άργησαν να καταλάβουν πως τα πράγματα δεν πήγαιναν όπως τα είχαν σχεδιάσει. Επειδή τα κανόνια ήταν μικρά, όχι μόνο δεν έβλαπταν τους εγκλεισμένους μέσα στο κάστρο αλλά η αδυναμία αυτή τους έδινε τη δυνατότητα να μπορούν να βομβαρδίζουν εκείνοι τους έξω από το κάστρο. Έτσι, η εφορία του νησιού ζήτησε άμεσα βοήθεια, ώστε να μπορέσουν οι Έλληνες να ρίξουν όσο το δυνατόν ταχύτερα το φρούριο¹⁵¹. Οι Ψαριανοί, οι οποίοι είχαν αποφασίσει να βοηθήσουν τους συμπατριώτες τους προσφέροντας στον Λυκούργο έξι καράβια, μπαρούτια, κανόνια και άλλα, προσπάθησαν με τη σειρά τους να προτρέψουν τους Σπετσιώτες αλλά και τους Υδραίους να κάνουν και εκείνοι το ίδιο¹⁵². Το μοναδικό νησί που κατάφερε να ενισχύσει, εν τέλει, τους Χιώτες, ήταν τα Ψαρά, μιας και τα άλλα δύο νησιά είχαν ήδη στρέψει την προσοχή τους σε ναυτικές επιχειρήσεις στο Ιόνιο¹⁵³.

Στο πλαίσιο της εκδίκησης για αυτόν τους τον ξεσηκωμό, ο σουλτάνος διέταξε να φονευθούν τρεις πρόκριτοι, οι οποίοι κρατούνταν όμηροι στην Κωνσταντινούπολη. Παντελής Ροδοκανάκης, Μιχαήλ Σκυλίτσης και Θεόδωρος Ράλλης. Μαζί με αυτούς δολοφονήθηκαν και 60 περίπου έμποροι. Επίσης, ο σουλτάνος διέταξε από τη μία τον Καρά Αλή να κατευθυνθεί προς τη Χίο και να καταπνίξει την εξέγερση και τους υπόλοιποι άνδρες από την άλλη να προετοιμαστούν στον πορθμό του Τσεσμέ με σκοπό να κατευθυνθούν κι εκείνοι προς τη Χίο¹⁵⁴.

Πράγματι, τη Μεγάλη Πέμπτη στις 30 Μαρτίου, συνοδευόμενος από 34 πλοία (46 κατά τον Κουτσονίκα), κατέπλευσε στο λιμάνι της Χίου ο Καρά Αλής με συνοδεία 7.000 ανδρών. Κανένα πλοίο δεν υπήρχε να αποκρούσει την έλευση των εχθρικών πλοίων. Μόνο ένα πλοίο κατεστράφη ολοσχερώς μαζί με το πλήρωμα που έφερε πάνω του, λόγω των ενεργειών των Ελλήνων από τη στεριά. Ο Καρά Αλής, μαθαίνοντας για την καταστροφή εκείνου του πλοίου, άρχισε να κανονιοβολεί το

¹⁵⁰ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.2. (1888), σ. 149.

¹⁵¹ Σπ. Τρικούπης, *ό. π.*, σ. 149.

¹⁵² *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 244.

¹⁵³ Ν. Α. Αναστασόπουλος, *Από τη Σφαγή της Χίου στην έξοδο του Μεσολογγίου*, Αθήνα 2020, σ. 38.

¹⁵⁴ Ν. Α. Αναστασόπουλος, *ό. π.*, σ. 38-39.

νησί αποβιβάζοντας τους άνδρες του, οι οποίοι χωρίστηκαν σε τρεις φάλαγγες. Η μία επιβιβάστηκε στην Τουρλωτή, η άλλη στη συνοικία Αζμπάν καπισί και η τρίτη στη συνοικία Οκ Μειντάν¹⁵⁵. Κατόπιν, ενώθηκαν με τους ομοεθνείς τους, ενώ ταυτόχρονα έβγαιναν οι Τούρκοι από το φρούριο με ξίφη περικυκλώνοντας το νησί¹⁵⁶.

Οι εξελίξεις ανάγκασαν τους Έλληνες να διαλύσουν τη δύναμή τους γύρω από το φρούριο. Πολλοί κάτοικοι προσπάθησαν να διαφύγουν προς τα Ψαρά προβλέποντας την εξέλιξη των πραγμάτων. Οι Τούρκοι, με τη σειρά τους, αυξάνονταν ολοένα και περισσότερο σε στρατό, καθώς άνδρες κατέφθαναν από απέναντι και κυρίως από τον πορθμό του Τσεσμέ¹⁵⁷.

Αιμοδιψείς μουσουλμάνοι εκτελούσαν υπάκουα τις εντολές του σουλτάνου. Άρχισαν να σφάζουν κάθε χριστιανό πάνω στο νησί που δεν μπορούσε να φύγει ή να καταφύγει στα προξενεία¹⁵⁸. Έκαψαν την πόλη και τα γύρω χωριά, όπως το Βασιλιόνικο και το Νεοχώρι, όπου κι εκεί έσφαξαν, άρπαξαν ανθρώπους και τους αιχμαλώτισαν. Από το φόβο τους, οι περισσότεροι χριστιανοί έτρεξαν να βρουν καταφύγιο, με αποτέλεσμα να μη χυθεί τόσο ελληνικό αίμα¹⁵⁹.

Την Κυριακή του Πάσχα στις 2 Απριλίου 1822 έφθασαν στο μοναστήρι του Αγίου Μηνά 15.000 Τούρκοι. Εκεί μέσα είχαν κλεισθεί περί τους 3.000 Χιώτες, οι οποίοι αρνούνταν να παραδοθούν. Εξοργισμένοι από την αντίστασή τους, οι Τούρκοι όρμησαν μέσα και όχι μόνο έσφαξαν σχεδόν όλους όσους βρίσκονταν εκεί, αλλά στο τέλος έκαψαν το μοναστήρι. Άλλη επίθεση πραγματοποιήθηκε την επομένη στο χωριό του Αγίου Γεωργίου, όπου είχαν καταφύγει 2.300 Έλληνες και ανάμεσά τους οι Σάμιοι και ο Λυκούργος¹⁶⁰. Κατόπιν, ο Λυκούργος Λογοθέτης, οι Σάμιοι και όσοι τους ακολουθούσαν πιστά έφυγαν από το νησί αφήνοντας τους εναπομείναντες χριστιανούς μόνους, αβοήθητους και άοπλους¹⁶¹.

Ο καπητάμπασας Καρά Αλής, όμως, δεν ήθελε να τερματίσει εκεί την πολεμική εμπλοκή. Με απώτερο στόχο τον πλήρη αφανισμό των κατοίκων του νησιού, συγκάλεσε τους πρόξενους και τους ενημέρωσε πως θα παρείχε αμνηστία σε

¹⁵⁵ Ν. Α. Αναστασόπουλος, *Από τη Σφαγή της Χίου στην έξοδο του Μεσολογγίου*, Αθήνα 2020, Αθήνα 2020, σ. 39.

¹⁵⁶ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.2. (1888), σ. 151.

¹⁵⁷ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 245.

¹⁵⁸ Π. Καρολίδης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.2. (1916), σ. 28.

¹⁵⁹ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.2. (1888), σ. 151.

¹⁶⁰ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 245.

¹⁶¹ Π. Καρολίδης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.2. (1916), σ. 28.

κάθε χριστιανό που θα υποτασσόταν στους Τούρκους. Ο πρόξενος της Αυστρίας Στιεπεβίχος και ο υποπρόξενος της Γαλλίας Δεγίων, έχοντας κοντά τους και δύο Χιώτες χριστιανούς πείστηκαν στα λόγια του και δέχθηκαν να δώσουν ένα τέλος στην όλη διαμάχη, η οποία είχε εξελιχθεί σε αιματηρή. Έτσι, ξεχύθηκαν στην πόλη κρατώντας κλαδιά ελιάς, αμνηστήρια αλλά και γράμματα (ψευδή) από τον αρχιερέα και τους προκρίτους που βρίσκονταν όμηροι, οι οποίοι προέτρεπαν τους Έλληνες να δεχθούν την αμνηστία. Κανένα από τα διαπιστευτήρια δεν έπεισαν τους Χιώτες, οι οποίοι αρνήθηκαν να δεχθούν τον συμβιβασμό στην αρχή. Η παρουσία των μεσολαβητών πρόξενων, όμως, τους έκανε να πιστέψουν και να παραδώσουν εν τέλει τα όπλα τους. Υπήρξαν και κάποιοι, οι οποίοι έσπευσαν να φύγουν από το νησί από το φόβο τους μήπως όλο αυτό ήταν μια παγίδα¹⁶².

Δίχως όπλα οι χριστιανοί αποσύρθηκαν άλλοι στην πόλη, άλλοι στην εξοχή, άλλοι στα χωριά τους. Μόλις οι Τούρκοι κατάλαβαν πως είχε έρθει η στιγμή, ξεχύθηκαν στο νησί αφηφώντας την υπόσχεσή τους και καταπατώντας την αμνηστία που είχαν προσφέρει. Λεηλάτησαν, έβαλαν φωτιές, έσφαξαν, αιχμαλώτισαν κατοίκους¹⁶³. Χωριά, όπως ο Ανάβατος και τα Θυμιανά καταστράφηκαν ολοσχερώς. Μόνο τα μαστιχοφόρα που ήταν υπό την προστασία των σουλτάνων γλίτωσαν από τον αφανισμό. Άνδρες και γυναίκες στα μοναστήρια θανατώθηκαν εξίσου και άλλοι από αυτούς πουλήθηκαν ως δούλοι¹⁶⁴. Ο Αλέξανδρος Βλαστός αναφέρει: «... έσφαζον όσους απήντων μη φειδόμενοι ούτε γένος, ούτε ηλικίαν, ούτε αυτούς τους εν τοις νοσοκομίοις ασθενείς και Λεπρούς, ανώρυττον τους τάφους διά να ύρωσι κεκρυμμένους θησαυρούς, έρριπτον τους ήδη σεσσημένους νεκρούς πλησίον των έτι ασπαιρόντων νεοσφαγών Χριστιανών, εφύβριζον τα Θεία και τα Λείψανα των Αγίων...»¹⁶⁵.

Το νησί, το οποίο έσφυζε από ζωή, στην κυριολεξία ερήμωσε. Από τις 113.000 ψυχές που απαριθμούσε το νησί της Χίου κατάφεραν να σωθούν ελάχιστες χιλιάδες Ελλήνων, οι οποίοι κατέφυγαν σε άλλα μέρη της Ελλάδος¹⁶⁶. Δολοφονήθηκαν γύρω στους 30.000 με 40.000 περίπου και αιχμαλωτίστηκαν άλλοι 40.000. Επέζησαν μόλις 15.000 με 20.000 και στο νησί έμειναν μόνο γύρω στους 1.800 Έλληνες. Ένα μέρος των κατοίκων έπλευσε στα Ψαρά και άλλοι στη Σύρο. Το

¹⁶² Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ.2. (1888), σ. 152.

¹⁶³ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 245.

¹⁶⁴ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ.2 (1888), σ. 153.

¹⁶⁵ Α. Μ. Βλαστός, *Χιακά, ήτοι Ιστορία της νήσου Χίου*, τ.2. (χ.χ.), σ. 198.

¹⁶⁶ Θ. Βερέμης, Αντ. Κλάψης, *1821 η Επανάσταση των Ελλήνων*, Αθήνα 2021, σ. 159.

μέγεθος του προσφυγικού αυτού κύματος ήταν το δεύτερο σε μέγεθος κατά τον Αγώνα των Ελλήνων. Μετά τη μετακίνηση των Ελλήνων από τη Μικρά Ασία με τον απαγχονισμό του πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ στις 10 Απριλίου 1821, η ιστορία για τους Χιώτες επαναλαμβάνονταν¹⁶⁷.

Η καταστροφή της Χίου συγκλόνισε όχι μόνο τους Έλληνες από κάθε μέρος του κόσμου αλλά και ολόκληρη την Ευρώπη. Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία και όπου υπήρχαν Φιλέλληνες κυκλοφορούσαν φυλλάδια και βιβλία προτρέποντας τον κόσμο να περιθάψει τα θύματα, ενώ ταυτόχρονα καταδίκαιζαν την αποτρόπαιη πράξη των Τούρκων. Σε έναν σύντομο απολογισμό, δεν ήταν μόνο ευθύνη του Λυκούργου και των συνακόλουθών του που κατεστράφη η Χίος. Η κυβέρνηση αδυνατούσε να δράσει εγκαίρως και να στείλει βοήθεια, αφού του είχαν επιστρέψει τα πλοία από το Ιόνιο. Η συνεισφορά των Ψαριανών, όπως φάνηκε, δεν ήταν αρκετή να ανατρέψει την κατάσταση¹⁶⁸. Η μοίρα της νήσου Χίου ήταν προδιαγεγραμμένη.

3.2. Η ολέθρια ήττα του Δράμαλη στα Δερβενάκια (26 Ιουλίου 1822)

Εν τω μεταξύ, στην Πελοπόννησο επικρατούσε εμφύλια διαμάχη μεταξύ της νεοσυσταθείσας κυβέρνησης του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και των κοτζαμπάσηδων και μερικών κυβερνητικών, όπως ο Ιωάννης Κωλέττης. Οι μεν υποστήριζαν πως ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης έπρεπε να σπεύσει στην Πάτρα, ώστε να αντιμετωπίσει τα εχθρικά στρατεύματα που θα κατέφθαναν από τα Ιωάννινα, ενώ οι άλλοι διαφωνούσαν επειδή δεν ήθελαν να αποκτήσει ο Κολοκοτρώνης περαιτέρω φήμη (μετά από αυτή που είχε αποκτήσει με την άλωση της Τριπολιτσάς τον Σεπτέμβριο του 1821). Οι δεύτεροι, ωστόσο, παρακινημένοι από το θυμικό και αδιαφορώντας για την πιθανότητα που υπήρχε να επιτεθούν οι 12.000 Τούρκοι στη βορειοδυτική Πελοπόννησο και να παραμείνουν απροστάτευτοι, διέταξαν τον Κολοκοτρώνη να κατευθυνθεί στη Δυτική Στερεά Ελλάδα, όπου θα ήταν, κατ' αυτούς, περισσότερο χρήσιμος.

Κατά τη διάρκεια της εμφύλια διαμάχης των Ελλήνων, η Υψηλή Πύλη περιεργαζόταν την καταστολή της Επανάστασης. Απαλλαγμένος από τον Αλή πασά και τους άνδρες του, ο σουλτάνος ανέθεσε στον Χουρσίτ πασά, ο οποίος είχε συμβάλλει σημαντικά στην εξουδετέρωση του Τεπελενλή στα Ιωάννινα, την επίθεση εναντίον των Ελλήνων. Έτσι, ο Χουρσίτ, δίχως να χάσει χρόνο, κατευθύνθηκε από τα

¹⁶⁷ Ν. Α. Αναστασόπουλος, *Από τη σφαγή της Χίου στην έξοδο του Μεσολογγίου*, Αθήνα 2020, σ. 43.

¹⁶⁸ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 246.

Ιωάννινα στη Λάρισα με 4.000 ιππείς, για να ενωθεί με τους άνδρες του που βρίσκονταν ήδη εκεί και μάχονταν με τους Σουλιώτες. Επιπλέον στρατός από την Αλβανία, επίσης, κατηφόριζε κι αυτός προς την περιοχή. Αναμένοντας την εντολή της Πύλης για την κατεύθυνσή τους στην Πάτρα, ο Χουρσίτ πασάς βρέθηκε προ εκπλήξεως. Η Πύλη ανέθετε την εν λόγω επιχείρηση στον Μαχμούτ πασά, ή αλλιώς Δράμαλη, ενώ στον Χουρσίτ ανέθετε τη συμμετοχή του σε τυχόν ανεφοδιασμό του εκστρατευτικού σώματος αλλά και σε επίβλεψη της Δυτικής Στερεάς.

Ο Μαχμούτ πασάς, είχε υπό την επίβλεψή του 30.000 έμπειρους πολεμιστές. Από αυτούς τα τρία τέταρτα ήταν ιππείς και οι περισσότεροι από όσους ήταν πεζοί ήταν αλβανικής καταγωγής. Μαζί του είχε και έξι πυροβόλα ακολουθούμενα από πεπειραμένους πυροβολητές. Τα υποζύγια του απαριθμούνταν περί τα 30.000, ενώ είχε και 500 καμήλες. Όπως είναι φυσικό, ένα τέτοιο πλήθος από άνδρες και ζώα θα διέσπειρε τον πανικό μόνο με ένα πέρασμά του.

Καθ' όσον συνέβαιναν όλα αυτά από τη μεριά των Τούρκων, ο Κολοκοτρώνης διενεργούσε επιχείρηση ενάντια στους κυβερνητικούς. Είχε φροντίσει να στείλει, μάλιστα, επιστολή στους δικούς του, ζητώντας να τον υποστηρίξουν και να μεταβούν με στρατό στο Άργος, ώστε να διαλύσουν την κυβέρνηση και να ανέλθουν στην εξουσία. Βοήθεια ζήτησε και από τον Δημήτριο Υψηλάντη, ο οποίος δεν του την έδωσε, και του ανακοίνωσε πως ο Δράμαλης κατευθυνόταν ήδη από τη Στερεά Ελλάδα στην Πελοπόννησο. Λίγοι ήταν αυτοί που τον πίστεψαν. Μόνο όταν ο Οδυσσέας Ανδρούτσος έγραψε στην κυβέρνηση πως καταφθάνει ο Δράμαλης, άρχισαν να επιβεβαιώνονται οι τυχόν υποψίες¹⁶⁹.

Ξεκινώντας από τη Λάρισα, ο Τούρκος υφιστάμενος της Υψηλής Πύλης, πέρασε την Αλαμάνα, τη Βοιωτία, έριξε πυρά στη Θήβα, κατέλαβε τη Χαλκίδα, από εκεί προχώρησε προς την Αττική, τον Κιθαιρώνα, τα Μέγαρα. Μεταξύ Μεγάρων και Κορίνθου επρόκειτο να συναντήσει ελληνικό στρατό 700 Ελλήνων, οι οποίοι είχαν προλάβει να φύγουν και να κατευθυνθούν προς το κάστρο του Ακροκορίνθου. Στο δρόμο τους, τους επιτέθηκαν 70 Τούρκοι ιππείς και αμέσως χάθηκαν προς πάσα κατεύθυνση. Μεστός από συναισθήματα υπεροψίας, ο Μαχμούτ έφθασε στο στρατόπεδο της Κορίνθου, όπου συνάντησε τους 2.000 άνδρες του Κολοκοτρώνη και τη φρουρά στον Ακροκόρινθο με επικεφαλής τον άπειρο Έλληνα Αχιλλέα Θεοδωρίδη. Στην όψη της μεγάλης στρατιάς, ο τελευταίος έσπευσε σε φυγή, με

¹⁶⁹ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 141-144.

αποτέλεσμα ο Δράμαλης να μπει στο κάστρο και να συγκαλέσει τον Αλή πασά του Άργους και τον Γιουσούφ πασά, ώστε να προγραμματίσουν ποιες θα ήταν οι επόμενες κινήσεις τους.

Ο Δράμαλης, παρά τη γνώμη των υπολοίπων, αποφάσισε και διέταξε την κατεύθυνση ολόκληρου του στρατού προς το Άργος με απώτερο σκοπό να τερματιστεί η πολιορκία του Ναυπλίου και να συναντήσει τον αρχηγό του εκεί τουρκικού στόλου. Έπειτα, το σχέδιο ήθελε να καταλάβουν μαζί την Τριπολιτσά. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης είχε αντίθετη άποψη. Σήμανε αμέσως γενική επιστράτευση. Οι Έλληνες της Πελοποννήσου ήταν φανερά τρομοκρατημένοι. Ο Γέρος του Μοριά τους είπε για να τους καθησυχάσει: «Έλληνες μη φοβείσθε! εμείς εσκοτώσαμε τόσους Τούρκους εντόπιους, και τούτους έτζι θα τους κάμωμε. Δεν είναι πολλοί οι Τούρκοι όσους τους λέγουν». Ο φόβος τους, όμως, ήταν τέτοιος που ακόμα και η Γερουσία, παρέμεινε στη θέση της για ανεφοδιασμό με φαγητό και πολεμική ύλη των ανδρών, μόνο μετά την υπόσχεση του Κολοκοτρώνη πως άμα δεν πάνε καλά τα πράγματα θα τους ενημέρωνε ώστε να προλάβουν να υποχωρήσουν¹⁷⁰.

Στο μεταξύ, ο Κολοκοτρώνης είχε φροντίσει ήδη να στείλει τον Κολιόπουλο και τον Αντώνη Κολοκοτρώνη, οι οποίοι είχαν αναχωρήσει για τον Άγιο Γεώργιο της Νεμέας στις 8 Ιουλίου με 1.700 άνδρες, ώστε να ενθαρρύνουν τους Έλληνες του Κάστρου (δεν ήξεραν βέβαια πως είχαν ήδη τραπεί σε φυγή). Ακολουθώντας, πήρε το δρόμο προς το Άργος με 300 άνδρες προσδοκώντας να ενωθεί με τους 5.000 – 6.000 που βρίσκονταν εκεί. Στο διάβα του συνάντησε πλήθος Ελλήνων, οι οποίοι λιποτακτούσαν και έφευγαν προς πάσα κατεύθυνση στην όψη της στρατιάς του Δράμαλη¹⁷¹. Μη ξέροντας τι να κάνει για να τους μεταπεισει, είπε ψευδώς πως οι οίωνοί τον επιβεβαίωναν για την επικείμενη καταστροφή του στρατού του Δράμαλη. Μέσα σε μόλις 24 ώρες, είχε καταφέρει να ξεσηκώσει ολόκληρη την Πελοπόννησο¹⁷².

Μέσα σε 2 μόλις ημέρες, ο Κολοκοτρώνης συγκάλεσε σε πολεμικό συμβούλιο τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, τον Δημήτριο Υψηλάντη, τον Παναγιώτη Κρεββατά, τον Παπαφλέσσα και το γιο του, Πάνο. Ήταν 10 Ιουλίου στον Αχλαδόκαμπο, όταν αποφάσισε να πάρει την κατάσταση στα χέρια του και να

¹⁷⁰ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 145-149.

¹⁷¹ Κ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836* (Επιμ. – Εισαγ. Γ. Τερτσέτη), Αθήνα 1846, σ. 103-104.

¹⁷² Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 147.

ανακοινώσει το σχέδιό του, το οποίο ονόμασε «καμένη γη»¹⁷³. Ο Γέρος του Μοριά διέταξε τους Έλληνες να αποκλείσουν τη στρατιά του Δράμαλη στην πεδιάδα του Άργους, δίχως αυτός να μπορέσει να κατευθυνθεί πιθανότατα προς την Αρκαδία. Θα είχαν ήδη φροντίσει να καταστρέψουν κάθε πιθανότητα για ανεφοδιασμό τροφής και νερού του στρατού του Δράμαλη, με αποτέλεσμα όταν βγουν σε αναζήτηση να βρεθούν σε ακόμη πιο δυσμενή θέση. Στο φρούριο του Άργους (ή αλλιώς Κάστρο Λάρισας Άργους) θα βρίσκονταν μερικοί επίδοξοι πολεμιστές με αρχηγό τον Δημήτριο Υψηλάντη, οι οποίοι θα καθυστερούσαν όσο περισσότερο μπορούσαν τον στρατό, καίοντας συνάμα και την πεδιάδα. Η εφαρμογή του σχεδίου ήταν επιβεβλημένη, ώστε να αντιμετωπίσουν ολοκληρωτικά τον εχθρό. Οι Έλληνες μειονεκτούσαν σημαντικά με τους 11.000 άνδρες που διέθεταν στο Άργος. Επίσης, δεν είχαν ούτε πυροβολικό, ούτε ιππικό.

Μετά το πέρας του συμβουλίου, οι Έλληνες σκορπίστηκαν με κατεύθυνση προς τις θέσεις τους. Ο Πάνος Κολοκοτρώνης πήγε στους Μύλους με 150 άνδρες και μάζεψε 2.000 άνδρες. Θέσεις πήραν οι Έλληνες και στο Κιβέρι, το Κεφαλάρι, τη Ζαχαριά και το Δερβενάκι. Ο Νικηταράς και οι Φλεσσαίοι πήγαν από τη Ρούμελη στο Στεφάνι και το Αγιονόρι της Πελοποννήσου. Αργότερα ενισχύθηκε ο στρατός τους με τον Παπαφλέσσα, τον Δημήτριο Υψηλάντη, τον Γιωργάκη, τον Πάνο Κολοκοτρώνη, τον Ιωάννη Μαυρομιχάλη και τον Ηλία Τσαλαφατίνο¹⁷⁴.

Στις 12 Ιουλίου ο Δράμαλης βρισκόταν στο Άργος, έτοιμος να πολιορκήσει το Κάστρο, ενάντια στη συμβουλή του συμπατριώτη του Αλή πασά, ο οποίος ως πιο έμπειρος οπλαρχηγός πίστευε πως η αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του αντιπάλου θα επιτυγχανόταν με το χωρισμό του στρατοπέδου σε δύο μέρη. Δώδεκα ημέρες πολιορκούσαν το Κάστρο ο Δράμαλης και ο πολυπληθής στρατός του, γρήγορα, όμως, η έλλειψη τροφής και νερού άρχισε να γίνεται έκδηλη. Η πείνα και η δίψα δεν άργησαν να φέρουν τριβές μεταξύ των Αλβανών και των Τούρκων αξιωματικών. Κι ενώ ο Δράμαλης πίστευε πως ο Χουρσίτ πασάς θα τον βοηθούσε στον ανεφοδιασμό, εκείνος δεν ήταν στο πλευρό του τη δύσκολη στιγμή. Τα τουρκικά πλοία, τα οποία είχαν φθάσει στον Αργολικό κόλπο αναχώρησαν ευθύς για τα Κύθηρα και μετά θα ανηφόριζαν για την Πάτρα, αφήνοντας αβοήθητους τους Τούρκους¹⁷⁵. Οι πολιορκημένοι, μάλιστα, το βράδυ της 23 Ιουλίου φρόντισαν και

¹⁷³ Τ. Χατζηαναστασίου, Μ. Κασμάτη, *Πολεμώντας το '21*, Αθήνα 2020, σ. 108.

¹⁷⁴ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 251-252.

¹⁷⁵ Π. Καρολίδης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασως*, τ.2. (1916), σ. 63.

βγήκαν από το Κάστρο και έτρεξαν προς τους Μύλους. Μη γνωρίζοντας τι άλλο να κάνει, ο Μαχμούτ έδωσε εντολή να κατευθυνθούν όλοι προς την Κόρινθο, δημιουργώντας ψευδείς ειδήσεις στους Έλληνες πως ο επόμενος προορισμός της στρατιάς του θα ήταν η Τριπολιτσά¹⁷⁶. Ξέχασε, όμως, να τοποθετήσει άνδρες στο φαράγγι μεταξύ Κορινθίας και Άργους, κάτι που επρόκειτο να εκμεταλλευθεί ύστερα ο Κολοκοτρώνης.

Την επομένη, στις 25 Ιουλίου, συγκαλώντας συμβούλιο ο Κολοκοτρώνης, διαβεβαίωσε τους Έλληνες πως οι Τούρκοι ήταν ιδιαίτερα ταλαιπωρημένοι για να κατηφορίσουν προς την Τριπολιτσά και πως ήταν βέβαιος για την παραμονή τους στην Κόρινθο με σκοπό να ανασυνταχθούν. Επίσης, παρόλο που δε συμφωνούσαν πλήρως με το λόγο του όλοι οι στρατιωτικοί όπως ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, προχώρησε με τους άνδρες του στο στενό πέρασμα που υπήρχε στα Δερβενάκια, ανάμεσα από το οποίο υπολόγιζε ότι θα διαβεί ο Δράμαλης με το στρατό του¹⁷⁷.

Την κατεύθυνση που θα έπαιρναν οι Τούρκοι την έμαθε ο Κολοκοτρώνης το πρωί της 26^{ης} Ιουλίου. Για να φθάσει στην Κόρινθο από το Άργος, ο Δράμαλης είχε επιλέξει να πάει ανατολικά, να περάσει τα Φίχτια και από εκεί να διαβεί το δρόμο του Δερβενακίου. Δίχως να χάσει χρόνο, στις 10:00 π.μ., έφθασε στο Δερβενάκι μαζί με 800 άνδρες, διατάζοντάς τους, έτσι μοιρασμένοι όπως ήταν, να πάνε στις θέσεις Παληόχανο και Χρυσοκουμαριές. Τοποθέτησε σώματα στρατιωτών σε διάφορα μέρη. Ο Αντώνης Κολοκοτρώνης μαζί με τους οπλαρχηγούς Ζάκα, Ζέρβα και άλλους 700 άνδρες κατέλαβαν την Παναγόρραχη. Ο Δημητρακόπουλος με 700 άνδρες κατευθύνθηκε προς το λόφο του Αγριλόβουνου και στα δυτικά, στο δρόμο για τον Άγιο Γεώργιο, εγκαταστάθηκαν 150 άνδρες με επικεφαλής τον ιερέα Δημήτριο Χρυσοβιτσιώτη. Λίγο πιο δυτικά περίμενε και ο Κολοκοτρώνης¹⁷⁸.

Ο Κολοκοτρώνης, επειδή ήθελε να δώσει την αίσθηση στον Τούρκο πως οι Έλληνες ήταν πολλοί, στα στενά ανάμεσα στον Άγιο Γεώργιο και το Δερβενάκι, τοποθέτησε ζώα και τα φέσια με τις κάπες κάποιων ανδρών, τα οποία από μακριά δημιουργούσαν μια ψευδαίσθηση πλήθους ατόμων¹⁷⁹. Ο κλοιός ολοκληρώθηκε με την τοποθέτηση του Ύψηλάντη, του Νικήτας και του Παπαφλέσσας στα ανατολικά με 3.500 άνδρες, μεταξύ των Δερβενακίων και του Αγιονόρους, αποκλείοντας κι αυτό

¹⁷⁶ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 148-149.

¹⁷⁷ Θ. Βερέμης, Αντ. Κλάψης, *1821 η Επανάσταση των Ελλήνων*, Αθήνα 2021, σ. 124.

¹⁷⁸ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 255.

¹⁷⁹ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 150.

το πέραςμα¹⁸⁰. Επίσης, έστειλε επιστολή στους έμπιστούς του άνδρες Νικηταρά, Πλαπούτα και Παπανίκα ζητώντας τους να παρουσιασθούν άμεσα. Μόνο ο Νικηταράς ενημερώθηκε, ωστόσο¹⁸¹.

Λίγες ώρες μετά, στις 14:30 μ.μ., το προπορευόμενο τμήμα του τουρκικού στρατού, το οποίο αποτελούταν από Αλβανούς, έφθασε στο Παλιόχανο Αρκαδίας. Αμέσως, οι Αλβανοί ξεκίνησαν τις διαπραγματεύσεις, ζητώντας από τους Έλληνες να τους αφήσουν να φύγουν με αντάλλαγμα να φύγουν από την Πελοπόννησο. Οι Έλληνες, όμως, καθυστερούσαν τις απαντήσεις τους γιατί είχαν πάρει εντολή από τον Κολοκοτρώνη να μην αρχίσουν τη μάχη από το πρωί και να περιμένουν τη δύση του ηλίου, ώστε να είναι ευνοϊκότερες οι συνθήκες. Αυτή η παράταση χρόνου θα έδινε την ευκαιρία να πλησιάσουν ακόμη περισσότεροι άνδρες σε εκείνο το μέρος, έτσι ώστε η επίθεση να είναι γενικευμένη. Όμως, γύρω στις 16:00 μ.μ., οι Έλληνες οπλαρχηγοί που βρίσκονταν εκεί ξεκίνησαν τις βολές εναντίον του εχθρού. Δε χωρούσε άλλη αναμονή. Ο Κολοκοτρώνης έδωσε το σήμα της επίθεσης. Γρήγορα η επίθεση θα εξελισσόταν σε σφαγή των Τούρκων.

Οι Αλβανοί, γεμάτοι από πανικό, άρχισαν να τρέχουν προς τον Άγιο Σώστη, ο οποίος δεν είχε ακόμη καταληφθεί από τον Νικηταρά και τα παλληκάρια του, αφήνοντας παραπίσω τα υποζύγια και όλα τα πράγματά τους. Ο Γέρος του Μοριά έστειλε αμέσως τον Αντώνη Κολοκοτρώνη και τους άνδρες του στην Παναγόρραχη να ορμήσουν εναντίον των Αλβανών, εμποδίζοντάς τους να διαφύγουν μέσω της Κουρτέσας. Οι άνδρες του Κολοκοτρώνη και όσοι βρίσκονταν στο Παλιόχανο έσπευσαν να χτυπήσουν τους Τούρκους που ακολουθούσαν παραπίσω, χτυπώντας τους από κάθε μεριά. Παναγόρραχη, Αγριλόβουνο, Χρυσοκουμαριές είχαν καταληφθεί από τους Έλληνες. Η αναστάτωση που είχε προκληθεί δημιούργουσε την αίσθηση πως οι Έλληνες είναι πολλοί¹⁸². Όσοι Αλβανοί και Τούρκοι κατάφεραν να καταφύγουν προς τον Άγιο Σώστη μπόρεσαν να διαφύγουν προς την Κουρτέσα. Οι υπόλοιποι περικυκλώθηκαν¹⁸³.

Με την έλευση του Νικηταρά, ο οποίος ακολουθούταν από τον Δημήτριο Κριεζή, το Δημήτριο, Νικήτα, Ιωάννη και Γεώργιο Φλέσσα, τον Διονύσιο Ευμορφόπουλο, τον Κεφάλα, τον Παπασένη Κρέστα, και φυσικά τους Παπαφλέσσα και Υψηλάντη, η μάχη πήρε άλλη τροπή. Ξεκίνησε η κατά μέτωπο επίθεση με τους

¹⁸⁰ Π. Καρολίδης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.2. (1916), σ. 65.

¹⁸¹ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 149.

¹⁸² Ν. Γιαννόπουλος, ό. π., σ. 150-151.

¹⁸³ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 255.

Αλβανούς και τους Τούρκους να βάλονται πανταχόθεν. Την ίδια στιγμή, οι άνδρες ενισχύθηκαν και με τους υπόλοιπους που βρίσκονταν στο Δερβενάκι με επικεφαλής τον Μάρκο Κολοκοτρώνη. Οι Έλληνες ήταν πλέον 3.000 άνδρες και αντιμετώπιζαν σθεναρά τους 14.000 άνδρες της στρατιάς του Δράμαλη, εκ των οποίων οι περισσότεροι ήταν ιππείς¹⁸⁴.

Μέχρι τη δύση του ηλίου της 26^{ης} Ιουλίου 1822, οι Τουρκαλβανοί προσπαθούσαν να ξεφύγουν από τα χέρια των Ελλήνων. Δεν μπορούσαν, όμως, να φανταστούν τι θα τους περίμενε καθώς το φως του ηλίου θα έπεφτε. Το βράδυ τα πυρά πύκνωσαν και επειδή οι εχθροί δεν γνώριζαν εκείνα τα μέρη, μέσα στον πανικό τους έτρεχαν να σωθούν προς πάσα κατεύθυνση. Επειδή το μέρος ήταν κατηφορικό, μέσα στο τρέξιμο τα ζώα κυλούσαν και μαζί τους έπαιρναν και ανθρώπους, νεκρούς και ζωντανούς¹⁸⁵. Η χαράδρα του Αγίου Σώστη είχε καταληφθεί από διαμελισμένα άλογα και ανθρώπους. Χαρακτηριστικό της φρικαλεότητας είναι η φράση του Νικηταρά, ο οποίος εκείνην την ημέρα άλλαξε τέσσερα σπαθιά φονεύοντας τους εχθρούς: «Κουράγιο Νικήτα! Τούρκους σφάζεις!»¹⁸⁶.

Το ξημέρωμα στις 27 Ιουλίου, οι καταστροφές των Τούρκων ανέρχονταν στους 2.500 με 3.000 άνδρες. Ο Δράμαλης διέταξε υποχώρηση προς την σημερινή Τίρυνθα ή Γλυκεία. Έτσι, το βράδυ στις 27 Ιουλίου, ξημερώματα 28 Ιουλίου, πληροφορημένος πως η χαράδρα του Μπερμπατίου δεν ήταν κατειλημμένη από Έλληνες αποφάσισε να πάρει το δρόμο προς το Αγιονόρι και να φτάσει στην Κόρινθο μέσω της Κλένιας. Για να προστατεύσει όσο μπορούσε αυτή την κατεύθυνση, τοποθέτησε την εμπροσθοφυλακή του στη χαράδρα του Μπερμπατίου. Ο Νικηταράς, όμως, με τους άνδρες του, θα του χαλούσαν τα σχέδια¹⁸⁷.

Ένα μέρος του στρατιωτικού σώματος του Νικηταρά κατέλαβε το δρόμο μεταξύ της χαράδρας και του Αγιονορίου και ο ίδιος κατευθύνθηκε νοτιότερα προς το χωριό Στεφάνι μαζί με λίγους άνδρες σιμά του. Ο Δράμαλης, όμως, αφού έβαλε μερικούς άνδρες του να απασχολήσουν τους Φλεσσαίους που βρίσκονταν στο Αγιονόρι, ώστε να μη μπορέσουν να ενισχύσουν τον Νικηταρά όταν βρισκόταν αντιμέτωπος με τον Δράμαλη, πορεύθηκε ο ίδιος προς το Στεφάνι. Εκεί, όμως, συνάντησε τελικά τον Νικηταρά. Μην έχοντας περίσσια βοήθεια, άρχισε να υποχωρεί, ενώ άνδρες του πυροβολούσαν τη στρατιά του Δράμαλη, η οποία πλησίαζε

¹⁸⁴ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 151-152.

¹⁸⁵ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 255-256.

¹⁸⁶ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 152.

¹⁸⁷ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 256-257.

σιγά - σιγά κι αυτή προς το Αγιονόρι. Βαλλόμενοι από δύο μεριές, πλέον, από το Νικητάρá και τους Φλεσσαίους, οι Τούρκοι αναγκάστηκαν πάλι σε υποχώρηση. Το πλήγμα και αυτή τη φορά ήταν σημαντικό. Περισσότεροι από 600 άνδρες σκοτώθηκαν, ανάμεσά τους και ο Τοπάλ Αλή πασάς. Παρασυρμένοι από τα λάφυρα, δεν ακολούθησαν πολλοί Έλληνες τους εναπομείναντες Τούρκους που ανηφόριζαν προς την Κόρινθο για να σωθούν¹⁸⁸.

Ο εχθρός είχε εισέλθει στην Πελοπόννησο, για να δώσει ελπίδα και να φωτίσει τελικά τους Έλληνες. Μετά την ολέθρια ήττα του Δράμαλη και της στρατιάς του στα Δερβενάκια, η Πελοπόννησος κατέστη απλησίαστη στα μάτια του εχθρού. Η δύναμη που κατέκλυσε τους Έλληνες σε όλη την Ελλάδα τους κινητοποίησε σημαντικά, ώστε να διεκδικήσουν ενωμένοι την επερχόμενη αποτίναξή τους από τον τουρκικό ζυγό¹⁸⁹. Ο Κολοκοτρώνης αναδείχθηκε σε ηγέτης της Επανάστασης και τα λάφυρα και τα αντικείμενα που κουβαλούσαν οι Τουρκαλβανοί περιήλθαν στα χέρια των Ελλήνων, αγαθά που βοήθησαν σημαντικά τη χρηματική ενίσχυση του Αγώνα τα υπόλοιπα χρόνια του πολέμου¹⁹⁰.

---

¹⁸⁸ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 257.

¹⁸⁹ *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας (1822-1824). Αυτά έγγραφα Α' και Β' περιόδου* (Έκδοση Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων), Αθήνα 1976, τ.9, σ. 9.

¹⁹⁰ Θ. Βερέμης, Αντ. Κλάψης, *1821 η Επανάσταση των Ελλήνων*, Αθήνα 2021, σ. 125.

Δ' Κεφάλαιο

Λυσμενείς συνθήκες για τους επαναστατημένους Έλληνες. Η μάχη στο Μανιάκι.

4.1. Ο Παπαφλέσσας και η μάχη στο Μανιάκι (20 Μαΐου 1825)

Το έτος 1825 βρίσκει τους Έλληνες να έχουν κατακλυσθεί από δύο εμφύλιες συγκρούσεις, η πρώτη τον Μάρτιο-Μάιο 1824 και η δεύτερη τον Οκτώβριο-Δεκέμβριο 1824. Κατά τον δεύτερο εμφύλιο και πιο συγκεκριμένα στις 13 Νοεμβρίου 1824 σκοτώθηκε ο πρωτότοκος υιός του Κολοκοτρώνη, Πάνος, γεγονός που επηρέασε σημαντικά τις πολιτικές εξελίξεις στη χώρα. Ο Γέρος του Μοριά αποσύρθηκε στη Βυτίνα και ζήτησε από τον Δημήτριο Πλαπούτα να τον παραδώσει στην κυβέρνηση του Γεωργίου Κουντουριώτη. Έτσι, στις 30 Δεκεμβρίου 1824 ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης βρέθηκε στο Ναύπλιο και μαζί με άλλους ομοϊδεάτες του αντικυβερνητικούς, όπως οι Ιωάννης και Πανούτσος Νοταράς, οι Δεληγιανναίοι, ο Θεόδωρος Γρίβας και άλλοι, τέθηκαν σε καθεστώς παρακολούθησης. Αναπάντεχα, λίγους μήνες αργότερα, στις 6 Φεβρουαρίου 1825, η κυβέρνηση προχώρησε στη φυλάκιση του Κολοκοτρώνη και άλλων αντικυβερνητικών στο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία στην Ύδρα. Τον Απρίλιο φυλακίστηκε και ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, ο τελευταίος υπέρμαχος των αντικυβερνητικών με αρχηγό τον Κουντουριώτη¹⁹¹.

Από την άλλη μεριά, οι Τούρκοι, αν και είχαν εξαντληθεί από τον πόλεμό τους με την Περσία, δεν είχαν σταματήσει να ονειρεύονται με ποιον τρόπο θα επιτεθούν εκ νέου στους Έλληνες. Εκμεταλλευόμενος την ανάγκη τους για στρατιωτική ενίσχυση, ο Αιγύπτιος πασάς Μεχμέτ Αλής, τυπικά υποτελής στην Υψηλή Πύλη, δέχθηκε τη σύμπραξή του με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και το σουλτάνο Μαχμούτ Β'. Το σχέδιο του Μαχμούτ Β' ήθελε τον τουρκοαιγυπτιακό στόλο να εξουδετερώσει στην ουσία τα νησιά Ύδρα, Σπέτσες, Ψαρά και Κάσο και ακολούθως οι μεν Τούρκοι να χτυπήσουν τη Στερεά Ελλάδα και οι δε Αιγύπτιοι την Πελοπόννησο. Ως αντάλλαγμα, η Αίγυπτος θα κέρδιζε τη διοίκηση της Κρήτης και της Κύπρου και ο θετός υιός του Ιμπραήμ θα γινόταν πασάς της Πελοποννήσου¹⁹².

Εφησυχασμένοι, λοιπόν, οι Έλληνες από την απραγία των Τούρκων και δίχως να γνωρίζουν τι ετοιμάζουν, είχαν εστιάσει την προσοχή τους στα εσωτερικά τους θέματα. Παρόλο που από το 1824 η Πελοπόννησος είχε πληροφορηθεί για τη συμμετοχή των Αιγυπτίων στον αγώνα, δεν έδωσε ιδιαίτερη σημασία. Εν τω μεταξύ,

¹⁹¹ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 63-64.

¹⁹² Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 161-162.

το Μάιο του 1824 ο Ιμπραήμ κατέστρεψε την Κάσο. Σφαγιάστηκαν 500-1.000 άνδρες και οδηγήθηκαν σε αιχμαλωσία περί τα 2.000 γυναίκες και παιδιά αλλά ούτε με αυτή του την πράξη κινητοποιήθηκαν οι Έλληνες¹⁹³. Εκμεταλλευόμενοι ετούτην την κωλυσιεργία, οι Αιγύπτιοι άρχισαν να προετοιμάζονται προκειμένου να διασχίσουν τη Μεσόγειο το χειμώνα και να καταλάβουν την Πελοπόννησο. Ήταν μια κίνηση που θεωρούσαν σχεδόν απίθανη οι Έλληνες να συμβεί, καθώς ο καιρός δε βοηθούσε¹⁹⁴.

Πράγματι, στις 11-12 Φεβρουαρίου 1825, ο Ιμπραήμ πασάς αποβιβάστηκε στο κάστρο της Μεθώνης στη Μεσσηνία, συνοδευόμενος από ένα πρώτο τμήμα στρατού δίχως να τον ενοχλήσει κανείς¹⁹⁵. Ο λόγος ήταν γιατί τα κάστρα της Μεθώνης αλλά και της Κορώνης ήταν κατειλημμένα στην πλειονότητά τους από Τούρκους και δεν υπήρχαν Έλληνες πολεμιστές εκεί τριγύρω για να φέρουν αντίσταση¹⁹⁶.

Γενικότερα, το κλίμα της εποχής έβρισκε μια Πελοπόννησο απογυμνωμένη από τους σημαντικότερους στρατιωτικούς και πολιτικούς της αρχηγούς, όπως ο Κολοκοτρώνης. Έβρισκε μια κυβέρνηση που καθυστερούσε να δράσει, συνοδευόμενη από ένα ύφος υπεροψίας και υποτίμησης του στρατού των Αιγυπτίων εν γένει¹⁹⁷. Έτσι, ο Ιμπραήμ με τους άνδρες του ξεκίνησε την επέλασή του άμεσα προς το Νεόκαστρο, τη σημερινή Πύλο, όπου βρίσκονταν ήδη κλεισμένοι ορισμένοι Έλληνες. Κατόπιν, έστειλε πλοία του πίσω στη Σούδα για να φέρουν ενισχύσεις. Στις 5 Μαρτίου επιβιβάστηκε στη Μεθώνη επιπλέον στρατιωτική βοήθεια για τον Αιγύπτιο πασά. Στις 2 Απριλίου, ο Ιμπραήμ εγκαταστάθηκε στο Νεόκαστρο και έστειλε καράβια για ενισχύσεις στην Κρήτη και μία ναυτική του μοίρα στην Πάτρα, για να ενισχύσει τους τούρκους ναυτικούς. Προχωρώντας οι μέρες, η κυβέρνηση Κουντουριώτη ολοένα φανεωνόταν πως δεν είχε εκτιμήσει σωστά την κατάσταση. Από τη μία ήταν η ήττα των Ελλήνων στο Κρεμμύδι, η οποία άφησε ανοιχτό το δρόμο στους Αιγυπτίους για το Ναβαρίνο. Από την άλλη, στις 26 Απριλίου ο Ιμπραήμ με 3.000 άνδρες επιχείρησε να επιτεθεί στη Σφακτηρία ενάντια στον Ιωάννη Μακρυγιάννη και τους 500 άνδρες του¹⁹⁸. Τέσσερις ημέρες μετά έπεσε το Παλαιόκαστρο και δέκα το Νεόκαστρο¹⁹⁹.

¹⁹³ Θ. Βερέμης, Αντ. Κλάψης, *1821 η Επανάσταση των Ελλήνων*, Αθήνα 2021, σ. 255.

¹⁹⁴ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 164-165.

¹⁹⁵ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 376.

¹⁹⁶ Ν. Α. Αναστασόπουλος, *Από τη σφαγή της Χίου στην έξοδο του Μεσολογγίου*, Αθήνα 2020, σ. 113.

¹⁹⁷ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 377.

¹⁹⁸ *Εφημερίς Αθηνών*, αρ. φ. 62, 8.1.1825, σ. 2.

¹⁹⁹ Θ. Βερέμης, Αντ. Κλάψης, *1821 η Επανάσταση των Ελλήνων*, Αθήνα 2021, σ. 259.

Η ψυχολογία των Ελλήνων είχε καμφθεί ολοκληρωτικά. Η απαίτηση να απελευθερωθούν οι φυλακισμένοι στην Ύδρα από την άλλη γινόταν όλο και πιο τεταμένη. «Με ποιον θα πάμε, βρε; Ποιος θα μας οδηγήσει; Που είναι στρατηγοί μας; Που είναι οι αφεντάδες (κοτζαμπάσηδες) μας, βρε;» αναφωνούσαν όλοι σε μια επερχόμενη αντίσταση στον οργανωμένο στρατό του Ιμπραήμ²⁰⁰. Ακόμη και ο Γρηγόριος Δικαίος ή Παπαφλέσσα, ενώ υποστήριζε την κυβέρνηση Κουντουριώτη επέριπτε όλες τις ευθύνες σε αυτήν για τις απανωτές ήττες των Ελλήνων. Τις ημέρες εκείνες οι Ρουμελιώτες ενημερώθηκαν πως ο Κιουταχής πασάς επρόκειτο να χτυπήσει τη Στερεά Ελλάδα και όντας απογοητευμένοι από την όλη κατάσταση θα ανηφόριζαν προς το Ναύπλιο και από εκεί θα περνούσαν στη Στερεά. Όντας ήδη εκλεγμένος Μινίστρος των Εσωτερικών στη Β' Εθνοσυνέλευση του Άστρους τον Μάρτιο του 1823, και εκμεταλλευόμενος την κατάσταση, πρότεινε στον Κουντουριώτη να ηγηθεί μιας εκστρατείας ενάντια στον Ιμπραήμ, καλύπτοντας ταυτόχρονα και το κενό που είχε δημιουργηθεί με την αποχώρηση των Ρουμελιωτών. Μην έχοντας άλλη επιλογή, το Βουλευτικό και το Εκτελεστικό σώμα τον όρισαν αρχηγό στην επίθεση του Αιγυπτίου Ιμπραήμ στις 27 Απριλίου 1825²⁰¹.

Ήδη από την επομένη, ο Γρηγόριος Δικαίος με αφετηρία το Ναύπλιο ξεκίνησε για την Τριπολιτσά, τον πρώτο του σταθμό για να οργανώσει ένα εκστρατευτικό σώμα, το οποίο θα ανέκοπτε την πορεία του Ιμπραήμ που βιάδιζε προς το Ναύπλιο, την πρωτεύουσα της κυβερνήσεως. Ταυτόχρονα, ζήτησε από όλους τους καπεταναίους του Μοριά να τον βοηθήσουν. Οι άνδρες που δέχθηκαν να τον ακολουθήσουν στην Τριπολιτσά ήταν ο Πάνος Παπανικολάου, ο Νέζος, ο Κακάνης, ο Νικολάου, ο Γιάννακας, ο Παπαγιώργης, ο Περγάμαλης, ο Μητρόπουλος, ο Ριζιώτης, ο Στάικος, ο Παππάς και ο υιός του, Εμμανουήλ, ακολουθούμενοι από τους δικούς τους άνδρες²⁰².

Οι προσπάθειες του Παπαφλέσσα να συγκεντρώσει όσο περισσότερο στρατό μπορούσε συνεχιζόταν. Αναχωρώντας για τη Μεσσηνία και στο δρόμο για το Λεοντάρι βρήκε τον ανιψιό του Δημήτριο Φλέσσα με 150 άνδρες. Εκεί ενώθηκε με τους τοπικούς οπλαρχηγούς Αναστάσιο Κουμουνδούρο, Χρήστο Πατρινέλλη, Αδαμάκη Αποστολόπουλο, Παναγιώτη Μπούρα και Αναστάσιο Κουλοχέρα. Ακολούθως, προχώρησε προς τους Λάκκους, προσθέτοντας στο δυναμικό του τον

²⁰⁰ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 384.

²⁰¹ Ν. Α. Αναστασόπουλος, *Από τη σφαγή της Χίου στην έξοδο του Μεσολογγίου*, Αθήνα 2020, σ. 136-137.

²⁰² Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 169.

Γεώργιο Μπούτο και τον Καρακίτσο. Επόμενη στάση του ήταν η Φρουτζάλα στις 12 Μαΐου, όπου ο Διονύσιος Μούρτζινος αρνήθηκε να συμπράξει μαζί του. Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, επίσης, δεν μπόρεσε να τον ακολουθήσει, γιατί ήταν άρρωστος. Δύο ημέρες μετά, μεταβαίνοντας στη Δραΐνα της Ανδρούσας ενημερώθηκε από τον Δημήτριο Πλαπούτα πως θα τον ενίσχυε με 1.600 άνδρες και κατόπιν θα έφταναν και άλλοι 2.000 περίπου Αρκάδιοι, υποσχέσεις που δεν πρόλαβαν, όμως, να υλοποιηθούν. Μέχρι και «μισθό» έταξε σε όποιον τον ακολουθούσε ο πανούργος ιερέας. Στο μεταξύ, περίμενε ήδη ενισχύσεις από 700 άνδρες από τον αδελφό του Νικήτα και 1.000 από τον Ηλία Κατσάκο, οι οποίοι ανηφόριζαν από την Καλαμάτα. Λίγο αργότερα έφθασαν και ο Ηλίας Κόρμας με άλλους 120 άνδρες, ο Θανάσης Καπετανάκης με 80 άνδρες, ο Πιέρος-Βοϊδής Μαυρομιχάλης, ο Ηλίας Τσαλαφατινός με 120 Μανιάτες, ο Σταυριανός Καπετανάκης, ο Παναγιώτης Λίβας, ο Γεώργιος Δικαίος και ο Αναγνώστης Μπιτσιάνης με επιπλέον 80 άνδρες²⁰³.

Έχοντας συγκεντρώσει μόλις 1.500 στη Δραΐνα, ο Παπαφλέσσας έμαθε για την προέλαση του στρατού του Ιμπραήμ και ζήτησε τη γνώμη των ντόπιων για το που θα βρει το υψηλότερο βουνό ή χωριό ώστε να βλέπει καθαρά το Νεόκαστρο. Του μίλησαν για το Μανιάκι²⁰⁴. Εν τω μεταξύ, όσο βρισκόταν στη Δραΐνα έλαβε επιστολή από τον αδελφό του, Νικήτα, ο οποίος, όντας εμπειρότερος στρατιωτικά, αρνήθηκε τελικά να του στείλει βοήθεια και τον συμβούλευσε να ανακόψει την πορεία του και να κατέβει προς τα κάτω, όπου θα ήταν πιο εύκολο να λάβει ενισχύσεις²⁰⁵. Επηρεασμένος από την αρνητική απάντηση του αδελφού του, του έγραψε χαρακτηριστικά: «...Εγώ άπαξ ωρκίσθην να χύσω το αίμα μου εις την ανάγκην της πατρίδος μας, και αυτή είναι η ώρα...πρώτη και τελευταία επιστολή μου είναι αυτή, βάστα την να την διαβάξης καμμιά φορά να με ενθυμήσαι (και) να κλαίης»²⁰⁶.

Δύο ώρες προτού δύσει ο ήλιος, στις 18 Μαΐου, ο Παπαφλέσσας, συνοδευόμενος από τους άνδρες του κατευθύνθηκε προς τον τόπο, όπου έμελλε να θυσιασθεί για την πατρίδα του. Το ξημέρωμα της 19^{ης} Μαΐου πήρε μαζί του μερικούς καπεταναίους στο όρος Μαβλαβά, για να αξιολογήσουν τη θέση από την οποία μπορούσε να δει κανείς όλο το δρόμο που οδηγούσε στην Πύλο. Αποφάσισαν, σχεδόν ομόφωνα, να οχυρωθούν εκεί, καθώς η περιοχή ήταν δύσβατη, άρα θα δυσκόλευε τον

²⁰³ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, Αθήνα 2016, σ. 168-171.

²⁰⁴ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 86.

²⁰⁵ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 171.

²⁰⁶ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 90.

εχθρό και κατά δεύτερον η δυνατότητά τους να παρακολουθούν τις όποιες κινήσεις των Αιγυπτίων από το Νεόκαστρο τους έδινε ένα σημαντικό προνόμιο²⁰⁷.

Από το όρος Μαβλαβά μπορούσαν να δουν τη στρατιά του Ιμπραήμ, η οποία φαινόταν να κατευθύνεται προς τα Χίλια Χωριά με πιθανή διανυκτέρευσή τους. Θορυβημένος από αυτό που είδε, ο Παπαφλέσσας και με τη βοήθεια των γραμματιζόμενων που βρίσκονταν εκεί, έγραψε στους κατοίκους των πεδινών μερών της Μεσσηνίας να φύγουν από εκεί και να ανέβουν προς τα βουνά, για να σωθούν. Σαν ένας άλλος Λεωνίδας στις Θερμοπύλες πήρε τότε την απόφαση να αποσπάσει την προσοχή του τότε εχθρού της πατρίδας. Διατάζοντας τους άνδρες του να ανάψουν όσο πιο πολλή φωτιά μπορούσαν, τράβηξαν την προσοχή του Ιμπραήμ, ο οποίος, αφού διανυκτέρευσε, πράγματι, στα Χίλια Χωριά, την επομένη, στις 20 Μαΐου 1825 έπαιρνε το δρόμο προς τα βουνά²⁰⁸.

Το ξημέρωμα λοιπόν, ο Αρχιμανδρίτης μαζί με τους καπεταναίους βρίσκονταν να δημιουργούν εσπευσμένα (και πρόχειρα), τρία ταμπούρια, πλάγια τοποθετημένα, έτσι ώστε να επικοινωνούν μεταξύ τους. Στο πρώτο και βόρειο οχύρωμα θα έμπαινε ο Παπαφλέσσας με τους Αρκάδες συμπολεμιστές του, ο Δημήτριος Φλέσσας, και οι άλλοι άνδρες, κυρίως Μεσσήνιοι στο δεύτερο και το τρίτο και νότιο θα υπερασπιζόνταν ο Πιέρος Βοϊδής Μαυρομιχάλης, ξάδελφος του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, έχοντας μαζί τους Μανιάτες²⁰⁹. Επρόκειτο, βέβαια, για μια τοποθεσία, όπου οι περισσότεροι οπλαρχηγοί δεν συμφωνούσαν, καθώς τα μισοτελειωμένα οχυρώματα θα ήταν εύκολη λεία για τους Αιγυπτίους, στο τέλος, όμως, αναγκάστηκαν να υπακούσουν την επιθυμία του αρχηγού τους²¹⁰.

Δύο ώρες χρειάστηκαν να κατασκευασθούν τα οχυρώματα και μόλις τα τελείωσαν, φάνηκαν οι Αιγύπτιοι πάνω από το βουνό Σκάρμιγκα απέχοντας περί της 1 ώρας από τους Έλληνες οπλαρχηγούς. Αμέσως, ο Δικαίος έστειλε τον μυστικό του σύμβουλο να στηθεί στην απέναντι ράχη, ώστε να παρακολουθεί τις κινήσεις του εχθρού. Στη θέα του πολυπληθούς στρατού του Ιμπραήμ τράπηκαν σε φυγή γύρω στους 1.000 Έλληνες, αφήνοντας τον Παπαφλέσσα με άλλα 500 παλληκάρια μόνους τους. Κατόπιν φάνηκε και το ιππικό του Ιμπραήμ. Οι άνδρες του περικύκλωσαν γρήγορα τους Έλληνες, μια κίνηση που στην αρχή ο αρχιμανδρίτης θεώρησε ευτύχημα, θεωρώντας πως θα ήταν πιο εύκολο για τους Έλληνες να πολεμήσουν.

²⁰⁷ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, σ. 91.

²⁰⁸ Φωτάκος, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ.2 (1899), σ. 76-77.

²⁰⁹ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 96.

²¹⁰ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 173.

Δίχως να χάσει χρόνο διέταξε τον Αλέξιο Λεβιδιώτη να φέρει όλους τους άνδρες στα οχυρώματα, ώστε να πολεμήσουν ενωμένοι. Μετά λύπης του, συνειδητοποίησε λίγο αργότερα πως οι περισσότεροι είχαν φύγει και αναγκάστηκε να μοιράσει όσους στρατιώτες του είχαν απομείνει στα 3 ταμπούρια²¹¹.

Γνωρίζοντας πόσο δυσόιανη ήταν η παρουσία των Ελλήνων εκεί, ο Παπαφλέσσας, προκειμένου να τους εμψυχώσει ξεκίνησε να τους υπενθυμίζει τις υπερήφανες νίκες των Ελλήνων αυτά τα χρόνια του πολέμου. Μάχη στο Βαλτέτσι, στο Λεβίδι, τη Γράνα, η άλωση της Τριπολιτσάς. Για το τέλος άφησε την επικείμενη ενίσχυσή τους με παραπάνω από 15.000 άνδρες. Οι περισσότεροι εξ αυτών, όμως, ήξεραν, την κατάληξη αυτού του άνισου αγώνα και παρακινούσαν τον ανιψιό του να του μιλήσει, ώστε να προγραμματίσουν άμεσα την έξοδό τους από κει. Μάταια. Ο Παπαφλέσσας, φοβούμενος για τη διάλυση του στρατού σε περίπτωση εξόδου από τα ταμπούρια, άρα και τον βέβαιο θάνατό τους, διέταξε να παραμείνουν όλοι στις επάλξεις²¹².

Οι Μαμελούκοι ιππείς του Ιμπραήμ περικύκλωσαν ασφυκτικά τους Έλληνες πολεμιστές. Προς το κέντρο βιάδιζε ο στρατός προχωρώντας παραταγμένος σε σχήμα παραλληλόγραμμου. Από τα δεξιά και από τα αριστερά έρχονταν Αλβανοί και Τούρκοι. Τότε δόθηκε η διαταγή για ρίψη βολών²¹³. Ο Παπαφλέσσας άμεσα διέταξε το πρώτο σώμα να σπεύσει ενάντια στους ακροβολιστές και όσους κρατούσαν τουφέκια και έπειτα να κινηθεί προς το ιππικό, ενέργεια που έκαμψε την πρώτη σειρά του εχθρικού στρατεύματος. Μία ώρα διήρησε ο ακροβολισμός. Ο Ιμπραήμ πασάς κάλεσε το στράτευμά του να αποσυρθεί, ώστε να αναπαυθεί και να γευματίσει. Ο Παπαφλέσσας δεν άργησε να καλέσει σε σύσκεψη τους εναπομείναντες άνδρες. Τριακόσιοι στον αριθμό ήταν όσοι είχαν απομείνει (πολλοί είχαν τραπεί σε φυγή). Ομοφώνως, οι σημαίνοντες οπλαρχηγοί τον προέτρεψαν να δράξουν την ευκαιρία, όταν οι Αιγύπτιοι ξεκουράζονταν, και να επιχειρήσουν έξοδο προς την Ανδρούσα. Σε αυτή τους την προσπάθεια θα χάνονταν κάμποσοι, δεδομένου ότι οι ρεματιές ήταν ήδη κατειλημμένες από τους Αιγυπτίους, αλλά άλλοι τόσοι θα κατόρθωναν να διαφύγουν ζωντανοί. «Εγώ σας είπα και πρώτα και τώρα σας λέγω, την φευγάλα μην την βάλετε διόλου εις τον νουν σας...περιμένομεν την βοήθειαν...πηγαίνετε εις τα θέσεις σας» απάντησε ο Παπαφλέσσας. Μην αποδεχόμενος μια ενδεχόμενη ήττα και

²¹¹ Φωτάκος, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.2. (1899), σ. 78-80.

²¹² Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 98.

²¹³ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 174-175.

πιστεύοντας πως σύντομα θα κατέφθανε ο Πλαπούτας με επιπλέον άνδρες, ο Παπαφλέσσας όλοι πήραν ξανά τις θέσεις τους στα οχυρώματα²¹⁴.

Το μεσημέρι στις 14:00 μ.μ. η μάχη άρχισε ξανά. Οι εναπομείναντες Έλληνες πάλευαν να μη διασπαστούν. Κατόπιν έφθασε ο Πλαπούτας με 1.500 άνδρες. Κατευθυνόμενος, όμως, προς το Μανιάκι και κρίνοντας πως δε θα μπορούσε να κόψει τον κλοιό των Αιγυπτίων, τόνισε το ηθικό των Ελλήνων με δύο ομοβροντίες, δίχως, ωστόσο, να προσφέρει ουσιαστική βοήθεια στους συμπατριώτες του. Μία ώρα μετά, ο Ιμπραήμ αποφάσισε να εισέλθει ο ίδιος στο πεδίο της μάχης και χωρίς δισταγμό διέταξε τους άνδρες του να εκτελούν όποιον έβρισκαν μπροστά τους. Περί τους 3.000 άνδρες σε πεζικό και ιππικό πάλευαν να αποκρούσουν οι Έλληνες χρησιμοποιώντας κάθε μέσο που είχαν. Ο Παπαφλέσσας πολεμούσε κρατώντας δύο μπιστόλια στα χέρια του²¹⁵.

Το πρώτο οχυρό που κάμφθηκε ήταν αυτό του Αρχιμανδρίτη. Σκοτώνοντας με τα δύο του πιστόλια τους δύο Αλβανούς που του επιτέθηκαν, ο Παπαφλέσσας πήγε να βγάλει το σπαθί του αλλά δεν πρόλαβε να το χρησιμοποιήσει. Λαβώθηκε θανάσιμα στη ράχη από έναν Αλβανό, ονόματι, κατά το θρύλο, Χούσο. Ο οπλαρχηγός Αναγνώστης Γκότσης που ήταν δίπλα του σκότωσε τον Χούσο, αλλά γρήγορα υπέπεσε κι αυτός στα τραύματά του. Ο ανιψιός του Παπαφλέσσα, Δημήτριος Φλέσσα, έχοντας μείνει ο μοναδικός ζωντανός, κατευθύνθηκε προς το κεντρικό οχυρό, κρατώντας τη σημαία του αγώνα. Γρήγορα σίγησε και εκείνο το οχυρό, με τον Φλέσσα να πέφτει μαχόμενος. Δεν άργησε να πέσει και το τελευταίο οχυρό, εκείνο του Πιέρου Βοϊδή Μαυρομιχάλη, το οποίο απαρτιζόταν από εμπειροπόλεμους Μανιάτες, που είχαν επιλεγεί ειδικώς να σταλούν να πολεμήσουν²¹⁶. Ελάχιστοι άνδρες κατάφεραν να τραπούν σε φυγή. Ενωμένοι με τους Έλληνες που είχαν επιζήσει από τα άλλα δύο ταμπούρια, εκατόν πενήντα στον αριθμό, πήραν το δρόμο για την Ανδρούσα, ευελπιστώντας να διαφύγουν μέσω της χαράδρας του Κρυορέματος. Από εκεί, πράγματι, οι Αιγύπτιοι υπείξ προσπαθούσαν να τους τουφεκίσουν αλλά δεν τους ευνοούσε το έδαφος²¹⁷.

Η μάχη στο Μανιάκι είχε τελειώσει πλέον το απόγευμα της 20^{ης} Μαΐου 1825. Ο αδελφός του Παπαφλέσσα, Νικήτας, με τους 700 άνδρες του δεν κατόρθωσε να φτάσει εσπευσμένα. Κάπου ακούγονταν μερικά ντουφέκια ακόμη, αλλά οι

²¹⁴ Φωτάκος, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.2. (1899), σ. 84-85.

²¹⁵ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 176-177.

²¹⁶ Ν. Γιαννόπουλος, *ό. π.*, σ. 177.

²¹⁷ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 108.

Έλληνες κείτονταν νεκροί. Οι Αιγύπτιοι, παρά τον καπνό, κατάφεραν να μπουν στα οχυρώματα και να καρπωθούν τα λάφυρα των αντιπάλων τους. Εντύπωση προκαλεί πως τους έκοβαν τα αφτιά, ώστε να τα παρουσιάσουν στον Ιμπραήμ και να λάβουν αμοιβή γι' αυτό²¹⁸. Παράδειγμα της κτηνωδίας των Αιγυπτίων αποτελεί και το γεγονός ότι το κεφάλι του Παπαφλέσσα βρέθηκε σε άλλο σημείο από το σώμα του. Την επομένη, ανενόχλητοι οι Αιγύπτιοι πήραν το δρόμο προς τη Μεθώνη και το Νεόκαστρο και λίγες ημέρες μετά πυρπόλησαν την Καλαμάτα και άλλες κωμοπόλεις της Μεσσηνίας²¹⁹.

Η μάχη στο Μανιάκι, η «Λεωνίδειος» αυτή μάχη, παρόλο που στρατηγικά δεν ήταν οργανωμένη σωστά και η τοποθεσία της ήταν λανθασμένη, κατάφερε να αφυπνίσει τους Έλληνες, έτσι ώστε να οργανωθούν, να στρατευθούν σωστά και να κατακόψουν την ορμή των Αιγυπτίων και των Τούρκων τα επόμενα χρόνια του πολέμου. Χαρακτηριστικό είναι ότι εκείνες τις ημέρες αποφυλακίσθηκαν οι ηγέτες του Μοριά, ανάμεσά τους και ο Κολοκοτρώνης.

---

²¹⁸ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 109.

²¹⁹ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 385.

Ε' Κεφάλαιο

Η σύμπραξη των Τουρκοαιγυπτίων και το Μεσολόγγι

5.1. Η ηρωική έξοδος του Μεσολογγίου και η νίκη των τουρκοαιγυπτιακών στρατευμάτων (10-11 Απριλίου 1826)

Ύστερα από την ορμητική και ταχεία επίθεση του Αιγύπτιου Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο, το Μεσολόγγι είχε ορισθεί ο επόμενος στόχος της Υψηλής Πύλης. Η τοποθεσία της πόλης ήταν ιδιαίτερα σημαντική για τους Έλληνες, αφού όχι μόνο διακινούσε στρατεύματα μεταξύ της Πελοποννήσου και της Ηπείρου, αλλά ταυτόχρονα, το λιμάνι της απέδιδε σημαντικά ποσά στο ταμείο του κράτους. Η περιοχή, μάλιστα, αποτελούσε το επίκεντρο του ενδιαφέροντος πολλών φιλελλήνων. Όντας η έδρα της «Γερουσίας της δυτικής Χέρσου Ελλάδος», οι Τούρκοι προσέβλεπαν στην κατάκτησή της, ώστε να μπορούν ελεύθερα να αναπτυχθούν στη Δυτική Ελλάδα²²⁰.

Η πρώτη απόπειρα κατάκτησης του Μεσολογγίου συντελέστηκε τον Οκτώβριο του 1822, όπου ο Ομέρ Βρυώνης, αφού ήρθε πρώτα σε επαφή με τον συμπατριώτη του Κιουταχί, παρουσιάστηκε στις 25 Οκτωβρίου έξω από το Μεσολόγγι. Όντας περικυκλωμένοι από στεριά και θάλασσα, οι Μεσολογγίτες έσπευσαν γρήγορα σε διαπραγματεύσεις. Έχοντας κατά νου πως γρήγορα θα κατέφθαναν ενισχύσεις από την Πελοπόννησο, ο Μάρκος Μπότσαρης, επικεφαλής των διαπραγματεύσεων των Ελλήνων, ζήτησε 8 ημέρες ανακωχή. Μέσα σε αυτό το διάστημα, ήδη από την 4^η μέρα της ανακωχής, στις 8 ή 9 Νοεμβρίου, έπλεαν στη λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου 8 πλοία από την Ύδρα και τις Σπέτσες, τα οποία ανέκοψαν την πορεία των τουρκικών. Από τη στεριά κατέφθανε και ένα σώμα 1.500 Ελλήνων ανδρών. Οι εχθροπραξίες συνεχίστηκαν αλλά η δύναμη και ο ανεφοδιασμός των Ελλήνων ήταν τέτοιος που ανάγκασε τους Τούρκους να σταματήσουν τις προσπάθειές τους ανηφορίζοντας τελικά για την Ήπειρο²²¹.

Την Άνοιξη του 1825, και ενώ οι Έλληνες βρίσκονταν σε εμφύλια διαμάχη μεταξύ τους, ο σουλτάνος Μαχμούτ της Υψηλής Πύλης διαλογιζόμενος πώς θα καταπνίξει την ελληνική Επανάσταση, διέταξε τον Μεχμέτ Ρεσίτ πασά ή Κιουταχί, αφού ξεκινήσει από τη Λάρισα, με κατεύθυνση προς τα Ιωάννινα και την Άρτα να

²²⁰ Ν. Α. Αναστασόπουλος, *Από τη σφαγή της Χίου στην έξοδο του Μεσολογγίου*, Αθήνα 2020, σ. 157-158.

²²¹ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 272-275.

συγκεντρώσει τον απαραίτητο στρατό και να φθάσει στο Μεσολόγγι έχοντας ένα πράγμα στο μυαλό του: «Το Μεσολόγγι ή το κεφάλι σου»²²².

Στην αρχή, πληροφορούμενη η ελληνική κυβέρνηση την κάθοδο του Κιουταχί δεν προέβη σε κάποια ενέργεια, μόλις, όμως, κατάλαβε πως από τα τέλη Μαρτίου 1825 η στρατιά του Κιουταχί προχωρούσε πρόσω ολοταχώς προς το Μεσολόγγι, έσπευσε να διορίσει μια τριμελής επιτροπή υπό τους Ι. Παπαδιαμαντόπουλο, Γεώργιο Κανναβό και Δημήτριο Θέμελη, οι οποίοι θα επέβλεπαν τον εφοδιασμό του φρουρίου με τρόφιμα και πολεμοφόδια, καθώς και θα φρόντιζαν για την ενίσχυση των πολιορκημένων με επιπλέον στρατεύματα²²³.

Η οχύρωση της πόλης αποτελούταν από μια τάφρο πλάτους 9 μέτρων και βάθους 3 μέτρων και από ένα τείχος, το οποίο από 1.70 μέτρα που είχε αναγερθεί κατά την Α' πολιορκία του Μεσολογγίου, είχε πλέον μεγαλώσει σε πάχος και από πάνω είχαν κατασκευασθεί πυργίσκοι, διόπτρες, 23 προμαχώνες και κανονιοστάσια. Τα οχυρωματικά αυτά έργα ολοκληρώθηκαν σε σύντομο χρονικό διάστημα από τον Μιχαήλ Κοκκίνη, ο οποίος μετέτρεψε το μικρό τείχος της πόλης σε ένα απόρθητο φρούριο. Μάλιστα, θέλοντας να τιμήσει τους φιλέλληνες και να κινητοποιήσει την Ευρώπη, έδωσε στους προμαχώνες ονόματα σημαντικών ευρωπαίων, όπως «Βύρωνας», «Γουλιέλμος Τέλλος», «Μονταλαμπέρ», «Γουλιέλμος της Οράγγης», «Σέφφιλντ» και άλλα²²⁴.

Στις 13 Απριλίου 1825 εμφανίσθηκε ο Κιουταχί με τους άνδρες του μπροστά από το Μεσολόγγι. Έχοντας στο πλευρό του περί τους 50.000 άνδρες, εκ των οποίων οι 35.000 ήταν ένοπλοι, καθώς και 3.000 άνδρες για να χρησιμεύσουν στη δημιουργία τάφρων και κάποιους χριστιανούς εργάτες, είχε φροντίσει να καλύψει με στρατιώτες κάποιες καίριες τοποθεσίες παρά πίσω του, ώστε να μην έχουν τη δυνατότητα οι Έλληνες να αναπληρώσουν αυτά τα κενά και να ενισχύσουν τους πολιορκούμενους του Μεσολογγίου, όταν ερχόταν εκείνη η ώρα. Έτσι, άφησε στο διάβα του 2.000 Τούρκους στο Μακρυνόρος, 3.000 στη Λάσπη, 4.000 ανατολικά και δυτικά του Ανατολικού, 2.500 στα Σάλωνα και στο Πετροχώρι και 3.500 στη Γιουριά²²⁵. Απέναντι από τον πολυάριθμο στρατό του Κιουταχί παρατάχθηκαν μόλις 4.000 Έλληνες με αρχηγό τον Αθανάσιο Ραζηκότσικα και τους Ν. Στρονάρης, Δ.

²²² Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, τ. 3. (1888), σ. 207.

²²³ Α. Ν. Μίχος, *Απομνημονεύματα της δευτέρας πολιορκίας του Μεσολογγίου (1825-1826)*, Αθήνα 1883, σ. 11.

²²⁴ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 196-197.

²²⁵ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, τ. 3. (1888), σ. 209.

Μακρής, Ν. Μπότσαρης, Γ. Τσόγκας, Μ. Δεληγιώγης, Α. Ίσκος, Γ. Σούκας, Β. Γιώτης, Φ. Μπότσαρης, Κ. Οικονόμου, Σπ. Μήλιος, Γ. Ράγκος και άλλοι. Με την έλευσή του στο Μεσολόγγι, μάλιστα, ο Κιουταχής κατασκεύασε οχυρώματα 400 μέτρων ύψους, τα οποία όχι μόνο θα βοηθούσαν τα τουρκικά στρατεύματα να πλησιάσουν περισσότερο τα τείχη αλλά και να φυλαχθούν από τα πυρά των Ελλήνων²²⁶.

Δύο ημέρες μετά, ξεκίνησαν οι πρώτοι κανονιοβολισμοί, ενώ την επομένη στις 16 Απριλίου εντάθηκαν. Οι Έλληνες, μη φοβούμενοι την πλεονεκτική θέση του εχθρού, μήτε το ιππικό του, μήτε τους προμαχώνες του, έπεσαν ένθερμα στη μάχη. Παρά τους τουφεκισμούς, οι πολιορκημένοι πρόταξαν τα δικά τους βέλη αναγκάζοντας τους Τούρκους να υποχωρήσουν, οι οποίοι άφηναν ακόμη και τους προμαχώνες τους. Λίγο αργότερα, σπεύδοντας ο Σημαιοφόρος να τοποθετήσει την Εθνική Σημαία ακόμη πιο κοντά στον εχθρό, θα δολοφονούταν. Από εκείνη την ώρα, αρπάζοντας τη Σημαία οι Έλληνες και τοποθετώντας τη παρακάτω, σκότωναν οποιονδήποτε πήγε να την αρπάξει. Εκείνη την ημέρα τραυματίστηκαν 8 Έλληνες και αρκετοί Τούρκοι σκοτώθηκαν²²⁷.

Όλος ο Μάιος κυλούσε με αραιά περιστατικά, όπως το προαναφερθέν, δίνοντας χρόνο στον Κιουταχή να κατασκευάζει τάφρους και να πλησιάζει ακόμη πιο κοντά στα τείχη. Δεν έχασε ευκαιρία να στείλει, επίσης, δύο φορές Αλβανούς αξιωματικούς, γνώριμους των Ελλήνων, να προτείνουν σύμπραξη με τον ίδιο και την Υψηλή Πύλη παραδίδοντας την πόλη χωρίς να πάθει κακό κανείς²²⁸. Στις 20 Ιουλίου απαντώντας οι Έλληνες στον Κιουταχή πως «το Μεσολόγγιον αναιμωτί δεν παραδίδεται εις τας χείρας του· διό αν θέλη κανονιοστάσια και θύρας, ας έλθη να τα λάβη με τα όπλα του», συνέχισαν γράφοντας επιστολή στον παλαιό τους φίλο Ταϊρ-Αμπάζη, Σατράπη, πλέον, της Ρούμελης, ο οποίος βρισκόταν πια στο αντίπαλο στρατόπεδο πως «να ηξεύρει καλά χωρίς να κάμη γιουρούσι να έμβη με το σπαθί του Μεσολόγγι δεν παίρνει». Με το ανάγνωσμα της επιστολής του Λάμπρου Βέικου, ξεκίνησε νέα έφοδος από στεριά και θάλασσα κατά των Μεσολογγιτών. Το ξημέρωμα της επομένης, στις 21 Ιουλίου, παρατάχθηκαν όλοι στις θέσεις τους. Ο Μπότσαρης, ο Μακρής και ο Μοντάλεμπερτ πήραν τις δικές τους θέσεις στο κανονιοστάσιο του «Φραγκλίνου». Οι Τούρκοι ανατίναξαν τον προμαχώνα του

²²⁶ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 195-196.

²²⁷ *Ελληνικά Χρονικά*, αρ. φ. 31, 18.4.1825, σ. 1-2.

²²⁸ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 198-199.

«Φραγκλίνου», προχωρώντας προς το πρώτο τείχος του κάστρου. Προβλέποντας μια τέτοια κίνηση, οι Έλληνες είχαν φροντίσει να κατασκευάσουν και δεύτερο εσωτερικό τοίχος, από το οποίο πλέον πολιορκούσαν τους Τούρκους. Η κίνηση αυτή ανάγκασε τους εχθρούς μετά από 3 ώρες μονομαχίας και με 300 νεκρούς στο ενεργητικό τους, σε αντίθεση με τους 20 των Ελλήνων, να υποχωρήσουν πάλι προς τα πίσω δημιουργώντας ένα κλίμα χαράς και νίκης στο Μεσολόγγι²²⁹.

Οι οπλαρχηγοί, έπειτα από την κρίσιμη μάχη, έστειλαν αγωνιώδη επιστολή στην κυβέρνηση ζητώντας άμεση βοήθεια. Τα τρόφιμα είχαν αρχίσει να τελειώνουν. Το νερό τους ήταν γλυφό, αφού ήδη από τις 6 Ιουλίου ο Κιουταχής είχε δώσει διαταγή να κόψουν τον αγωγό του υδραγωγείου και οι Μεσολογγίτες ήταν αναγκασμένοι να αντλούν νερό από τη λιμνοθάλασσα²³⁰. Έτσι, στις 23 Ιουλίου φάνηκαν στον κόλπο του Αμβρακικού 27 ελληνικά πολεμικά πλοία και 5 πυρπολικά φέροντας μαζί τους όλα τα απαραίτητα. Έπειτα από 3 ώρες ναυμαχίας με 8 αντίπαλα πολεμικά, έφθασαν στο Βασιλάδι με επικεφαλής τον αντιναύαρχο Σπετσών Ιωάννη Κυριακό εφοδιάζοντας το φρούριο με πολεμοφόδια, τρόφιμα και ζωοτροφές. Κατά τη διάρκεια της αποβίβασης οι Τούρκοι επιχείρησαν δεύτερο θαλάσσιο χτύπημα, αναγκάστηκαν, όμως, σε δεύτερη υποχώρηση, αφήνοντας τους Έλληνες ναυτικούς να ολοκληρώσουν απρόσκοπτα τον εφοδιασμό των συμπατριωτών τους²³¹.

Αλλεπάλληλες ήταν οι προσπάθειες των Τούρκων εκείνες τις 2 ημέρες να αντιμετωπίσουν τους Έλληνες από στεριά και θάλασσα, οι τελευταίοι, όμως, τους απέκρουαν με γενναιότητα, αναγκάζοντάς τους να υποχωρούν προς τα δάση. Επρόκειτο για 2 ημέρες που έδωσαν ιδιαίτερη αυτοπεποίθηση στους Μεσολογγίτες²³². Μέσα σε αυτό τον παλμό των νικών, δεν έλλειψε και η συμμετοχή του διορισθέντος από τα μέσα Απριλίου 1825 Αρχιστρατήγου Γεωργίου Καραϊσκάκη, ο οποίος ήδη από τότε είχε δημιουργήσει το στρατόπεδό του κοντά στο Μεσολόγγι, στο χωριό της Δερβέκιστας, ώστε να βρίσκεται σε απόσταση αναπνοής από τους Έλληνες πολιορκημένους. Έτσι, στις 25 Ιουλίου τους ενημέρωσε πως βρισκόταν στα Κράβαρα και θα κατέφθανε σύντομα με τους Κίτσο Τζαβέλλα, Χρήστο Φωτομαρά και 1.000 ακόμη άνδρες. Η επιχείρηση αυτή, την οποία ονόμασε συνθηματικά «τσεκούρι», θα προξενούσε μεταξύ 25 και 26 Ιουλίου 2.000 Τούρκους νεκρούς και

²²⁹ *Ελληνικά Χρονικά*, αρ. φ. 31, 29.7.1825, σ. 4-6.

²³⁰ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 197.

²³¹ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 394-395.

²³² Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, τ. 3. (1888), σ. 225.

τραυματίες με μόλις 17 Έλληνες θύματα της επίθεσης. Η συμβολή του Καραϊσκάκη και των ανδρών του έδειξε στους Έλληνες πως ο Κιουταχής δεν είναι αήττητος²³³.

Όπως είναι φυσικό, οι καταστάσεις αυτές έκαμψαν το ηθικό των Τούρκων, όχι όμως του Κιουταχί, ο οποίος προσπαθούσε μάταια να δώσει ξανά τον παλμό στους πολεμιστές του. Οι Έλληνες στον αντίποδα, είχαν την ευκαιρία σε αυτή την περίοδο κάμψης που περνούσε ο εχθρός να κανονιοβολούν, να πολεμούν στους προμαχώνες και να κλέβουν τα χώματα, ώστε να καλύπτουν τις δικές τους τάφρους. Σημαντικό ρόλο έπαιξαν και οι λεγόμενοι λαγουμιτζήδες, οι οποίοι ανατίναζαν υπονόμους που άνοιγαν κάτω από το στρατόπεδο των Τούρκων και γκρέμιζαν τα χωμάτινα τείχη που προσπαθούσαν να υψώσουν οι εχθροί. Γνωστός λαγουμιτζής ήταν ο Κώστας Χαρμοβίτης ή «λαγουμιτζής»²³⁴.

Μη γνωρίζοντας τι άλλο να κάνει για να επισπεύσει την κατάκτηση του Μεσολογγίου, ο Κιουταχής επιδόθηκε στην ανύψωση οχυρού υψηλότερου από το οχυρό του «Φραγκλίνου», ώστε να μπορέσει να εξαλείψει τα πυροβόλα των Ελλήνων και να μπει ευκολότερα στην πόλη. Όταν το τείχος αυτό έγινε τόσο υψηλό και πλατύ ενώθηκε ουσιαστικά με αυτό των Ελλήνων, παίρνοντας την ονομασία ύψωμα της «Ένωσης». Πολλοί σκλάβοι χριστιανοί εκτελέστηκαν από τους Έλληνες κατά τη διάρκεια ανύψωσής του. Στον αντίποδα, οι Έλληνες είχαν επιδοθεί στη δημιουργία δεύτερου προμαχώνα, πίσω από το οχυρό του «Φραγκλίνου», ώστε σε περίπτωση που μπει μέσα ο εχθρός να τον αντιμετωπίσουν έχοντας μπροστά τους μια ασπίδα προστασίας²³⁵.

Βλέποντας ο Κιουταχής πως το αντιτείχισμα μεγάλωνε, φρόντισε να κατασκευάσει κι αυτός ένα επιπλέον μέσα στον προμαχώνα του «Φραγκλίνου», πάνω στον οποίο έστησε πυροβόλα, τα οποία άρχισαν να βάλλουν εναντίον του προμαχώνα του «Κοραή». Η κίνησή του, όμως, δεν ευόδωσε, γιατί 30 άνδρες αφού όρμησαν και γκρέμισαν ένα μέρος του, ανάγκασαν προσωρινά τους Τούρκους σε υποχώρηση. Οι Έλληνες, ευθύς, προσπάθησαν να προχωρήσουν μπρος αλλά δεν τα κατάφεραν και επέστρεψαν στις θέσεις τους. Οι Τούρκοι ανέκτησαν ξανά τους προμαχώνες τους. Ρίχθηκαν αμφοτερόπλευρα πάλι στη μάχη πετώντας μέχρι και πέτρες και ξύλα, ενώ οι εχθροί έριχναν και βόμβες. Οπισθοχωρώντας οι Οθωμανοί, κλείστηκαν στους

²³³ Α. Βετσόπουλος, Χρ. Σπυρέλι, «Γεώργιος Καραϊσκάκης. Από την πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου μέχρι και τη Μάχη της Αράχωβας», στα: *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου Μεσολόγγι* 2016, σ. 97-98.

²³⁴ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 395.

²³⁵ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 201-202.

προμαχώνες προτάσσοντας τα ξίφη τους αλλά οι Έλληνες συνέχιζαν να τους βάλλουν με πέτρες και ξύλα. Μέχρι το βράδυ κράτησε η μάχη, το αποτέλεσμα της οποίας ήθελε τους Τούρκους να αποχωρούν πλέον από το ύψωμα της «Ενώσεως» και να γυρνούν πίσω στο στρατόπεδό τους. Στον απολογισμό σκοτώθηκαν 20 Έλληνες και τραυματίστηκαν 45 εκ των οποίων ήταν ο Γ. Τζαβέλλας, ο Ντάγκας και ο Γ. Ραζοκότσικας²³⁶.

Την 1^η Σεπτεμβρίου, οι Τούρκοι επιχείρησαν νέα έφοδο κατά των Ελλήνων, δέχθηκαν, όμως, νέα πυρά από τον προμαχώνα του «Φραγκλίνου». Θεωρώντας ο Κιουταχής πως η προσοχή των Μεσολογγιτών ήταν στραμμένη μονάχα στον προμαχώνα αυτό, αποφάσισε να επιτεθεί εναντίον των προμαχόνων του «Μακρή», του «Ρήγα» και του «Μονταλαμπέρ». Οι Έλληνες, όμως, βρίσκονταν επί ποδός και παρά τους βομβαρδισμούς του Κιουταχή ρίχθηκαν αμέσως στην αντεπίθεση. Ο στρατός του Κιουταχή αποσύρθηκε για μια ακόμη φορά προς τα πίσω. Η αδυναμία, μάλιστα ανεφοδιασμού του στρατοπέδου του, οδήγησε πολλούς να λιποτακτήσουν, προκαλώντας ισχυρό πλήγμα στον Τούρκο στρατηγό. Οι προσπάθειες του Κιουταχή μπορεί να συνεχίζονταν αλλά όσο περνούσαν οι μέρες και το καλοκαίρι υποδεχόταν το φθινόπωρο, οι ενέργειες χαλάρωναν²³⁷.

Η νεροποντή στις 6 Οκτωβρίου ανάγκασε τον Κιουταχή να συμπύξει όλο το στρατόπεδό του και να κατευθυνθεί κοντά στο ύψος της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου. Εκμεταλλευόμενος την κατάσταση, ο Καραϊσκάκης μπήκε στο Μεσολόγγι στις 26 Οκτωβρίου. Το σχέδιό του ήθελε να επιτεθούν από κοινού στο στρατό του Κιουταχή, πρόταση που δεν εισακούστηκε από τους υπόλοιπους οπλαρχηγούς. «-Να μου δώσετε πεντακόσιους νοματαίους, να πηγαίνω κι εγώ να τραβήξω όσους μπορέσω, χίλιους... κι έτσι παίρνει τέλος το μπλόκο» είπε ο Γεώργιος Καραϊσκάκης, ενώ ο Δημήτριος Μακρής του αποκρίθηκε «Είδες ίσαμε που μας έφερε ο οχτρός και τον εδιώξαμε χωρίς βοήθεια... να' ρθουν κι αυτοί όλοι εδώ, να ζυγώσουν τον οχτρό, όπως εμείς... και να τον διώξουμε»²³⁸.

Ο καιρός περνούσε και τα τέλη του Οκτώβρη βρίσκουν τον Ρεσίτ Μεχμέτ πασά να έχει αποσυρθεί στο στρατόπεδό του περιμένοντας από τη μία τη σύμπραξη του με τον Αιγύπτιο Ιμπραήμ και από την άλλη την έλευση βοήθειας από τη

²³⁶ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, τ. 3. (1888), σ. 226-228.

²³⁷ Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 204-205.

²³⁸ Α. Βετσόπουλος, Χρ. Σπυρέλη, «Γεώργιος Καραϊσκάκης. Από την πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου μέχρι και τη Μάχη της Αράχωβας», στα: *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου Μεσολόγγι* 2016, σ. 169-170.

λιμνοθάλασσα, ώστε να περικυκλώσει εκ νέου τους Έλληνες²³⁹. Ο σουλτάνος Μαχμούτ Β΄, καταλαβαίνοντας πως ο Κιουταχής δεν μπορούσε να φέρει εις πέρας την πολιορκία του Μεσολογγίου και ακολούθως την κατάπνιξη της Επανάστασης έσπευσε να ζητήσει τη βοήθεια των Αιγυπτίων μέσω του σουλτάνου της Αιγύπτου. Ο πατέρας του Ιμπραήμ, λοιπόν, Μεχμέτ Αλή πασάς είχε φροντίσει ήδη από το καλοκαίρι να συγκεντρώσει και να εκπαιδεύσει νέα τάγματα στρατού προερχόμενα από τη Γαλλία. Υπό τους Γάλλους στρατηγούς Μποαγέ και Λιβρών, ο στόλος αποτελούταν από 10.000 στρατιώτες, μοιρασμένοι σε 135 πλοία, εκ των οποίων τα 75 ήταν πολεμικά. Αφού, λοιπόν, ενόθηκαν με τους ήδη υπάρχοντες στρατιώτες του Ιμπραήμ, εμφανίσθηκαν στα παράλια της Δυτικής Στερεάς Ελλάδος στις 6 Νοεμβρίου με τον Ιμπραήμ να φιλοδοξεί να καταφέρει όσα δεν κατόρθωσε ο Κιουταχής τόσους μήνες²⁴⁰.

Στις 12 Δεκεμβρίου 1825 ξεκίνησε η δεύτερη και τελευταία φάση της πολιορκίας του Μεσολογγίου. Οι Έλληνες ήταν φανερά εξασθενημένοι μετά από την εννεάμηνη σύγκρουσή τους με το στρατό του Κιουταχή. Ο ανεφοδιασμός τροφίμων καθυστερούσε, καθώς οι Έλληνες ήταν απασχολημένοι με τη Γ΄ Εθνοσυνέλευση²⁴¹. Δύο ημέρες μετά συναντήθηκε ο Ιμπραήμ με τον Κιουταχή. Οι σχέσεις τους δεν φανέρωναν δύο αρχηγούς που επρόκειτο να συνεργασθούν, αλλά μάλλον δύο αντίζηλους. «Αυτή την φράκτη δεν μπόρεσες να κυριεύσεις τόσον καιρό;» αναφώνησε στον Κιουταχή ο Αιγύπιος πασάς. Έπειτα από διαπραγματεύσεις, ο Ιμπραήμ αποφασίσθηκε να εκπορθήσει μόνος το φρούριο του Μεσολογγίου μέσα σε 15 ημέρες. Έτσι, μέχρι και τις 17 Δεκεμβρίου το τουρκικό στρατόπεδο είχε αντικατασταθεί από τους άνδρες του Ιμπραήμ²⁴².

Ο Ιμπραήμ, αφού πρώτα έδωσε την ευκαιρία στους Έλληνες να παραδώσουν την πόλη αμαχητί και εκείνοι, όπως κάθε φορά, έδωσαν την αρνητική τους απάντηση, ρίχθηκαν οι πρώτοι κανονιοβολισμοί, οι οποίοι δεν ήταν ιδιαίτερης έντασης, καθώς οι Αιγύπτιοι περίμεναν την εαρινή περίοδο για να επιτεθούν. Το Φεβρουάριο του 1826, λοιπόν, χτίσθηκαν καινούργια πυροβολεία και προμαχώνες μπροστά από το Μεσολόγγι, έτσι ώστε να ριχθούν εκ νέου στη μάχη²⁴³. Στις 20 Φεβρουαρίου, δημοσιεύθηκε από την εφημερίδα «Ελληνικά Χρονικά», πως ήδη από τις 4

²³⁹ Ιω. Βλαχογιάννης, *Απομνημονεύματα της δευτέρας πολιορκίας του Μεσολογγίου*, Αθήνα 1926, σ. 93.

²⁴⁰ Π. Καρολίδης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.3. (1916), σ. 41.

²⁴¹ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 397.

²⁴² Ν. Γιαννόπουλος, *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016, σ. 208-209.

²⁴³ Θ. Βερέμης, Αντ. Κλάψης, *1821 η Επανάσταση των Ελλήνων*, Αθήνα 2021, σ. 263-264.

Φεβρουαρίου οι Αιγύπτιοι έπαιρναν θέσεις μάχης. Παρατηρούσαν με το τηλεσκόπιό τους, μαζί με τους Γάλλους στρατιώτες, πού βρίσκονταν τα ελληνικά φρούρια και έπαιρναν οδηγίες για το πώς να τα εξολοθρεύσουν²⁴⁴.

Στις 16 Φεβρουαρίου τα μεσάνυχτα, ξεκίνησαν ξάφνου κανονιοβολισμοί και τουφεκισμοί στα τείχη από τον προμαχώνα του Μπότσαρη. Ακοίμητοι οι φύλακες του προμαχώνα ρίχθηκαν στη μάχη πετώντας και αυτοί με τη σειρά τους χειροβομβίδες. Οκτώ λόχοι Αιγυπτίων χρειάστηκαν να συμπράξουν με τον Ιμπραήμ για να αντιμετωπίσουν τους Έλληνες εκείνο το βράδυ. Η μάχη κράτησε μέχρι το πρωί, όπου η κατάσταση περιήλθε εις νίκη των Ελλήνων. Αφού ξεχύθηκαν από τον προμαχώνα άρχισαν να πολεμούν με τα ξίφη τους, πήρε σημαίες του εχθρού και όπλα πολλά, φέρνοντας τους Γαλλοαιγυπτίους σε πανικό. Παρά την προσπάθεια του Ιμπραήμ, ο οποίος με απειλές και μαστιγώματα κατάφερε να πείσει τους στρατιώτες του να επιτεθούν ξανά, ενώ παράλληλα ρίχθηκε και ο ίδιος στη μάχη. Τελικά οι Έλληνες υπερίσχυσαν και όσοι είχαν απομείνει τράπηκαν σε φυγή²⁴⁵.

Μετά από αλλεπάλληλες προσπάθειες ο Ιμπραήμ αποφάσισε να ζητήσει τη σύμπραξη του Κιουταχή. Μόνο έτσι θα μπορούσαν να ρίξουν το φρούριο του Μεσολογγίου. Τροποποίησαν λοιπόν το σχέδιό τους. Για να πέσει το Μεσολόγγι έπρεπε να το αποκλείσουν τόσο από τη θάλασσα όσο και από τα νησιά που το προστάτευαν περίξ. Έτσι, στις 25 Φεβρουαρίου, ο Χουσεϊν μπέης, γαμπρός του Ιμπραήμ, κατέλαβε το προπύργιο του Μεσολογγίου, το Βασιλάδι. Τρεις ημέρες μετά ο Ιμπραήμ επιτέθηκε στα νησιά Ντολμά και Πόρο, τα οποία παρά την αντίσταση που προέβαλαν έπεσαν τελικά οι περισσότεροι μαχόμενοι ηρωικά. Παρακολουθώντας τις εξελίξεις, οι κάτοικοι του Ανατολικού αποφάσισαν να παραδοθούν στους Τουρκοαιγυπτίους και να εγκαταλείψουν την περιοχή με κατεύθυνση προς την Άρτα. Ο Κιουταχής, με τη σειρά του, έδωσε την επιλογή στους Μεσολογγίτες να παραδοθούν και αρνήθηκαν²⁴⁶.

Στις 25 Μαρτίου, ο Μεχμέτ Ρεσίτ πασάς εισέβαλε στο νησί Κλείσοβα, στο οποίο βρίσκονταν μόλις 130 άνδρες με αρχηγό τον Παναγιώτη Σωτηρόπουλο. Ο στολίσκος που κατευθύνθηκε προς την Κλείσοβα κινητοποίησε τον Κίτσο Τζαβέλλα, ο οποίος με 8 άνδρες του έσπευσαν αποβιβασθούν στο μικρό νησί προτού φθάσουν οι Τούρκοι. Έξι εφόδους είχαν αποκρούσει μέχρι τις πρώτες μεσημεριανές ώρες οι

²⁴⁴ *Ελληνικά Χρονικά*, αρ. φ. 11-15, 20.2.1826, σ. 1.

²⁴⁵ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, τ. 3. (1888), σ. 249.

²⁴⁶ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 410-411.

Έλληνες. Μην μπορώντας να αντιμετωπίσουν τους μόλις 70-80 Έλληνες (οι υπόλοιποι είχαν είτε σκοτωθεί είτε τραυματισθεί) και με 1.000 νεκρούς, οι Τούρκοι υποχώρησαν. Τότε, έσπευσαν και οι Αιγύπτιοι με επικεφαλής τον Χουσεΐν μπέη. Ούτε εκείνοι τα κατάφεραν και μάλιστα, μόλις σκοτώθηκε ο Χουσεΐν, οι Αιγύπτιοι συγκλονίστηκαν, ενώ την ίδια στιγμή κατέφθασαν κι άλλοι Έλληνες από το Μεσολόγγι να βοηθήσουν τους συμπατριώτες τους. Μέσα σε λίγη ώρα η λιμνοθάλασσα του Αμβρακικού μετρούσε 1.200 πτώματα Αιγυπτίων. Μία από τις πιο συγκλονιστικές μάχες είχε μόλις δοθεί και οι Έλληνες είχαν βγει νικητές²⁴⁷.

Ωστόσο, παρά τη μεγαλειώδη αυτή νίκη των Ελλήνων, η πείνα εξασθένιζε ολοένα περισσότερο τους Έλληνες πολιορκημένους. Στις 31 Μαρτίου 1825, ο Ανδρέας Μιαούλης προσπάθησε να σπάσει τον κλοιό των τουρκοαιγυπτιακών πλοίων και να εφοδιάσει με τρόφιμα τους Έλληνες αλλά η προσπάθειά του απέβη άκαρπη²⁴⁸. Οι Μεσολογγίτες άρχισαν να τρέφονται με το κρέας των ακάθαρτων ζώων, αρμυρίκια, κάτι που είχε ως επακόλουθο τις λιποθυμίες πολλών. Όσοι τραυματιζόνταν ή αρρώσταιναν δεν μπορούσαν να βοηθηθούν. Όντας απελπισμένοι, λοιπόν, πήραν την απόφαση να εξέλθουν του φρουρίου. Έπρεπε όμως να καταστρώσουν ένα σχέδιο²⁴⁹.

Το σχέδιο ήθελε το Σάββατο της 10^{ης} Απριλίου 1825, ξημερώματα της Κυριακής των Βαΐων, να επιχειρήσουν την έξοδό τους έχοντας μαζί τους τις γυναίκες και τα παιδιά. Για να μπορέσουν, όμως, να φύγουν από εκεί έπρεπε να επιτύχουν τον τέλειο αντιπερισπασμό. Για το λόγο αυτό, έντυσαν δύο άνδρες με αλβανικές στολές, με σκοπό, χωρίς να γίνουν αντιληπτοί, να ανηφορίσουν προς το στρατόπεδο του Καραϊσκάκη στη Δερβέκιστα, στο όρος Ζυγός, και να συναντήσουν τον ίδιο και τους 2.000 άνδρες του. Είχαν σχεδιάσει πως όσο αυτοί θα κατέβαιναν εκείνο το βράδυ από το βουνό να αντιμετωπίσουν τους Τουρκοαιγυπτίους, οι Μεσολογγίτες θα έβρισκαν την ευκαιρία να βγουν από το φρούριο. Επειδή, όμως, ο Καραϊσκάκης απουσίαζε λόγω ασθένειας, μόνο ο Κωνσταντίνος Μπότσαρης με τους 800 άνδρες του συμφώνησε να συμπράξει με τους ελεύθερους πολιορκημένους²⁵⁰.

Πράγματι, το μεσημέρι της 10^{ης} Απριλίου, οι Έλληνες χωρίστηκαν σε τρία σώματα. Τα πρώτα δύο με επικεφαλής τους φρουρούς Μακρή και Νότη Μπότσαρη θα επιχειρούσαν να εξέλθουν από τις γέφυρες της «Λουνέτας» και του «Ρήγα». Το

²⁴⁷ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 412.

²⁴⁸ Θ. Βερέμης, Αντ. Κλάψης, *1821 η Επανάσταση των Ελλήνων*, Αθήνα 2021, σ. 266.

²⁴⁹ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, τ. 3. (1888), σ. 258.

²⁵⁰ Π. Καρολίδης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.3. (1916), σ. 52.

τρίτο και τελευταίο, το οποίο αποτελούταν από γυναίκες, παιδιά αλλά και 200 στρατιώτες, θα κατευθυνόταν προς τις γέφυρες του «Μονταλαμπέρτ» και του «Στουρνάρη». Όλοι μαζί θα συναντιούνταν στο μοναστήρι του Αγίου Συμεών. Έτσι, το απόγευμα ακούστηκαν από το στρατόπεδο του Καραϊσκάκη οι συμφωνημένοι τουφεκισμοί. Προς έκπληξη όλων, όμως, ο Ιμπραήμ άρχισε να ρίχνει βολές με τα κανόνια του προς το Μεσολόγγι, κάτι που έκανε τους Μεσολογγίτες να πιστέψουν πως κάποιος είχε προδώσει στους εχθρούς το σχέδιό τους²⁵¹. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Αρτέμιο Μίχο, που ήταν παρόν στην πολιορκία και την έξοδο του Μεσολογγίου, το σχέδιο τω όντι είχε προδοθεί από έναν Βούλγαρο, ο οποίος είχε πιαστεί και εκχριστιανισθεί στο Ζαπάντι της Τριχωνίας το 1821 και πολεμούσε όλο αυτόν τον καιρό κατά των Τούρκων. Προ της εξόδου, όμως, πρόδωσε τους Έλληνες, φανερώνοντας το σχέδιό τους²⁵².

Καθώς το φως της ημέρας έδινε τη θέση του στο σκότος, περίπου 9.000 άνθρωποι επιχείρησαν την έξοδο. Μπροστά πήγαιναν 3.000 με επικεφαλής τους Νότη Μπότσαρη, Κίτσο Τζαβέλλα και Μακρή. Ανάμεσά τους βρίσκονταν και γυναίκες, οι οποίες δε δίστασαν να φορέσουν ανδρικές ενδυμασίες και να πιάσουν τα όπλα. Με ξίφη στα χέρια και αφού χωρίστηκαν στα τρία μέρη, πήραν τις θέσεις τους²⁵³. Καθώς η ώρα περνούσε, ολοένα και περισσότεροι της φρουράς εξέρχονταν από την πόλη. Ακολουθούσαν κατόπιν οι αδύναμοι και τα παιδιά και από πίσω οι υπόλοιποι οπλοφόροι. Πολλοί, μάλιστα, λόγω των ασθενειών που αντιμετώπιζαν, αδυνατούσαν να ακολουθήσουν τους υπόλοιπους και επέλεξαν να μείνουν παραπίσω²⁵⁴. Κατόπιν, όντας συγκεντρωμένοι στην τάφρο, ανάμεναν τον αντιπερισπασμό των Ελλήνων, όπως είχε συμφωνηθεί, αλλά εις μάτην.

Μη μπορώντας να περιμένουν άλλο, καθώς τα πυρά διαδέχονταν το ένα το άλλο, στις οκτώ και τέταρτο αποφάσισαν να εξέλθουν τα πρώτα δύο σώματα. Κρατώντας τα σπαθιά και τα γιαταγάνια τους ρίχνονταν με ορμή εναντίον των εχθρών και τίποτα δε μπορούσε να τους σταματήσει. Με το που προχώρησαν, όμως, άκουσαν κάποιον από το τρίτο σώμα να φωνάζει «οπίσω, οπίσω, μωρέ παιδιά!». Οι Αιγύπτιοι, τότε, που βρίσκονταν στην αριστερή πτέρυγα έσπευσαν να χτυπήσουν το

²⁵¹ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 412.

²⁵² Α. Ν. Μίχος, *Απομνημονεύματα της δευτέρας πολιορκίας του Μεσολογγίου (1825-1826)*, Αθήνα 1883, σ. 79.

²⁵³ Π. Καρολίδης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.3. (1916), σ. 54.

²⁵⁴ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, τ. 3. (1888), σ. 260.

μεσαίο σώμα αναγκάζοντας πολλούς να οπισθοχωρήσουν προς το φρούριο και άλλους να πηδήξουν την τάφρο²⁵⁵.

Μέσα στο αναστατωμένο πλήθος η ορμητικότητα και το πάθος πολλών δεν ήταν αρκετή να τους κάνει να υποχωρήσουν αποδεχόμενοι την ήττα τους. Μισή ώρα, όμως, μακριά από την πόλη, οι Μεσολογγίτες υπό τους Μακρή και Τζαβέλλα βρέθηκαν μπρος στο ιππικό του Κιουταχή, ενώ ο Μπότσαρης και όσοι τον ακολουθούσαν πιάστηκαν από τον Ιμπραήμ. Ακόμη και από αυτούς, όμως, κατάφεραν να ξεφύγουν²⁵⁶. Αλλά καθώς πλησίασαν προς το όρος Ζυγός και θεωρώντας πως επιτέλους σώθηκαν, τους περίμεναν 3.000 Αλβανοί υπό τον Μπουστάμπεη Κιαφεζέζη. Οι Έλληνες έχασαν γύρω στους 500 Έλληνες εκεί στους πρόποδες του βουνού αλλά παρ' όλα αυτά συνέχιζαν να προσπαθούν με αποτέλεσμα να φθάσουν στην κορυφή. Εκεί πάνω βρήκαν τους Σουλιώτες Γεώργιο και Αθανάσιο Δράκο μαζί με 100 άνδρες και όλοι μαζί τους έδιωξαν τους Αλβανούς²⁵⁷.

Κάποιοι Έλληνες κατόρθωσαν να διαφύγουν στο σημερινό Ευηνοχώρι, άλλοι ξέφυγαν μέσω της λιμνοθάλασσας. Οι περισσότεροι όμως, ανάμεσά τους ο Κοκκίνης, ο Στουρνάρης, ο πρόκριτος Παπαδιαμαντόπουλος, αρκετοί Γερμανοί φιλέλληνες, καθώς και ο Ελβετός ιατρός Μέιερ έπεσαν ηρωικά. Απώλειες, βέβαια υπήρχαν και από τη μεριά των αντιπάλων, κυρίως μέσω των πυριτιδαποθηκών, τις οποίες ανατίναζαν οι Έλληνες²⁵⁸.

Την επομένη, ξημερώματα της Κυριακής των Βαΐων, όσοι είχαν καταφέρει από το προηγούμενο βράδυ να υπερिσχύσουν των Αλβανών στην κορυφή του όρους Ζυγός, μπορούσαν να αντικρίσουν τα αποτελέσματα της ηρωικής τους εξόδου. Το Μεσολόγγι είχε τυλιχθεί στις φλόγες και μέσα σε αυτό είχαν χάσει τη ζωή τους κυρίως αδύναμοι, άρρωστοι, τραυματισμένοι και όσοι είχαν αποκοπεί από το τρίτο σώμα κατά την προσπάθεια της εξόδου²⁵⁹.

Η έξοδος του Μεσολογγίου μπορεί να αποτυπωθεί χαρακτηριστικά σε ένα απόσπασμα από τη Γενική Εφημερίς της Ελλάδος: «Πόση καταισχύνη εις τον μέγαν σουλτάνον, όστις εκίνησε και Ευρώπη και Ασίαν και Αφρικήν εναντίον μιάς μικροτάτης γωνίας της Ελλάδος, και εις διάστημα ενός ολοκλήρου χρόνου δεν ημπορεί να κατορθώση τον σκοπόν του! Και πόση εξ εναντίας δόξα εις την Ελλάδα!

²⁵⁵ *IEE*, τ. 12 (1975), σ. 413.

²⁵⁶ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, τ. 3. (1888), σ. 261.

²⁵⁷ *IEE*, τ. 12 (1975), σ. 413

²⁵⁸ Π. Καρολίδης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.3. (1916), σ. 55.

²⁵⁹ *IEE*, τ. 12 (1975), σ. 413.

Εάν δε μετά τόσας λαμπράς νίκας, μετά τσαύτην γενναιοτάτην αντίστασιν, καταπέση το Μεσολόγγιον, πίπτει όχι διά την πολλήν και μεγάλην του εχθρού δύναμιν.. αλλά δι' άλλας αιτίας»²⁶⁰.

---

²⁶⁰Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 53, 10.4.1826, σ. 209.

ΣΤ' Κεφάλαιο

Η παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων και η Ναυμαχία του Ναυαρίνου

6.1. Η Ναυμαχία του Ναυαρίνου και η συμβολή των Μεγάλων Δυνάμεων (8/20 Οκτωβρίου 1827)

Έναν περίπου χρόνο από την πολιορκία και την πτώση του Μεσολογγίου, η κατάσταση στον Ελλαδικό χώρο δεν επέτρεπε στους Έλληνες να αισιοδοξούν. Η Ανατολική Στερεά Ελλάδα βρισκόταν υπό τουρκική κατοχή, η Πελοπόννησος είχε περιέλθει σε δυσμενή θέση λόγω της επικράτησης του πασά της Αιγύπτου και στην Αθήνα είχε ήδη φθάσει ο Κιουταχής. Στη θάλασσα επικρατούσε αναστάτωση με την ύπαρξη πειρατών. Επίσης, οι εμφύλιες διαμάχες μεταξύ των Ελλήνων δεν είχαν τελειωμό²⁶¹.

Παρά την ύπαρξη αυτής της σχετικά χαώδους κατάστασης και κατ' επέκταση την αποθάρρυνσή τους, οι Έλληνες συνέχιζαν να διατηρούν πλήθος ενόπλων δυνάμεων. Από την άλλη μεριά, ο Κιουταχής και τα στρατεύματά του στην Ανατολική Στερεά είχαν αδρανήσει μετά την πτώση της Ακρόπολης των Αθηνών, λόγω έλλειψης τροφής και επιπλέον στρατιωτικών δυνάμεων και ο Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο περίμενε καρτερικά να του στείλει ο πατέρας του Μεχμέτ Αλής στρατιωτικές ενισχύσεις²⁶².

Εκμεταλλεζόμενοι την αδράνεια των αντιπάλων τους στη θάλασσα, καθώς τα μεν Τουρκικά πλοία βρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη, τα δε Αιγυπτιακά ήταν αγκυροβολημένα στην Αλεξάνδρεια, οι Έλληνες, όντας ανενόχλητοι, είχαν τη δυνατότητα να εκσυγχρονίσουν τη ναυτική τους δύναμη. Δύο νέα πλοία, η φρεγάτα «Ελλάς» και το ατιμήλατο «Καρτερία» είχαν προσαρτηθεί στο ελληνικό ναυτικό ήδη από το καλοκαίρι του 1826 και για τον σωστό χειρισμό τους είχε διορισθεί επικεφαλής των ο Άγγλος ναύαρχος Λόρδος Κόχραν, σημαίνον πρόσωπο για την Αγγλία λόγω της συμμετοχής του στους Ναπολεόντειους Πολέμους. Σεβόμενοι τη ναυτική του εμπειρία, μάλιστα, τον ακολούθησαν και οι Έλληνες αρχηγοί, ανάμεσά τους και ο Ανδρέας Μιαούλης. Στις αρχές Μαΐου ο ελληνικός στόλος ενισχύθηκε από

²⁶¹ Δ. Γ. Φωκάς, *Η Ναυμαχία του Ναβαρίνου 1827-1827*, Έκδοσις ναυτικής επιθεωρήσεως 1927, σ. 1.

²⁶² D. Dakin, *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία 1821-1833*, Αθήνα 2010, σ. 276.

ένα ακόμη καράβι με το όνομα «Σωτηρία», δωρεά από τη Μασσαλία και κατέπλευσε στην Πελοπόννησο²⁶³.

Μεταξύ του πρώτου και δεύτερου μισού του 1827, παρατηρώντας οι Μεγάλες Δυνάμεις (εκπροσωπούμενες από τους Άγγλους, τους Γάλλους και τους Ρώσους) τις εξελίξεις στην Ελλάδα, αμφιταλαντεύονταν για το ποια θα έπρεπε να είναι η επόμενη κίνησή τους. Γεγονός είναι πως ήδη από την αρχή της επανάστασης αποσκοπούσαν άμεσα στην κατάπαυσή της, καθώς απέβλεπαν σε μια ειρηνική περίοδο έπειτα από τους Ναπολεόντειους Πολέμους. Ωστόσο, στη διάρκεια του 1826, ο Βρετανός πρεσβευτής Στράτφορντ Κάνινγκ έφθασε στην Κωνσταντινούπολη επιθυμώντας να επιτύχει έναν διακανονισμό με τον σουλτάνο χωρίς πόλεμο. Το Νοέμβριο του ίδιου χρόνου οι προσπάθειές του εντάθηκαν. Όλο το χειμώνα, με αργούς παρ' όλα αυτά ρυθμούς, ο Κάνινγκ, συμπράττοντας με τους άλλους δύο πρεσβευτές της Γαλλίας και της Ρωσίας, Γκιγιεμινό και Ριμποπιέρ αντίστοιχα, ξεκίνησε να πιέζει την Υψηλή Πύλη. Με τον διορισμό του ξάδερφού του Τζωρτζ Κάνινγκ ως πρωθυπουργό τον Απρίλιο του 1827, μάλιστα, η δύναμη του Στάτφορντ ανέβηκε και η γνώμη του έγινε ακόμα περισσότερο υπολογίσιμη²⁶⁴.

Ήδη από το Φεβρουάριο του 1827 οι πρεσβευτές πίεζαν το σουλτάνο Μαχμούτ Β΄ να συνάψει επιτέλους ειρήνη με τους Έλληνες. Πρόταξαν, μάλιστα, και το αγγλο-ρωσικό πρωτόκολλο του 1826, κατά το οποίο είχε αποφασισθεί η σύμπραξη των δύο χωρών με σκοπό την κατάπαυση των εχθροπραξιών τους. Μολαταύτα, η κυβέρνηση της Τουρκίας αρνήθηκε να συμπράξει με τους πρεσβευτές. Οι προσπάθειες, όμως, είχαν αρχίσει να φανερώνονται στους Έλληνες. Ο Κόχραν, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, έφθασε στην Ελλάδα το 1826, κατά την πτώση της Ακρόπολης των Αθηνών ο Βρετανός Χάμιλτον και ο Γάλλος ναύαρχος Δεριγνό έσπευσαν να τους υποστηρίξουν. Τέλος, το Φεβρουάριο του 1827 ο Έντουαρντ Κόρδριγκτων, ναύαρχος του Βρετανικού στόλου, εισήλθε με τη σειρά του στη Μεσόγειο²⁶⁵.

Ως αποτέλεσμα όλων αυτών, στις 24 Ιουνίου/6 Ιουλίου 1827, η Γαλλία και η Ρωσία αποδέχθηκαν το σχέδιο των Άγγλων και συμφώνησαν υπογράφοντας τη Συνθήκη του Λονδίνου ή αλλιώς τη «Συνθήκη ειρηνεύσεως της Ελλάδας», μια Συνθήκη που στόχευε να προστατεύσει τους Έλληνες από την Οθωμανική

²⁶³ Κ. Α. Αλεξανδρή, *Αι ναυτικές επιχειρήσεις του υπέρ ανεξαρτησίας αγώνος 1821-29*, Έκδοσις ναυτικής επιθεωρήσεως 1930, σ. 118-122.

²⁶⁴ Κ. Μ. Γουντχάουζ, *Η ναυμαχία του Ναβαρίνου*, Αθήνα 1977, σ. 19-22.

²⁶⁵ Κ. Μ. Γουντχάουζ, *ό. π.*, σ. 22-23.

Αυτοκρατορία και να δώσει επιτέλους ένα τέλος στις μεταξύ τους διαμάχες. Η Συνθήκη του Λονδίνου αποτελούσε ουσιαστικά μια επαναδιατύπωση των όρων του Πρωτοκόλλου της Πετρούπολης στις 4 Απριλίου 1826, αλλά εδώ ακολουθούσαν κυρώσεις σε όποια από τις δύο μεριές αρνούνταν να τους ακολουθήσει²⁶⁶. Αναλυτικότερα, εάν κάποιος από τους δύο αποφάσιζε να παραβεί την εν λόγω ανακωχή, οι Μεγάλες Δυνάμεις όφειλαν να παρέμβουν και να καταστείλουν την οποιαδήποτε πολεμική επιχείρηση²⁶⁷.

Προβλέποντας οι Μεγάλες Δυνάμεις την πιθανότητα άρνησης των όρων, φρόντισαν να συμπεριλάβουν μέσα στη Συνθήκη και ένα «Άρθρον συμπληρωματικόν και μυστικόν», το οποίο όριζε πως εφόσον οι αντίπαλοι δεν ακολουθούσαν τις οδηγίες και δεν αποδέχονταν τους όρους μέσα σε ένα μήνα, οι Δυνάμεις θα ενημέρωναν άμεσα τους επικεφαλής των στόλων για κατάπαυση των πυρών χωρίς, όμως, να εμπλακούν στις μεταξύ τους διαμάχες, ενώ αργότερα, αν συνέχιζαν απτόητοι, θα έσπευδαν να επέμβουν αποτελεσματικότερα²⁶⁸.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός πως το εν λόγω έγγραφο παρελήφθη από τον Κόδριγκτων στις 26 Ιουλίου/7 Αυγούστου 1827 και αυτός με τη σειρά του έσπευσε να το ανακοινώσει στην κυβέρνηση της Ελλάδος λίγες ημέρες μετά. Έτσι, στις 5/17 Αυγούστου, ο Κόδριγκτων με τον Δεριγνύ ανακοίνωναν στο Ναύπλιο τους όρους της Συνθήκης. Στις 21 Αυγούστου/2 Σεπτεμβρίου, οι όροι έγιναν αποδεκτοί²⁶⁹. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η απόφαση είχε ήδη παρθεί και ανακοινωθεί, ο Τσωρτς, ο Κόχραν, ο Φαβιέρος, ο Κολοκοτρώνης και άλλοι, ανησυχούσαν σημαντικά για τις επιπτώσεις που θα μπορούσε να επιφέρει στον αγώνα υπέρ της απελευθέρωσης της Ελλάδος η Ιουλιανή Συνθήκη²⁷⁰.

Στον αντίποδα, η ανακοίνωση των όρων της Συνθήκης έφθασε στην Κωνσταντινούπολη και την Υψηλή Πύλη στις 16/28 Αυγούστου 1827. Οι Συμμαχικές Δυνάμεις είχαν δώσει στους Τούρκους 15 ημέρες να απαντήσουν και να συμμορφωθούν με τους όρους της. Την ίδια στιγμή, ο Ναύαρχος Κόδριγκτων ενημερωνόταν από την Ναύαρχο Δεριγνύ πως ο Ιμπραήμ ερχόμενος από την Αλεξάνδρεια ήδη από τις 5/17 Αυγούστου κατευθυνόταν προς τη Μεθώνη με 92 πλοία και 4.500 στρατιώτες και απώτερο στόχο, αφού ενωνόταν με τις δυνάμεις του

²⁶⁶ Βουλή των Ελλήνων, *Χρονολόγιο των σημαντικότερων γεγονότων της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2004, σ. 38.

²⁶⁷ ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Ευρετήριο πολεμικών γεγονότων του ελληνικού έθνους*, Αθήνα 1989, σ. 274.

²⁶⁸ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 130.

²⁶⁹ D. Dakin, *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία 1821-1833*, Αθήνα 2010, σ. 276-277.

²⁷⁰ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 466.

Ιμπραήμ στο Ναυαρίνο, να επιτιθόταν στην Ύδρα. Την επομένη, κατέπλευσαν έξω από τα Κύθηρα 1 ακόμη πλοίο, 8 φρεγάτες και 14 κορβέτες υπό τον Ταχίρ πασά, με σκοπό να ενισχύσουν παραπάνω τους Αιγυπτίους. Από τη μεριά των Συμμάχων, ο Δεριγνύ είχε στην κατοχή του 4 πλοία και 4 φρεγάτες, τα οποία δεν ήταν σε καλή κατάσταση και ο Κόδριγκτων 1 πλοίο με 84 πυροβόλα, 3 φρεγάτες, 2 κορβέτες και 15 ημιολίες. Αργότερα έφθασαν τα πλοία «Genoa» και «Albion» με 74 πυροβόλα το καθένα. Η μεγαλύτερη, όμως, δύναμη αναμενόταν από τους Ρώσους, οι οποίοι έφθασαν στο Πόρτσμουθ στις 21 Αυγούστου/2 Σεπτεμβρίου με 4 πλοία και 4 φρεγάτες με περισσότερα πυροβόλα από των δύο συμμάχων τους μαζί²⁷¹. Ο Κόδριγκτων με τον Δεριγνύ ομοφώνως συμφώνησαν να μην επέμβουν στην αιγυπτιακή αυτή επιχείρηση, καθώς πιθανώς να επαγρυπνούσε τους τελευταίους κάνοντάς τους, έτσι, να επισπεύσουν την οργανωμένη επίθεσή τους εναντίον της Ύδρας²⁷².

Εν τω μεταξύ, στις 9/21 Σεπτεμβρίου 1827, οι τρεις άνδρες των Μεγάλων Δυνάμεων φρόντισαν να έρθουν σε επαφή με τον Τούρκο Υπουργό Εξωτερικών Μεχμέτ Περτέφ επισημαίνοντάς του πως έχουν ήδη επικοινωνήσει με τους αρχηγούς των στόλων τους, ενημερώνοντάς τους με ποιον τρόπο πρέπει να επέμβουν προκειμένου να επιβάλλουν την ειρήνη στην περιοχή. Η κίνηση αυτή αποτέλεσε, ουσιαστικά, ένα προμήνυμα του τι θα ακολουθούσε²⁷³.

Στις 13 Αυγούστου/12 Σεπτεμβρίου ο Κόδριγκτων, επικεφαλής του αγγλικού στόλου, ξεκινώντας από τη Σμύρνη έφθασε στην Ύδρα στις 3/15 Σεπτεμβρίου, με σκοπό να ανατρέψει τα σχέδια των τουρκοαιγυπτιακών πλοίων στο νησί. Ο Δεριγνύ με τη σειρά του είχε φροντίσει να παραμείνει στη Μήλο αλλά μετά την ενημέρωσή του πως τα αιγυπτιακά πλοία κατευθύνονταν προς τη Μεθώνη, αναχώρησε και ο ίδιος προς τα εκεί, παρόλο που τόσο καιρό προσπαθούσε να το αποφύγει γιατί μεταξύ των εχθρικών πλοίων είχαν επιβιβασθεί και Γάλλοι αξιωματικοί, τους οποίους γνώριζε, όπως ο Λετελλιέ²⁷⁴.

Από το Νεόκαστρο, πλέον, στο οποίο είχε φθάσει ο Δεριγνύ στις 9/21 Σεπτεμβρίου κοινοποίησε στον Ιμπραήμ πασά της Αιγύπτου τους όρους της Συνθήκης του Λονδίνου, την οποία και απαγορευόταν να παραβεί. Το ίδιο μήνυμα φρόντισε να κοινοποιήσει στον Τούρκο ναύαρχο Ταχίρ πασά και ο Βρετανός

²⁷¹ Δ. Φωκάς, *Η Ναυμαχία του Ναβαρίνου 1827-1927*, Έκδοσις ναυτικής επιθεωρήσεως 1927, σ. 51-52.

²⁷² Δ. Φωκάς, *ό. π.*, σ. 30-31.

²⁷³ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 133.

²⁷⁴ Θ. Χρήστου, *ό. π.*, σ. 137.

Ναύαρχος Κόδριγκτων λίγες ημέρες μετά, έχοντας φθάσει και αυτός πλέον στο Νεόκαστρο. Στην κοινοποίησή του αυτή, μάλιστα, πρόσθεσε πως οποιαδήποτε εχθρική επίθεση σημειωθεί εναντίον οποιουδήποτε αγγλικού πλοίου, ολόκληρος ο Οθωμανικός στόλος θα καταστρεφόταν²⁷⁵.

Ο Ιμπραήμ, ωστόσο, δεν έλαβε υπ' όψιν του τον Κόδριγκτων λόγω του φαινομενικά μικρού του στόλου και πήρε την απόφαση να στείλει ισχυρή μοίρα στην Ύδρα στις 9/21 Σεπτεμβρίου 1827 αποτελούμενη από 3 πολεμικά, 7 φρεγάτες και 22 κορβέτες και μπρίκια. Ο αγγλικός στόλος, όμως, λόγω της θέσης του και των δυσχερών ανέμων δεν ήταν σε θέση να αναχαιτίσει τον εχθρό. Την κατάσταση ήρθε να αντιμετωπίσει εγκαίρως ο Γάλλος Δεριγνύ, ο οποίος με το πλήθος του στόλου του την ίδια ημέρα υπερτερούσε σε δύναμη από αυτή των Τουρκοαιγυπτίων²⁷⁶. Μάλιστα, βλέποντας ο Τούρκος Ναύαρχος την υπεροχή του στόλου των Συμμαχικών Δυνάμεων, αποφάσισε να ανακόψει την πορεία του και να μην αγκυροβολήσει στον κόλπο του Ναυαρίνου αλλά να περιμένει λίγες ημέρες²⁷⁷.

Δίχως να χάσει πολύτιμο χρόνο, την επόμενη κιόλας ημέρα ο Δεριγνύ πήγε να συναντήσει τον Κόδριγκτων στο πλοίο του «Ασία», ώστε να πάρουν μαζί την απόφαση για τις επερχόμενες στρατηγικές τους κινήσεις εναντίον στον Ιμπραήμ και του στόλου του. Άμεσα αποφασίσθηκε να στείλει και ο Δεριγνύ με τη σειρά του επιστολή προς τον Τούρκο ομόλογό του, ανακοινώνοντάς του τις αποφάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων. Στις 11/23 Σεπτεμβρίου, μάλιστα, ο Δεριγνύ αναχώρησε για τη σκηνή του Ιμπραήμ στο Ναυαρίνο, με απώτερο σκοπό να τον πείσει να συμμεριστεί τις αποφάσεις της Συνθήκης και να αποσυρθεί από την περιοχή. Πράγματι, ο Αιγύπτιος πασάς ως ένδειξη κατανόησης απέσυρε το στόλο του από την Ύδρα και στις 12/24 Σεπτεμβρίου τα πλοία του έπλεαν πάλι στον κόλπο του Ναυαρίνου²⁷⁸.

Στις 05:00 μ.μ. την ίδια ημέρα, τα πλοία των Συμμάχων εισέπλεαν στον κόλπο του Ναυαρίνου. Ο Κόδριγκτων με την «Ασία», η ναυαρχίδα «Σειρήν» με τον Δεριγνύ και το αγγλικό μπρίκι «Philomel» έφθαναν στο Νεόκαστρο προσδοκώντας να συναντηθούν με τον πασά της Αιγύπτου Ιμπραήμ²⁷⁹. Πράγματι, στις 13/25 Σεπτεμβρίου, οι δύο άνδρες (ο Χέυδεν δεν είχε ακόμα φθάσει) και υπό την παρουσία

²⁷⁵ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 466.

²⁷⁶ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 137-138.

²⁷⁷ Κ. Α. Αλεξανδρή, *Αι ναυτικές επιχειρήσεις του υπέρ ανεξαρτησίας αγώνος 1821-29*, Έκδοσις ναυτικής επιθεωρήσεως 1930, σ. 132.

²⁷⁸ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 138-139.

²⁷⁹ Κ. Α. Αλεξανδρή, *Αι ναυτικές επιχειρήσεις του υπέρ ανεξαρτησίας αγώνος 1821-29*, Έκδοσις ναυτικής επιθεωρήσεως 1930, σ. 132.

των αξιωματικών και των δύο παρατάξεων ο Κόδριγκτων επιχείρησε εκ νέου να πείσει τον Ιμπραήμ να αποσύρει τους στόλους και τα στρατεύματά του από την Ελλάδα. Ο τελευταίος αποκρίθηκε στους αρχηγούς των στόλων ενημερώνοντάς τους πως η διαταγή που του είχε δώσει η Υψηλή Πύλη ήταν να σταματήσει όποιον Έλληνα επιχειρούσε να επαναστατήσει και πως πρώτος του πολεμικός στόχος ήταν το νησί της Ύδρας. Ωστόσο, επειδή η κατάσταση είχε αλλάξει και ο ίδιος περίμενε νέες οδηγίες, οι οποίες έμελλε να καθυστερήσουν 20 ημέρες, συμφώνησε ελλόγως με τους αρχηγούς των στόλων να συμμορφωθεί προς το παρόν με την επιθυμία τους. Ζήτησε όμως από τον Κόδριγκτων και τον Δεριγνύ να παρακωλύσουν τις κινήσεις των Κόχραν και Τσωρτς στη Δυτική Ελλάδα²⁸⁰.

Η ανυπομονησία του Ιμπραήμ δεν άργησε να φανεί. Από την επόμενη κιόλας ημέρα, στις 14/26 Σεπτεμβρίου, ο ίδιος κατηγορούσε στον Κόδριγκτων μέσω του διερμηνέα του ονόματι Άμπρο, ότι ο Κόχραν είχε παραβιάσει τους όρους της Συνθήκης και είχε επιτεθεί στην Πάτρα. Αμέσως, λοιπόν, ζήτησε την άδεια από τους δύο ναυάρχους των Μεγάλων Δυνάμεων να στείλει ένα μέρος από τα πλοία του εκεί, πρόταση, όμως, που απορρίφθηκε την ίδια στιγμή²⁸¹. Η αιτιολογία ήταν πως αφενός οι Έλληνες είχαν συμφωνήσει στην ανακωχή που όριζε η Ιουλιανή Συνθήκη και αφετέρου είχαν το δικαίωμα σε εκείνη την περιοχή να επιβάλλουν οι Έλληνες αποκλεισμό. Κατόπιν της συζητήσεως ταύτης ο Κόδριγκτων και ο Δεριγνύ εξέπλευσαν από το Νεόκαστρο με προορισμό τη Ζάκυνθο και τα Ελαφονήσια αντίστοιχα, έως ότου φθάσει η 2/14 Οκτωβρίου²⁸².

Σεβόμενος την επιθυμία του Ιμπραήμ, ο Κόδριγκτων έδωσε εντολή στον Κόχραν να σταματήσει την επίθεση στον Πατραϊκό κόλπο. Στέλνοντας το μπρίκι «Philomel» γνωστοποίησε τη διαταγή του και αμέσως ο Κόχραν με τα πλοία «Ελλάς», «Καρτερία» και «Σωτήρα» εξέπλευσε. Πίσω του άφησε τον φιλέλληνα Άμπνεϋ Άστιγξ, με σημαντική ναυτική μοίρα χωρίς, όμως, να του αναφέρει τη διαταγή των Μεγάλων Δυνάμεων. Ίσως η απόφασή του να ήταν εσκεμμένη, καθώς ο Άστιγγας με τη φρεγάτα του «Καρτερία» κατέστρεψε 7 τουρκικά πλοία και συνέλαβε 3 αυστριακά στη νίκη του στη ναυμαχία των Σαλώνων στην Αγκάλη (Ιτέα) προκαλώντας, χωρίς να το γνωρίζει, ακόμη παραπάνω τον Αιγύπτιο πασά²⁸³. Η

²⁸⁰ *IEE*, τ. 12 (1975), σ. 467.

²⁸¹ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 141-142.

²⁸² *IEE*, τ. 12 (1975), σ. 467.

²⁸³ Βουλή των Ελλήνων, *Χρονολόγιο των σημαντικότερων γεγονότων της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2004, σ. 39.

επαναστατική στάση των Ελλήνων στην Πάτρα αποτελούσε στην ουσία τα σπάργανα για τη μετέπειτα εξέλιξη στον κόλπο του Ναυαρίνου και την επικείμενη Ναυμαχία.

Εν τω μεταξύ, το διάστημα των 20 ημερών, κατά το οποίο περίμενε ο Ιμπραήμ οδηγίες από την Κωνσταντινούπολη και την Αλεξάνδρεια, είχε σχεδόν εκπνεύσει. Στις 19 Σεπτεμβρίου/1 Οκτωβρίου το απόγευμα, η φρεγάτα «Dartmouth» ενημέρωνε τον Κόδριγκτον από τη Ζάκυνθο πως μεγάλο μέρος τουρκικού ναυτικού αναχωρούσε από το Νεόκαστρο. Τα μεσάνυχτα είχαν ήδη φθάσει ανάμεσα σε Ζάκυνθο και Μοριά, αλλά τα βρετανικά πλοία κρατούσαν στενή επαφή μαζί τους. Στις 06:00 π.μ., την επομένη, ο Κόδριγκτον έστειλε τον πλοίαρχο Spencer στον Τούρκο επικεφαλής Μουσταφά μπέη πως ο έκπλους από το Ναυαρίνο παραβίαζε τους όρους και τη συμφωνία που είχαν συμπράξει με τον Ιμπραήμ.

Ο Μουσταφά μπέης έστειλε στην «Ασία» με τη σειρά του τον δικό του απεσταλμένο Χαλήλ, για να ζητήσει εξηγήσεις. Τελικά συναίνεσαν με τις αποφάσεις των Ευρωπαίων ναυάρχων, και ενώ όλοι φάνηκε πως έπαιρναν το δρόμο της επιστροφής, στις 04:00 μ.μ. στις 20 Σεπτεμβρίου/2 Οκτωβρίου φάνηκαν 13 τουρκικά ιστιοφόρα να πλέουν πάλι βόρεια. Ξημερώματα της επομένης, όμως, οι ναύαρχοι κατάλαβαν πως όχι μόνο έπλεαν τουρκικά πλοία αλλά πάνω σε ένα από τα πλοία μιας δεύτερης μοίρας που ακολουθούσε είχε επιβιβασθεί κρυφά ο ίδιος ο Ιμπραήμ με τον Ταχίρ και τον Μωχαρέμ μπέη²⁸⁴.

Εξοργισμένος ο Κόδριγκτον για την αθέτηση της συμφωνίας τους, επιχείρησε την αναχαίτισή τους στο ακρωτήριο Πάπας ρίχνοντας, μάλιστα και μερικούς κανονιοβολισμούς. Ούτε αυτό ήταν αρκετό να παρεμποδίσει τα εχθρικά πολεμικά πλοία να συνεχίσουν το δρόμο τους κατευθυνόμενοι προς τον Πατραϊκό Κόλπο. Η κακοκαιρία, όμως, και η πίεση που ένιωθαν από τον Κόδριγκτον, ανάγκασαν τελικά τα τουρκοαιγυπτιακά πλοία να πλεύσουν πάλι πίσω στο Ναυαρίνο στις 24 Σεπτεμβρίου/6 Οκτωβρίου²⁸⁵.

Στις 28 Σεπτεμβρίου/10 Οκτωβρίου έφθανε και ο Ρώσος υποναύαρχος Λογγίνος Χέυδεν. Λίγες ημέρες μετά, στις 6/18 Οκτωβρίου οι τρεις ναύαρχοι συσκέπτονταν για το ποια θα ήταν η επόμενη κίνησή τους. Ο χρόνος περνούσε και άμα καθυστερούσαν κι άλλο να επιβάλλουν την ειρήνη μεταξύ Ελλήνων και Τουρκοαιγυπτίων θα τους έβρισκε ο χειμώνας μέσα στον κόλπο του Ναυαρίνου²⁸⁶.

²⁸⁴ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 144-146.

²⁸⁵ Θ. Βερέμης, Αντ. Κλάψης, *1821 η Επανάσταση των Ελλήνων*, Αθήνα 2021, σ. 271.

²⁸⁶ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 467.

Επίσης, ήδη είχε γνωστό πως στην Καλαμάτα και σε άλλα μέρη της Μεσσηνίας τα στρατεύματα των Αιγυπτίων είχαν διασκορπιστεί βάζοντας φωτιές και καίγοντας καρποφόρα δέντρα. Οι Έλληνες από τη μεριά τους, με τα όπλα στα χέρια, πάλευαν να περισώσουν ό, τι μπορούσαν²⁸⁷. Ακόμη και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης από τη Μεσσηνία είχε ενημερώσει τον Κόδριγκτων γράφοντάς του μεταξύ άλλων: «ότι αυτό που μας φοβερίζεις, να μας κόψης και κάψης τα καρποφόρα δένδρα μας δεν είναι της πολεμικής έργον· διατί τα άψυχα δένδρα δεν εναντιώνονται εις κανένα...μόνον ένας Έλληνας να μείνη πάντα θα πολεμούμε και μην ελπίζης πως την γην μας θα την κάμης δική σου»²⁸⁸. Έτσι, έσπευσαν να επιβεβαιώσουν ίδιοις όμμασι ότι από τον Αλμυρό μέχρι και την Καλαμάτα η βιαιότητα των Τουρκοαιγυπτίων ήταν έκδηλη τόσο σε άψυχα πράγματα όσο και σε έμψυχα, σφάζοντας γυναίκες και παιδιά²⁸⁹.

Οι τρεις ναύαρχοι πήραν την απόφαση, εισπλέοντας στον κόλπο του Ναυαρίνου, να ενημερώσουν και εγγράφως τον Ιμπραήμ να σταματήσει οποιαδήποτε πολεμική επιχείρηση. Ο Κόδριγκτων, όπως λέγεται, απέβλεπε στο να σταματήσουν τις λεηλασίες στη Μεσσηνία, ο Χέυδεν ήθελε να αποφύγει τις νέες επιχειρήσεις του Ιμπραήμ, ενώ ο Δεριγνύ επιθυμούσε να φύγουν οι μεν Αιγύπτιοι για την Αλεξάνδρεια και οι δε Τούρκοι για την Κωνσταντινούπολη²⁹⁰. Χαρακτηριστικό είναι πως κανείς εκ των τριών εκπροσώπων των Μεγάλων Δυνάμεων δε μπόρεσε να συναντήσει τον Αιγύπτιο πασά. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός πως ο Ιμπραήμ καθυστέρησε τις κινήσεις του, έτσι ώστε σε περίπτωση που οι ναύαρχοι επιτίθονταν τελικά εναντίον του, η ευθύνη θα έπεφτε μόνο στους ίδιους και όχι σε αυτόν. Για το λόγο αυτό, και μην έχοντας άλλη επιλογή, ο Κόδριγκτων, ο Δεριγνύ και ο Χέυδεν συνέταξαν ένα Πρωτόκολλο μέσα στο οποίο εξηγούσαν αναλυτικά το λόγο που είχαν αποφασίσει να επέμβουν στον κόλπο του Ναυαρίνου²⁹¹.

Το πρωί στις 8/20 Οκτωβρίου 1827, τα συμμαχικά πλοία πλησίαζαν στον όρμο. Κατά τις 10:00 π.μ. άρχισε να πνέει ούριος άνεμος με αποτέλεσμα το μεσημέρι να φθάσουν στο Ναυαρίνο παραταγμένα σε δύο στήλες. Από τα αριστερά θα έπλεαν οι Ρώσοι με τις φρεγάτες «Αζώφ», «Gangut», «Iezekiel», «AlexandreNefski»,

²⁸⁷ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 65, 5.10.1827, σ. 259.

²⁸⁸ Κ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836* (Επιμ. – Εισαγ. Γ. Τερτσέτη), Αθήνα 1846, σ. 207.

²⁸⁹ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 157.

²⁹⁰ D. Dakin, *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία 1821-1833*, Αθήνα 2010, σ. 285-286.

²⁹¹ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 155-158.

έχοντας διαταχθεί να αντιμετωπίσουν τα τουρκικά πλοία²⁹² και από τα δεξιά οι Άγγλοι και οι Γάλλοι με την «Ασία» και τα «Genoa», «Albion» και «Dartmouth» και άλλα βρετανικά πλοία και τη «Σειρήνα», «Scipion», «Trident» και «Breslau» και άλλα γαλλικά, με σκοπό να αναμετρηθούν με τους Αιγυπτίους²⁹³. Με την είσοδό τους, όμως, η ρωσική μοίρα θα ακολουθούσε τους Γάλλους, ώστε να εισέλθουν σε μία στήλη όλοι μαζί²⁹⁴.

Ο τουρκοαιγυπτιακός στόλος αριθμούς 89 πολεμικά πλοία με 2.240 πυροβόλα και ήταν παραταγμένος σε σχήμα πετάλου. Το δύο πυροβολεία τους ήταν μοιρασμένα στο φρούριο της περιοχής και στη Σφακτηρία. Βρίσκονταν τοποθετημένα σε 3 σειρές. Στην πρώτη συναντούσε κανείς τα βαριά σκάφη, στα δεξιά ήταν τα αιγυπτιακά και στα αριστερά τα τουρκικά. Στο κέντρο ήταν τοποθετημένες 2 ναυαρχίδες²⁹⁵. Παρ' όλα αυτά, παρά το γεγονός ότι ο Συμμαχικός στόλος είχε τα μισά σχεδόν πυροβολικά από αυτά των Τουρκοαιγυπτίων, υπερείχε στα πλοία της γραμμής, κάτι που τους καθιστούσε άξιους αντιπάλους²⁹⁶.

Κατά την είσοδο των Συμμαχικών πλοίων επικρατούσε σιγή. Ξάφνου εμφανίστηκε η «Πολεμίστρια» σταλμένη από τον Μωχαρέμ μπέη στο πλοίο του Κόδριγκτων «Ασία» για να τον παροτρύνει να αποσύρει το σχέδιό του, κάτι όμως που δεν έγινε αποδεκτό από τον τελευταίο. Η έντονη κινητικότητα από τη μεριά των Τούρκων φάνηκε γρήγορα. Έτσι, το βρετανικό πλοίο «Dartmouth», με επικεφαλής τον Φέλλουζ, βλέποντας την κατάσταση, έστειλε μια άκατο με τον πρώτο υποπλοίαρχο σε ένα τουρκικό πυρπολικό να τους επισημάνει πως δε πάθει κανείς κακό αν υποχωρήσουν. Το πυρπολικό, όμως, σκότωσε τον λέμβαρχο και συνέχισε στο εχθρικό αυτό κλίμα. Αναστατωμένος, μάλιστα, ο Φέλλουζ έστειλε τον υποπλοίαρχο Φιτσρόν, να απομακρύνει το πυρπολικό από το «Dartmouth». Οι Τούρκοι του πυρπολικού, όμως, καθώς τραβούσαν προς τη στεριά σκότωσαν τον Φιτσρόν και από τη στεριά δύο αιγυπτιακές κορβέτες πυροβόλησαν η μία με στόχο το «Dartmouth» και η άλλη τη «Σειρήνα». Η Ναυμαχία στον κόλπο του Ναυαρίνου είχε ήδη ξεκινήσει²⁹⁷.

²⁹² Ι. Κ. Βασδραβέλλη, *Η πολιτική των μεγάλων δυνάμεων και η ναυμαχία του Ναυαρίνου*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 26.

²⁹³ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 167.

²⁹⁴ *IEE*, τ. 12 (1975), σ. 468.

²⁹⁵ *IEE*, τ. 12 (1975), σ. 467.

²⁹⁶ Κ. Α. Αλεξανδρή, *Αι ναυτικές επιχειρήσεις του υπέρ ανεξαρτησίας αγώνος 1821-29*, Έκδοσις ναυτικής επιθεωρήσεως 1930, σ. 137.

²⁹⁷ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 169-170.

Ο Δεριγνύ διέταξε να ξεκινήσουν οι κανονιοβολισμοί εναντίον του εχθρικού πλοίου και λίγο μετά τα πυρά γενικεύθηκαν. Η «Ασία» δέχθηκε μερικά πυρά από τουρκικό πολεμικό αλλά υπήρχε ακόμη χρόνος για να μη λάβει μεγαλύτερη έκταση το ζήτημα. Έτσι, ο Κόδριγκτων έστειλε στην «Πολεμίστρα» του Μωχαρέμ μπέη τον Dilke και τον Πέτρο Μικέλη να του υπενθυμίσουν πως σκοπός τους δεν ήταν ο πόλεμος αλλά η επιθυμία να απομακρυνθούν από τον όρμο και να επιστρέψουν στα μέρη τους. Εκείνη τη στιγμή ο Μικέλης σκοτώθηκε από κάποιους Αιγύπτιους, παρόλο που δεν τους είχε δοθεί σχετική διαταγή. Ως απάντηση η «Ασία» καταναυμάχησε τη ναυαρχίδα τους²⁹⁸.

Μισή ώρα μάχονταν οι Βρετανοί και οι Γάλλοι κατά των τουρκοαιγυπτιακών πλοίων. Τα πυρά και ο καπνός που υπήρχε δυσκόλευε ακόμη περισσότερο τους ναυάρχους να διακρίνουν τα δικά τους από τα αντίπαλα πλοία. Το γαλλικό πλοίο «Σκιπίων» κινδύνευσε, μάλιστα, από ένα τουρκικό πυρπολικό, το οποίο, ερχόμενο εκ δεξιών, ακούμπησε την πλώρη του «Σκιπίωνα» και ξεκίνησαν να τον καίνε. Κανείς δε θα είχε σωθεί αν το «Dartmouth» και η «Rose» δεν επενέβαιναν να ρυμουλκήσουν τους ναύτες με λέμβους²⁹⁹.

Κάπου εκεί, γύρω στις 03:00 μ.μ. φάνηκε στον όρμο και η ρωσική μοίρα με επικεφαλής τη ναυαρχίδα «Αζώφ», η οποία είχε καθυστερήσει λόγω νηνεμίας, φέρνοντας μαζί της και ένα κύμα αυτοπεποίθησης υπολοίπους. Η συνεργασία των Άγγλων, των Γάλλων και των Ρώσων ήταν τέτοια που μόλις σε 4 ώρες καταναυμάχησαν τα τουρκοαιγυπτιακά πλοία. Οι απώλειες ήταν τόσες που από τα 89 εχθρικά πλοία τα 60 είχαν καταστραφεί ολοσχερώς και τα υπόλοιπα είχαν υποστεί σοβαρές ζημιές. Όσον αφορά τους ναύτες που σκοτώθηκαν, υπολογίζονται γύρω στους 6.000, ενώ οι σύμμαχοι μόλις 650 είχαν σκοτωθεί ή τραυματισθεί και κανένα τους πλοία δεν είχαν καταφέρει οι Τουρκοαιγύπτιοι να το βυθίσουν. Σίγουρα, βέβαια, πολλά πλοία τους είχαν υποστεί ζημιές³⁰⁰. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως δεν έλειψαν περιστατικά κατά τη διάρκεια της ναυμαχίας, τα οποία ήθελαν τους Τουρκοαιγύπτιους να βουλιάζουν ή ακόμα και να καίνε τις φρεγάτες τους, για να ξεφύγουν από τα πυρά των αντιπάλων³⁰¹.

²⁹⁸ *IEE*, τ. 12 (1975), σ. 468.

²⁹⁹ Δ. Φωκάς, *Η Ναυμαχία του Ναβαρίνου 1827-1927*, Έκδοση ναυτικής επιθεωρήσεως 1927, σ. 95-96.

³⁰⁰ *IEE*, τ. 12 (1975), σ. 468.

³⁰¹ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 174-175.

Η Ναυμαχία του Ναυαρίνου δεν ήταν μόνο μια επιτυχία των Μεγάλων Δυνάμεων, οι οποίες είχαν αποφασίσει μετά από χρόνια να επέμβουν και να καθορίσουν πλέον το πολιτικό παιχνίδι στην Ελλάδα, αλλά ήταν και ένα σημαντικό βήμα για τη μετέπειτα ανεξαρτησία της Ελλάδος. Μόλις 3 χρόνια αργότερα, οι Έλληνες έμελλε να γιορτάσουν την κήρυξη της σύστασης του ελληνικού κράτους στις 3 Φεβρουαρίου 1830.

Z' Κεφάλαιο

Η πορεία προς τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους

Μετά το πέρας της Ναυμαχίας του Ναυαρίνου, η Ελλάδα συνέχιζε να βρίσκεται σε δυσχερή θέση. Ο Κιουταχής από τη μία είχε υπό την κατοχή του το μεγαλύτερο μέρος της Στερεάς Ελλάδος, ενώ ο Ιμπραήμ επικρατούσε σχεδόν σε όλη την Πελοπόννησο. Παράλληλα, έπειτα από 7 χρόνια αιματηρών πολεμικών συγκρούσεων, οι Έλληνες είχαν εξαντλήσει όλες τους τις δυνάμεις. Άνθρωποι είχαν σκοτωθεί, σπίτια και εκτάσεις είχαν καταστραφεί ολοσχερώς. Οι εμφύλιες διαμάχες τους είχαν γονατίσει³⁰².

Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα, η Εθνική Συνέλευση της Τροιζήνας εξέλεξε στις 2 Απριλίου 1827 ως πρώτο Κυβερνήτη της Ελλάδος τον Ιωάννη Καποδίστρια, έναν άνδρα, ο οποίος είχε διατελέσει υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας κατά τον πρώτο χρόνο της Επανάστασης και από τον δεύτερο χρόνο έως το 1827 παρέμενε στην Γενεύη παρακολουθώντας την από μακριά. Παρακινημένος από τα φιλελληνικά του αισθήματα, μάλιστα, ενίσχυε οργανώσεις σε διάφορες πόλεις της Ευρώπης, όπως η Φιλόμουσος Εταιρεία. Στο πρόσωπο ενός τέτοιου ανθρώπου βρήκαν οι Έλληνες έναν πολιτικό, ο οποίος θα μπορούσε να αναλάβει τη διακυβέρνηση της Ελλάδος σε μια αρκετά κρίσιμη περίοδο³⁰³.

Πράγματι, το έργο του Καποδίστρια ήταν αρκετά δύσκολο. Έπρεπε να πάρει έναν λαό εξαντλημένο από την επταετή του προσπάθεια για απελευθέρωση και να τον μετατρέψει σε ένα σύγχρονο κράτος. Αφού έφθασε στο Ναύπλιο στις 8 Ιανουαρίου 1828, ανέλαβε αμέσως δράση. Έπρεπε να δημιουργηθεί ένα κράτος. Να μπορέσει να νιώθει ο κόσμος ασφαλής στη θάλασσα και τις πόλεις και να μη φοβάται μη χάσει την περιουσία του. Έπρεπε να κτισθούν νέες πόλεις και φυσικά να αναδιοργανωθεί ο στρατός και ο στόλος. Την ίδια στιγμή, μέλημά του ήταν να φροντισθούν οι τραυματίες και οι πρόσφυγες από περιοχές που δεν είχε επικρατήσει η Επανάσταση³⁰⁴.

Στις 18 Ιανουαρίου 1828 ο Καποδίστριας με το Ψήφισμα ΝΗ' της Βουλής, αποφάσισε τη διάλυση της Βουλής και την ίδρυση τον Απρίλιο του ίδιου έτους μιας «Προσωρινής Διοίκησης της Επικρατείας». Δύο ημέρες μετά με το Ψήφισμα Α'

³⁰² *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 482.

³⁰³ Θ. Βερέμης, Αντ. Κλάψης, *1821 η Επανάσταση των Ελλήνων*, Αθήνα 2021, σ. 299-301.

³⁰⁴ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 482.

συγκέντρωσε τη νομοθετική εξουσία στα χέρια του, την οποία θα ασκούσε υπό τη βοήθεια 27 ατόμων, τους οποίους θα εξέλεγε ο ίδιος³⁰⁵.

Σημαντικότατο μέρος της πολιτικής του Καποδίστρια υπήρξε εκτός των άλλων και η συνέχιση των σχέσεων της Ελλάδος με τις Μεγάλες Δυνάμεις. Η πρώτη, μάλιστα, προσπάθεια σύμπραξης των τριών χωρών Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας με την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου στις 6/18 Ιουλίου 1827 φανέρωνε μια διάθεση φιλικά προσκείμενη στην ταλαίπωρη Ελλάδα. Βέβαια, υπήρχαν και αδυναμίες στους όρους της εν λόγω Συνθήκης, όπως η υποτέλεια στο σουλτάνο και ο μη καθορισμός συνόρων ενός επικείμενου νέου κράτους, αλλά δεν ήταν ακόμη ώρα να αντιδράσουν οι Έλληνες σε αυτό³⁰⁶.

Το έτος 1828 βρήκε την Αγγλία φιλικά προσκείμενη απέναντι στην Τουρκία. Στις 24 Μαρτίου/6 Απριλίου η Αγγλία ήθελε να επαναπροσδιορίσει μερικά ζητήματα με τη Γαλλία που είχαν αποφασισθεί με την Ιουλιανή Συνθήκη. Ζητούσαν τα σύνορα της Ελλάδος να απλώνονται από την Πελοπόννησο μέχρι τα γύρω νησιά, να δοθούν αποζημιώσεις στους Τούρκους και άλλα. Αντίθετα, η Γαλλία αρνήθηκε τους νέους όρους της Αγγλίας και προσέθεσε να συμπεριληφθούν στα σύνορα της Ελλάδος και η Αττική με την Εύβοια, καθώς και να δοθούν 1.000.000 λίρες στην ελληνική κυβέρνηση, για να διοικήσει σωστά. Τέλος, η Ρωσία, σε έγγραφο της στις 14/26 Φεβρουαρίου δήλωνε πως θα ξεκινούσε πόλεμο με την Τουρκία³⁰⁷.

Το Σεπτέμβριο του 1828 έφθασαν στον Πόρο ο Κάνινγκ από την Αγγλία, ο Γκιγεμινό από τη Γαλλία και ο Ριμπωπιέρ από τη Ρωσία προκειμένου να ασχοληθούν εκτενέστερα με το Ελληνικό ζήτημα. Ο Καποδίστριας, χρησιμοποιώντας πολιτικά επιχειρήματα, έσπευσε να τους υποβάλλει ένα υπόμνημα στις 11/23 Σεπτεμβρίου 1828, σύμφωνα με το οποίο έθετε ποια είναι τα επιθυμητά σύνορα για την Ελλάδα. Μέσα στο λόγο του τόνισε στις Μεγάλες Δυνάμεις πως δε θα έπρεπε να εμπιστεύονται την Τουρκία, η οποία στο τέλος δε φαίνεται να έχει αποδεχθεί τη διαμεσολάβησή τους και ότι πρέπει να επέμβουν οι ίδιοι για να επέλθει ειρήνη στο ελληνικό κράτος. Οι συζητήσεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα στις 4/16 Νοεμβρίου 1828 να διατυπωθεί το Πρωτόκολλο του Λονδίνου. Σύμφωνα με αυτό η Πελοπόννησος, τα γύρω νησιά και οι Κυκλάδες θα ήταν υπό την επίβλεψη των Μεγάλων Δυνάμεων, έως ότου αποφασισθεί η τύχη τους σε συνεννόηση πρώτα με

³⁰⁵ Θ. Χρήστου, *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013, σ. 214-215.

³⁰⁶ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 495-496.

³⁰⁷ *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 498-499.

την Τουρκία. Ούτε αυτό, όμως, ικανοποίησε την Ελλάδα γιατί δημιουργούσε την εντύπωση πως υπήρχε κίνδυνος να ορισθούν στο τέλος τα όρια του κράτους ως αναφέρονταν στο εν λόγω Πρωτόκολλο³⁰⁸.

Οι αρχές του Ιανουαρίου 1829 βρήκαν τον Καποδίστρια να μάχεται να τροποποιήσει τους όρους του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου. Χρησιμοποιώντας ως κύρια αιτιολογία την ύπαρξη Ελλήνων στη Στερεά σε συνδυασμό με την απομάκρυνση των γαλλικών στρατευμάτων από την Ελλάδα, διεκδίκησε ευνοϊκότερους όρους. Έτσι, το Μάρτιο του 1829 οι τρεις Δυνάμεις συσκέπτονταν εκ νέου συζητώντας να διευρύνουν τα σύνορα του κράτους μεταξύ Βόλου-Άρτας καθώς και να προσαρτήσουν σε αυτό την Κρήτη. Τελικά, στις 10/22 Μαρτίου 1829 τα σύνορα της Ελλάδος αποφασίστηκε να ορίζονται μεταξύ του Αμβρακικού και Παγασητικού κόλπου, ενώ, ταυτόχρονα, οι Έλληνες θα ήσαν υποτελείς της Υψηλής Πύλης πληρώνοντας ετήσιο φόρο 1.500.000 γρόσια στο σουλτάνο³⁰⁹.

Το διπλωματικό παιχνίδι, όμως, άρχισε να αλλάζει το Σεπτέμβριο του 1829. Μόλις οι Τούρκοι άρχισαν να υφίστανται ήττες κατά τον πόλεμο που είχαν με τους Ρώσους άρχισαν να υποχωρούν και στις αποφάσεις τους σχετικά με την τήρηση των όρων της Συνθήκης του 1827 και του Πρωτοκόλλου τον Μάρτιο του 1829. Μόλις οι Ρώσοι πέρασαν τον Αίμο και κατευθύνθηκαν προς την Ανδιανούπολη, η Τουρκία άρχισε να υποκύπτει. Στις 14 Σεπτεμβρίου 1829 οι εκπρόσωποι της Υψηλής Πύλης υπέγραψαν τη συνθήκη της Ανδιανουπόλεως, αποδεχόμενοι και την Ιουλιανή Συνθήκη αλλά και το Πρωτόκολλο της 10/22 Μαρτίου 1829. Οι Έλληνες θα εξασφάλιζαν πλέον και τη Στερεά Ελλάδα αλλά και την Εύβοια³¹⁰.

Η Συνθήκη της Ανδιανουπόλεως επέφερε γρήγορα αποτελέσματα στην Ελλάδα. Η Αγγλία, προσβλέποντας στα δικά της πλέον συμφέροντα, μιας και οι Ρώσοι φαινόταν να παραγκωνίζουν σιγά-σιγά την Οθωμανική Αυτοκρατορία, φοβούνταν την επιρροή της Ρωσίας στην Ελλάδα. Έτσι, ο υπουργός Εξωτερικών της Aberdeen, προέτρεψε τον πρωθυπουργό Wellington να καταστήσει την Ελλάδα ένα ανεξάρτητο ελληνικό κράτος. Διατηρούσαν, βέβαια, τις επιφυλάξεις τους αναφορικά με τα σύνορα, τα οποία επιθυμούσαν να είναι αυτά του Πρωτοκόλλου της 10/22 Μαρτίου 1829. Έτσι, στις 22 Ιανουαρίου/3 Φεβρουαρίου 1830 υπέγραψαν μαζί με

³⁰⁸ *IEE*, τ. 12 (1975), σ. 512-513.

³⁰⁹ *IEE*, τ. 12 (1975), σ. 519.

³¹⁰ *IEE*, τ. 12 (1975), σ. 535-536.

τους Ρώσους και τους Γάλλους ένα νέο Πρωτόκολλο στο Λονδίνο³¹¹. Στο Πρωτόκολλο αυτό διακηρυσσόταν η ανεξαρτησία της Ελλάδος, ενώ τα εδάφη της ήταν λιγότερα, τελικά, σε σχέση με αυτά που είχαν ορισθεί στο Πρωτόκολλο του 1829. Πιο συγκεκριμένα, ορίζονταν από τους ποταμούς Αχελώο από τα δυτικά, Σπερχειό από τα ανατολικά και μέσα σε αυτά συμπεριλαμβάνονταν οι Σποράδες και η Εύβοια. Επίσης, με δεύτερο πρωτόκολλο που συντάχθηκε την ίδια ημέρα αποφασίστηκε ως ηγεμόνας της Ελλάδος ο Λεοπόλδος του Σαξ Κοβούργ³¹². Ο Λεοπόλδος αρνήθηκε τη θέση και οι Μεγάλες Δυνάμεις όρισαν με τη Συνθήκη του Λονδίνου τον 17 τότε χρονών Όθωνα, δευτερότοκο γιο του Βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκο Α΄ ως Βασιλιά της Ελλάδος³¹³.

---

³¹¹ Θ. Βερέμης, Αντ. Κλάψης, *1821 η Επανάσταση των Ελλήνων*, Αθήνα 2021, σ. 349-350. *ΙΕΕ*, τ. 12 (1975), σ. 536-537.

³¹³ Θ. Βερέμης, Αντ. Κλάψης, *ό. π.*, σ. 365-366.

Επίλογος

Μπορεί η απόφαση των Ελλήνων να επαναστατήσουν ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία να μην επάρθη, για πολλούς εκείνη την εποχή, την κατάλληλη χρονική περίοδο, επρόκειτο, όμως, για μια απόφαση συνειδητή. Ο ελληνικός λαός μπορεί να υστερούσε σε εκπαίδευση και στρατιωτικές ικανότητες, είχε όμως την ψυχή και το σθένος που χρειαζόταν, για να παλέψει για την απότιναξή του από τον τουρκικό ζυγό.

Ηγετικές προσωπικότητες αναδείχθηκαν τα 9 συναπτά έτη του Αγώνα της ανεξαρτησίας, χωρίς τη βοήθεια και τη συμβολή των οποίων τίποτα δε θα ήταν ίδιο. Ο Αθανάσιος Διάκος, ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο Παπαφλέσσας. Κάποιοι βρήκαν τραγικό θάνατο, άλλοι κατάφεραν και κατατρόπωσαν τους Τούρκους, αποδεικνύοντάς τους πως οι Έλληνες μπορούσαν να νικήσουν, ακόμα και αν υστερούσαν σε στρατό και πολεμικές γνώσεις.

Φυσικά, τίποτα δε θα είχε πάρει αυτή την τροπή εάν δεν επενέβαιναν και οι Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης, Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία, οι οποίες, παρόλο που στην έναρξη του Αγώνα επιθυμούσαν άμεσα την καταστολή του, η θέρμη των Ελλήνων τους προέτρεψε να επέμβουν δραστικότερα. Η υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου το 1827 και η παρέμβασή τους στον κόλπο του Ναυαρίνου ενάντια στα τουρκικά και αιγυπτιακά καράβια έβαλαν το πρώτο λιθαράκι στην πορεία προς την απελευθέρωση των Ελλήνων.

Τελειώνοντας, δε θα μπορούσε να παραλειφθεί η προσωπικότητα του Ιωάννη Καποδίστρια, ο οποίος, φθάνοντας στην επαναστατημένη Ελλάδα τον Ιανουάριο του 1828, έπαιξε καταλυτικό παράγοντα για την εξέλιξη των πραγμάτων. Με τις σωστές διαπραγματεύσεις, κατάφερε να οδηγήσει τις Μεγάλες Δυνάμεις να υπογράψουν τον Φεβρουάριο του 1830 το Πρωτόκολλο του Λονδίνου επισφραγίζοντας, έτσι, την ανεξαρτησία των Ελλήνων και ορίζοντας τα ελληνικά σύνορα από τον ποταμό Αχελώο από τη Δύση και τον ποταμό Σπερχειό από την Ανατολή (συμπεριλαμβανομένων των Σποράδων και της Εύβοιας).

Πηγές και Βιβλιογραφία

Α. Πηγές

1. Δημοσιευμένες αρχειακές πηγές

- Αρχαία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας (1822-1823). *Εγγραφον της Κοινότητος της Χίου* (Έκδοση Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων), τ.1.
- Αρχαία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας (1822-1824). *Αυτά έγγραφα Α΄ και Β΄ περιόδου* (Έκδοση Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων), τ.9.
- Βακαλόπουλος Α., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1975, τ. 12.
- Βλαχογιάννης Ιω., *Απομνημονεύματα της δευτέρας πολιορκίας του Μεσολογγίου*, Αθήνα 1926.
- Βουλή των Ελλήνων, *Χρονολόγιο των σημαντικότερων γεγονότων της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2004.
- Κολοκοτρώνης Κ., *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836* (Επιμ. – Εισαγ. Γ. Τερτσέτη), Αθήνα 1846.
- Μίχος Α. Ν., *Απομνημονεύματα της δευτέρας πολιορκίας του Μεσολογγίου (1825-1826)*, Αθήνα 1883.
- Παπούλας Γ. Ι., *Γερμανού Π. Πατρών Μητροπολίτου Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1900.
- Περραιβός Χρ., *Απομνημονεύματα Πολεμικά*, Αθήνα 1836, τ.1.
- Φωτάκος, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1899, τ.2.

2. Εφημερίδες

- Γενική Εφημερίς της Ελλάδος* (1826).
- Ελληνικά Χρονικά* (1825, 1826).
- Εφημερίς Αθηνών* (1825).
- Σάλπιγξ Ελληνική* (1821).

3. Διαδικτυακές πηγές

- Βρυζάκης Θ., *Η μάχη στα στενά των Δερβανακίων*, Συλλογή Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη, Εθνική Πινακοθήκη-Παράρτημα Ναυπλίου, στην ιστοσελίδα: National Gallery,

διαθέσιμο στο: <https://www.nationalgallery.gr/el/sulloges/collection/sulloges/i-mahista-stena-ton-derbenakion-1.html>, ημερομηνία προσπέλασης 30.5.2021.

-Βρυζάκης Θ., *Η έξοδος του Μεσολογγίου*, Εθνική Πινακοθήκη, διαθέσιμο στο: <https://www.nationalgallery.gr/el/zographikh-monimi-ekthesi/painting/ta-hronia-tis-basileias-tou-othona/istoriki-zographiki/i-exodos-tou-mesologgiou-5446.html>, ημερομηνία προσπέλασης 30.5.2021.

-Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, *Ο Άγγλος Ναύαρχος Σερ Έντουαρντ Κόδριγκτον, αρχηγός του συμμαχικού στόλου Βρετανών, Γάλλων και Ρώσων στη Ναυμαχία του Ναβαρίνου το 1827*, διαθέσιμο στο: [Ο Άγγλος Ναύαρχος Σερ Έντουαρντ Κόδριγκτον, αρχηγός του συμμαχικού στόλου Βρετανών, Γάλλων και Ρώσων στη Ναυμαχία του Ναβαρίνου το 1827. Επιζωγραφισμένη λιθογραφία του Levilly, Παρίσι.](#), ημερομηνία προσπέλασης 30.5.2021.

-Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, *Ο Ανρί ντε Ρινί, Ναύαρχος του γαλλικού στόλου στη Ναυμαχία του Ναβαρίνου το 1827*, διαθέσιμο στο: [Ο Ανρί ντε Ρινί, Ναύαρχος του γαλλικού στόλου στη Ναυμαχία του Ναβαρίνου το 1827. Επιζωγραφισμένη λιθογραφία του Levilly, Παρίσι.](#), ημερομηνία προσπέλασης 30.5.2021.

-Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, *Λόγγινος Χέυδεν, Ναύαρχος του ρωσικού στόλου στη Ναυμαχία του Ναβαρίνου το 1827*, διαθέσιμο στο: [Λογγίνος Χέυδεν, Ναύαρχος του ρωσικού στόλου στη Ναυμαχία του Ναβαρίνου το 1827. Επιζωγραφισμένη λιθογραφία του Levilly, Παρίσι.](#), ημερομηνία προσπέλασης 30.5.2021.

-Ψηφιακό Αρχείο Ι. Καποδίστρια, Αίθουσα Ελευθερίου Βενιζέλου, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, διαθέσιμο στο: [Ψηφιακό Αρχείο Ι. Καποδίστρια](#), ημερομηνία προσπέλασης 30.5.2021.

B. Βιβλιογραφία

-Αλεξανδρής Κ. Α., *Αι ναυτικές επιχειρήσεις του υπέρ ανεξαρτησίας αγώνος 1821-29*, Έκδοσις ναυτικής επιθεωρήσεως 1930.

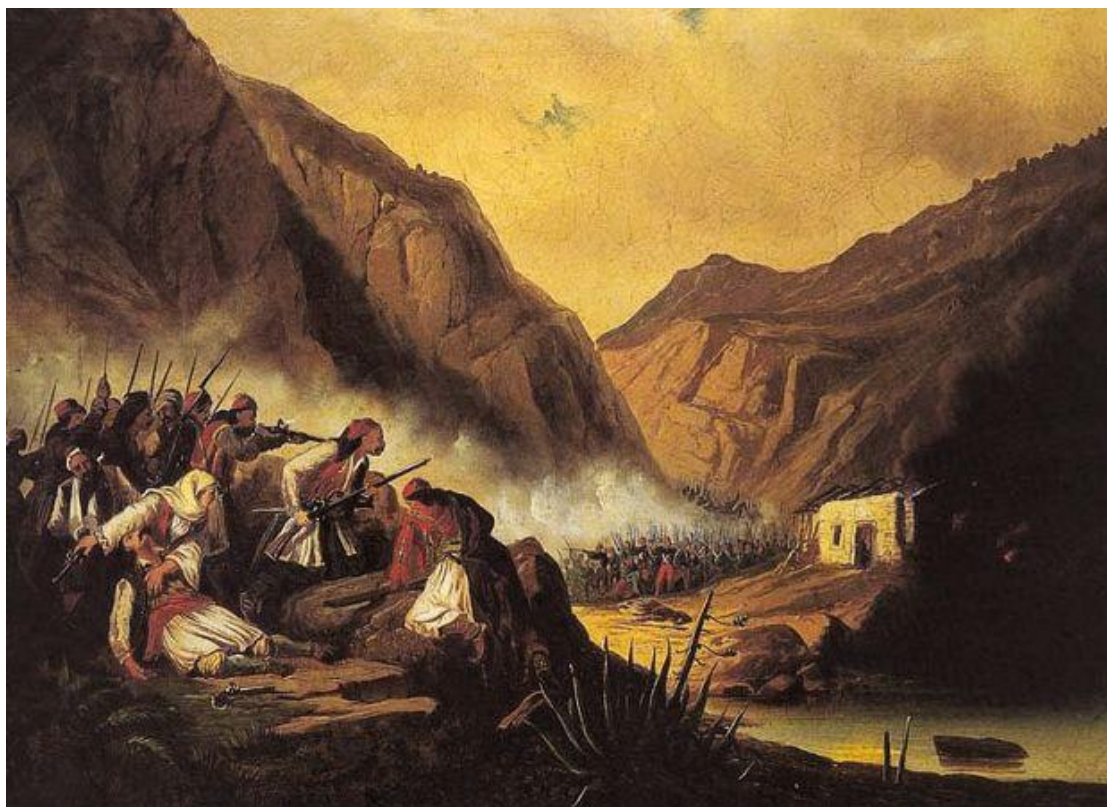
-Αναστασόπουλος Ν. Α., *Από τη σφαγή της Χίου στην έξοδο του Μεσολογγίου*, Αθήνα 2020.

-Βασδραβέλλη Ι. Κ., *Η πολιτική των μεγάλων δυνάμεων και η ναυμαχία του Ναβαρίνου*, Θεσσαλονίκη 1973.

-Βερέμης Θ., Κλάψης Αντ., *1821 η Επανάσταση των Ελλήνων*, Αθήνα 2021.

- Βετσόπουλος Α., Σπυρέλη Χρ., «Γεώργιος Καραϊσκάκης. Από την πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου μέχρι και τη Μάχη της Αράχωβας», στα: *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου Μεσολόγγι 2016*.
- Βλαστός Α. Μ., *Χιακά, ήτοι Ιστορία της νήσου Χίου*, τ.2, (χ.χ.).
- Βλαχογιάννης Ι., *Β' Αρχαίον του Στρατηγού Ιωάννου Μακρυγιάννη*, Αθήνα 1907.
- Βυζάντιος Χρ., *Ιστορία του τακτικού στρατού της Ελλάδος*, Αθήνα 1837.
- Γιαννόπουλος Ν., *Οι μάχες των Ελλήνων για την ελευθερία*, Αθήνα 2016.
- Γουντχάουζ Κ. Μ., *Η ναυμαχία του Ναβαρίνου*, Αθήνα 1977.
- Dakin D., *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία 1821-1833*, Αθήνα 2010.
- ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Ευρετήριο πολεμικών γεγονότων του ελληνικού έθνους*, Αθήνα 1989.
- Ευαγγελίδου Τρ. Ε., *Ιστορία Αλή-Πασά του Τεπελενλή Σατράπου της Ηπείρου (1741-1822)*, Αθήνα 1896.
- Καρολίδης Π., *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα, 1916, τ.1.
- Καρολίδης Π., *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα, 1916, τ.2.
- Καρολίδης Π., *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα, 1916, τ.3.
- Παπακωνσταντίνου Μ-Φ., «*Το Κάστρο των Σαλώνων (Άμφισσα), Ιστορική Διαδρομή-Δυνατότητες και Προοπτική Ανάδειξης*», στα: Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου Άμφισσα 2014.
- Τρικούπης Σπ., *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Λονδίνο 1860, τ. 1.
- Τρικούπης Σπ., *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1888, τ.2.
- Τρικούπης Σπ., *Ιστορία της ελληνικής επανάστασεως*, Αθήνα 1888, τ. 3.
- Χατζηαναστασίου Τ., Κασιμάτη Μ., *Πολεμώντας το '21*, Αθήνα 2020.
- Χρήστου Θ., *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999.
- Χρήστου Θ., *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013.
- Χρήστου Θ., *Χρονολόγιο της Επανάστασης του 1821. Νοηματοδοτώντας τα χρονικά οροθέσια του αγωνιζόμενου έθνους*, Τρίπολη 2021.
- Φωκάς Δ., *Η Ναυμαχία του Ναβαρίνου 1827-1927*, Έκδοσις ναυτικής επιθεωρήσεως 1927.

Παράρτημα

Οι Έλληνες αντιμετωπίζουν τη στρατιά του Δράμαλη στα στενά των Δερβανακίων.

Βρυζάκης Θεόδωρος (1814 ή 1819-1878), Η μάχη στα στενά των Δερβανακίων.

Λάδι σε μουσαμά, Συλλογή Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη.

(Εθνική Πινακοθήκη-Παράρτημα Ναυπλίου)

Πηγή: <https://www.nationalgallery.gr/el/sulloges/collection/sulloges/i-mahi-sta-stenaton-derbenakion-1.html>

Η μάχη των Ελλήνων υπό τον Παπαφλέσσα στο Μανιάκι.

Λιθογραφία.

(Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα)

Πηγή: Βακαλόπουλος Α., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1975, τ. 12, σ. 386.

Η ηρωική έξοδος του Μεσολογγίου.

Βρυζάκης Θεόδωρος (1814 ή 1819-1878), Η έξοδος του Μεσολογγίου, 1853.

Λάδι σε μουσαμά.

(Εθνική Πινακοθήκη)

Πηγή:<https://www.nationalgallery.gr/el/zographikh-monimi-ekthesi/painting/tahronia-tis-basileias-tou-othona/istoriki-zographiki/i-exodos-tou-mesologgiou-5446.html>

Οι τρεις ναύαρχοι των Μεγάλων Δυνάμεων, Χέυδεν, Κόδριγκτον, Δεριγνύ.

Επιζωγραφισμένη λιθογραφία του Levilly.

Εθνικό Ιστορικό Μουσείο

Πηγή: [Ο Άγγλος Ναύαρχος Σερ Έντουαρντ Κόδριγκτον, αρχηγός του συμμαχικού στόλου Βρετανών, Γάλλων και Ρώσων στη Ναυμαχία του Ναβαρίνου το 1827.](#)

[Επιζωγραφισμένη λιθογραφία του Levilly, Παρίσι.](#)

[Ο Ανρί ντε Ρινί, Ναύαρχος του γαλλικού στόλου στη Ναυμαχία του Ναβαρίνου το 1827. Επιζωγραφισμένη λιθογραφία του Levilly, Παρίσι.](#)

[Λογγίνος Χέυδεν, Ναύαρχος του ρωσικού στόλου στη Ναυμαχία του Ναβαρίνου το 1827. Επιζωγραφισμένη λιθογραφία του Levilly, Παρίσι.](#)

Υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου τον Φεβρουάριο 1830 από τις Μεγάλες Δυνάμεις.

Τοιχογραφία

Αίθουσα Ελευθερίου Βενιζέλου

(Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα)

Πηγή: [Ψηφιακό Αρχείο Ι. Καποδίστρια](#)

Περίληψη

Η επανάσταση των Ελλήνων εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ξεκίνησε στη Μολδοβλαχία υπό τον Αλέξανδρο Υψηλάντη. Ταυτόχρονα επαναστατούσαν στην Πελοπόννησο και την Ανατολική Στερεά. Το 1821 ο ελληνικός λαός έχασε τον Διάκο, ο Ανδρούτσος και ο Κολοκοτρώνης, όμως, υπερίσχυσαν στη Γραβιά, το Βαλτέτσι, την Τριπολιτσά. Το 1822 οι Χιώτες υπέστησαν μια από τις αιματηρότερες ήττες, ενώ την ίδια χρονιά ο Δράμαλης κατανικήθηκε στα Δερβενάκια. Το 1825 ηττήθηκε στο Μανιάκι ο Παπαφλέσσας και το 1826 οι Μεσολογγίτες εγκατέλειψαν το φρούριό τους νικημένοι από την έλλειψη αγαθών. Η κινητοποίηση των Μεγάλων Δυνάμεων επέφερε την ήττα των Τουρκοαιγυπτίων στο Ναυαρίνο και την ίδρυση ανεξάρτητου κράτους.